

VAKBLAD

mei 2015

#115

natuur bos landschap

Het nieuwe
stelsel agrarisch
natuurbeheer

Mooiere
resultaten,
minder
papierwerk

De psychologie
van het agrarisch
natuurbeheer

THEMANUMMER

**Agrarisch
natuurbeheer**

Vakblad Natuur Bos Landschap verschijnt 10 x per jaar (niet in juli en augustus)

Redactie

Ido Borkent (hoofredactie), Geert van Duinhoven (eindredactie), Erwin Al, Jolkje Bosch, Chantal van Dam, Bart de Haan, Marleen van den Ham, Jeroen van der Horst, Fabrice Ottburg, Anne Reichgelt, Pieter Schmidt, Klaas Sloots, Renske Schulting, Martijn van Wijk.

Vaste bijdrage

Lotty Nijhuis (Stelling),
Fred Kistenkas (Juridica)

Lay-out

Aukje Gorter, aukjegorter.nl

Beeldredactie

Aukje Gorter en Fabrice Ottburg

Cover

foto Fabrice Ottburg / 'barometer' met grote modderkruipers

Redactieadres

Postbus 618, 6700 AP Wageningen
redactie@vakbladnbl.nl 0317 465 545

Abonnementenadministratie

Postbus 618, 6700 AP Wageningen
administratie@vakbladnbl.nl
www.vakbladnbl.nl
0317 466 439

Een jaarabonnement** (10 nummers) kost

- particulieren: € 50,-
 - bedrijven: € 70,-
 - organisaties die meer dan 25 abonnementen afnemen, betalen € 42,- per abonnement.
 - studenten* / jongeren tot 18 jaar*: € 22,-
- Als u toestemming geeft voor automatische incasso krijgt u € 3,- korting.

* Studenten moeten bij aanmelding en elk jaar uiterlijk op 31 december van het jaar ervoor een kopie van de studentenkaart opsturen naar het secretariaat. Jongeren onder de 18 jaar (zonder studentenkaart) kunnen een kopie van hun identiteitskaart opsturen.

** Een abonnement loopt in principe van 1 januari tot en met 31 december. U kunt een abonnement elke maand in laten gaan. U betaalt in het eerste jaar dan een evenredig deel van het abonnementsgeld. Na een jaar wordt uw abonnement automatisch verlengd. U kunt te allen tijde opzeggen met een opzegtermijn van 1 maand.

Advertenties

0317 466 432
adverteren@vakbladnbl.nl
U adverteert al vanaf € 150,-

Druk: Senefelder Misset, Doetinchem

Dit is een uitgave van de Stichting Vakblad Natuur Bos Landschap.

In het stichtingsbestuur zijn vertegenwoordigd de KNBV, natuurbeherende organisaties en Landschapsbeheer Nederland.

Bestuursleden:
Harrie Hekhuis (voorzitter), Hans Massop, Hank Bartelink, Evelien Verbij en Hans Gierveld (penningmeester)

© Overname van artikelen is toegestaan mits met bronvermelding

Dit blad is gedrukt op FSC®-gecertificeerd papier.

inhoud

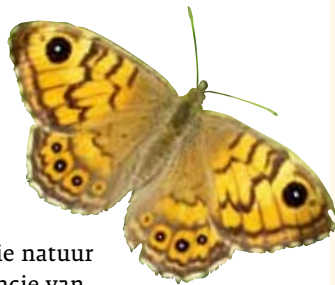

3	Voorwoord	30	De psychologie van het Nederlandse agrarisch natuurbeheer
4	Het nieuwe stelsel agrarisch natuurbeheer: wat mogen we ervan verwachten?	32	Agrarische collectieven en het waterschap
8	Kengetallen agrarisch natuur- en landschapsbeheer	35	Hoe verder met het weidevogelbeheer?
10	stelling <i>"Het nieuwe subsidiestelsel voor agrarisch natuurbeheer is beter voor de natuur"</i>	38	Veldleeuwerik heeft meer nodig dan faunaranden
12	kort	41	Agrobiodiversiteit en ecosysteemdiensten
14	Effectief agrarisch natuurbeheer vereist adequate monitoring	44	Nieuw: OBN deskundigenteam Cultuurlandschap
16	Boeren voor natuur	46	Biodiversiteit bepaalt veerkracht melkveebedrijf
18	Mooiere resultaten, minder papierwerk	48	Nieuwe collectieven zijn Sinteklaas en tegelijkertijd Zwarte Piet
20	De kracht van de Salland Deal	52	KNBV
22	Geen voldoende gehaald? Dan geen geld!		
24	Samen met collectieven 'lerend beheren'		

Juridica 54
Agenda 55
Praktijkradsel 55

Vertrouwen, verbinden en versterken zijn de sleutelwoorden voor een succesvol stelsel voor agrarisch natuurbeheer

Agrarisch natuurbeheer gaat mij aan het hart. Ik vind het van groot belang dat economie en ecologie hand in hand gaan. Als boeren het gewoon vinden om naast de reguliere bedrijfsvoering oog te hebben voor onze mooie natuur zal dat bijdragen om onze titel 'mooiste provincie van Nederland' met recht te mogen blijven dragen.

Ik ben mij er van bewust dat het nieuwe stelsel voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer een flinke omslag betekent voor onze boeren. Dit is dan ook een spannend jaar, want wie doen er allemaal mee? En lukt het om op basis van vrijwilligheid deelgebieden op te bouwen die daadwerkelijk bijdragen aan het behouden en versterken van de natuurlijke biodiversiteit?

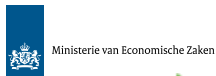
Ik heb er alle vertrouwen in. Maar ook voor ons als overheid is deze nieuwe werkwijze spannend. Zo moet het systeem passen binnen de eisen die Brussel stelt en 'staatssteunproof' zijn. Ik wens bij het inslaan van deze nieuwe weg wederzijds vertrouwen: de provincie moet loslaten en zich beperken tot het stellen van kaders. De collectieven pakken de handschoen op en leggen de verbinding met de individuele boeren.

We vormen samen een gebiedscoalitie. Uiteraard hebben we daarbij particulieren en natuurorganisaties (en hun natuurterreinen) nodig. Ik zie om me heen mooie en inspirerende voorbeelden van de nieuwe samenwerking tussen boeren en natuurorganisaties. De Vlinderstichting probeert samen met collectief Het Lege Midden om de argusvlinder een nieuwe kans te geven, hoewel deze niet als Europees belangrijke soort is benoemd. Laten we, zoals een echte coalitie betaamt, met elkaar de verbinding zoeken om elkaar en de natuur te versterken.

Het is niet altijd makkelijk dat alles tegelijk moet. Sommige kaders zoals Europese regelgeving, verordeningen, financiën en sanctiebeleid zijn nog niet of nog maar nét klaar. De boeren spreken mij daar vaak op aan en dat vind ik terecht. Helaas hebben wij nu eenmaal met deze Haagse en Brusselse regelgeving te maken en worden wij er op gecontroleerd of we hieraan voldoen. Tegelijkertijd wisten we vooraf dat het een gezamenlijke zoektocht zou worden waarin we hetzelfde doel nastreven: de natuurlijke biodiversiteit versterken. Als we elkaar blijven vertrouwen bij het maken van verbindingen voor de natuur, versterkt dat uiteindelijk mens en dier.

Johannes Kramer, gedeputeerde provincie Fryslân

Dit themanummer kwam mede tot stand met een financiële bijdrage van het ministerie van Economische Zaken, Agrarisch natuur- en landschapsbeheer, Kennisnetwerk Ontwikkeling en Beheer Natuurkwaliteit en FrieslandCampina.

Beste lezer,

Voor u ligt een stevig uitgevallen Vakblad-themanummer over agrarisch natuurbeheer. Een aantal jaren geleden was dit onderwerp nogal in het nieuws omdat de uitvoering ervan niet bracht wat het beoogde. Nieuwe tijden, nieuwe ontwikkelingen: er is een totaal gereviseerde aanpak geconcipeerd en die gaat volgend jaar in de praktijk worden gebracht. En niet als eerste door de beleidsmakers, maar door de betrokkenen zelf. Dat is op zich al een mooie verandering.

Dit themanummer beoogt u state-of-the-art over deze belangrijke ontwikkeling te informeren: waar gaat agrarisch natuurbeheer eigenlijk over, hoe werkt het, wat zijn de voetangels en klemmen, wat vinden we ervan, en hoe kunnen we deze kans om het landschap en de biodiversiteit daadwerkelijk te verduurzamen benutten? Er is geld, er zijn vele goede bedoelingen... en nu nog inkoppen gaarne. Daar ligt trouwens ook voor u als beheerder of beleidsmaker een duidelijke taak! En dan niet alleen reactief, zoals de modderkruipers in de weckfles op pagina 27 en de cover, maar actief in het zoeken naar samenwerking met de Collectieven. Belangrijk woord!

Er bestond altijd al een lichte en soms wat zware controverse tussen boeren met hun economisch belang, en landschapsbeheerders en hun natuurbelang. Ik heb niet de illusie dat die zal verdwijnen, maar op basis van wederzijds begrip (en middelen!) moeten we verder kunnen komen. Hoe hard we ook zelf bos, natuur en landschap beheren met de relatief beperkte financiën die ons ten dienste staan: er zijn successen, maar het proces van sluipende achteruitgang en verschaling van de natuurkwaliteit van het platteland is er helaas nog steeds. Hier ligt denk ik echt een kans om er samen de schouders onder te zetten en dat om te buigen.

Wat mij betreft een prachtig bewaarnummer, dit blad. Dank aan diegenen die dit mogelijk hebben gemaakt: onze sponsors, de auteurs en fotografen van alle artikelen, én onze gastreactie: Anne Reichgelt (hoofdredacteur a.i.), Judith Harrewijn, Karin Cox, Fabrice Ottburg en Martijn van Wijk. Goed werk!

Ido Borkent,
hoofdredacteur

Cartoon Herman Rozen

foto's Fabrice Othburg

Het nieuwe stelsel agrarisch natuurbeheer: wat mogen we ervan verwachten?

Per 1 januari 2016 gaat een vernieuwd stelsel voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer van start. Het is bedoeld om het agrarisch natuur- en landschapsbeheer effectiever te maken en formeel alleen gericht op de 67 soorten waarvoor Nederland in EU-verband verplichtingen heeft. Agrarische collectieven gaan het beheer doen, de verantwoordelijkheid daarvoor ligt bij de provincies en het rijk is systeemverantwoordelijk.

— Dick Melman (Alterra, Wageningen UR)

> Het beleid voor agrarisch natuurbeheer stamt uit 1975, toen de zogenaamde Relatienota werd gepubliceerd. Het ging vooral om de bescherming van natuur en landschap op en rond het boerenbedrijf. Oorspronkelijk ging het om 100.000 ha reservaat en 100.000 ha beheergebied, 10 procent van het landbouwareaal. De reservaatgebieden werden aangekocht voor terreinbeherende organisaties en in de beheergebieden konden boeren hun bedrijf mede op natuur inrichten. Deelname aan dit agrarisch natuurbeheer is vrijwillig en er is een vergoeding die ten minste de inkomstderving compenseert. In de loop der jaren zijn de

spelregels voor deelname regelmatig veranderd. Het minimumareaal, de beheervoorwaarden, de mogelijkheden voor ontwatering, enz. zijn aangepast aan nieuwe inzichten op het gebied van ecologie en de inpasbaarheid in de bedrijfsvoering. Het agrarisch natuurbeheer richtte zich vooral op weidevogels en in mindere mate voor botanische waarden en landschapselementen (bosjes, poelen, en dergelijke). Later kwam er specifieke aandacht voor slootkanten- en randenbeheer. Sinds 2000 is er meer aandacht voor gezamenlijk beheer op gebiedsniveau. Maatregelen op perceelniveau werken niet, zo was duidelijk geworden. Voor weidevogels werd gewerkt aan zogenaamde beheermozaïeken, een kleinschalige afwisseling van grasland in verschillende groeifasen. Hierdoor zouden weidvogels – en vooral hun jongen – altijd dekking en voedsel moeten kunnen vinden. Ook nestbescherming was belangrijk, waarbij vrijwilligers een prominente rol vervulden. Diverse onderzoeken lieten zien dat ondanks al deze veranderingen het agrarisch natuurbeheer gemiddeld onvoldoende ecologisch effect bleek te sorteren. Ook de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur constateerde in 2012 dat het beheer beter moest.

Het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer 2016

Vanwege de tekortkomingen werken rijk en provincies sinds 2012 aan een nieuw stelsel. Velen zien een nieuwe stelsel als de laatste kans om van

het agrarisch natuurbeheer een volwassen, professionele en maatschappelijk gedragen activiteit te maken.

Belangrijkste is dat daar heldere doelen voor nodig zijn. Vreemd genoeg waren die er niet. De laatste jaren is er beleidsmatig vooral aandacht voor de soorten van de Vogel- en Habitatrichtlijn waar Nederland een internationale verantwoordelijkheid voor heeft. Er is aan de hand daarvan een lijst met 67 soorten (zoogdieren, vogels, amfibieën, reptielen, vlinders en libellen) opgesteld waarvoor wordt verondersteld dat het agrarisch natuurbeheer een substantiële bijdrage kan leveren aan een gunstige staat van instandhouding. Daarmee is het doel van het nieuwe stelsel geschetst: het instandhouden en bevorderen van deze 67 soorten, die behalve in grasland ook in akkers, opgaande begroeiing en sloten en poelen voorkomen.

Andere doelen van het nieuwe stelsel zijn het terugbrengen van de overheadkosten die voorheen boven de veertig procent lagen. Ook moet het nieuwe stelsel een zuiverder verantwoordelijkheidsdeling tussen beleid en beheer geven. Het beleid gaat primair over de doelen en waar deze gerealiseerd worden (het 'wat' en 'waar'). De beheerders gaan over de wijze waarop ze deze doelen willen gaan realiseren (het 'hoe'). Dit betekent een grotere verantwoordelijkheid en vergt een verdere professionalisering van de beheerders. De overheid gaat afspraken maken met de veertig opgerichte agrarische collectieven. Collectieven

zijn verenigingen van agrariërs en andere landgebruikers en bestaan veelal uit meerdere Agrarische Natuurverenigingen. Ook de terreinbeheerders als Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de provinciale landschappen kunnen lid worden zodat er de gewenste ruimtelijke samenhang op gebiedsniveau kan komen. De provincie nodigt collectieven uit om gebiedsaanvragen op te stellen, waarin ze aangeven welke natuurdoelen ze willen realiseren en welke activiteiten ze daartoe willen uitvoeren, tegen welke kosten. De provincie zal deze aanvragen beoordelen en besluiten of ze voor subsidiering in aanmerking komen. De provincies beoordelen de offertes aan de hand van hun eigen provinciale natuurbeheerplannen. In die plannen staat hoe de provincie de offertes gaat beoordelen en de ruimtelijke begrenzingen waarbinnen het beheer mag gaan plaatsvinden. Om de zorg voor de 67 soorten hanteerbaar te maken, zijn ze toebedeeld aan vier agrarische natuurtypen waar ze het meest in voorkomen: open grasland, open akkers, droge dooradering (houtsingels, bosjes, knotbomen) en natte dooradering (sloten, watergangen). Voor deze vier natuurtypen zijn criteria opgesteld, te lezen op www.portaalnatuurenlanschap.nl, waaraan ze moeten voldoen willen ze als geschikt leefgebied voor de doelsoorten kunnen fungeren. De informatie over de 67 soorten en de vier agrarische natuurtypen kunnen de collectieven gebruiken bij het opstellen van hun aanvragen.

De natuurbeheerplannen van de provincies

Alle provincies hebben (ontwerp-)natuurbeheerplannen gemaakt. Alterra heeft de plannen in maart 2015 geanalyseerd op hun verwachte bijdrage aan de realisatie van de doelen voor het agrarisch natuurbeheer. Onderzocht is welke doelsoorten van de lijst van 67 in de plannen zijn opgenomen, welke criteria worden gesteld aan de te beheren gebieden en hoe de begrenzingen eruit zien. Daarnaast zijn collectieven gepolst of zij met deze provinciale plannen uit de voeten kunnen. Het beeld is dat de provinciale plannen zorgvul-

dig tot stand zijn gekomen, waarbij regelmatig overleg is geweest met de toekomstige collectieven om tot een goed draagvlak te komen. De belangrijkste bevindingen zijn:

- a) In alle plannen samen zijn 66 soorten één of meerdere malen opgenomen. Alleen de Engelse gele kwikstaart mist in de plannen. De indruk is dat alle provincies de soorten die substantieel binnen haar gebied voorkomen adequaat aandacht geven. Ook de spreiding over de verschillende natuurtypen (gras, akker, droge en natte dooradering) levert geen knelpunten op.
- b) De criteria van de leefgebieden zoals die in uitgewerkte vorm beschikbaar waren, zijn deels in de plannen opgenomen. Voor weidevogels zijn de criteria het meest gedetailleerd uitgewerkt. Voor droge en natte dooradering zijn nauwelijks criteria opgenomen. De mate van detail van de criteria vertoont tussen de provincies aanzienlijke verschillen.
- c) De begrenzingen in de provinciale plannen omvatten naast ecologisch kansrijke gebieden ook minder kansrijke gebieden. Voor weidevogels zijn de begrenzingen het meest gedetailleerd uitgewerkt, waarbij in de meeste gevallen een zogenaamde kerngebiedenbenadering herkenbaar is. Voor droge en natte dooradering zijn de begrenzingen zeer ruim en weinig gedetailleerd. Het lijkt er op dat lang niet alle kansrijke gebieden zijn begrensd.
- d) De benaderde collectieven zeggen dat ze goed overweg kunnen met de doelstellingen. Hun waardering voor de plannen hangt sterk af van de mate van voorgeschreven criteria en maatregelen. De collectieven waarderen vooral de plannen die veel vertrouwen geven aan collectieven en ruimte bieden om vanuit de eigen expertise met een goede aanpak voor beheer te komen. Een groot deel van de collectieven ervaart de begrenzing als te krap. Men heeft begrip voor het feit dat de provincie op ecologisch kansrijke gebieden wil inzetten. Maar men zet vraagtekens bij de actualiteit en be-

trouwbaarheid van de gebruikte gegevens. Ook maken de collectieven zich zorgen of er in de kansrijke gebieden wel voldoende boeren zijn die mee willen doen. Tegelijkertijd voorzien ze afbreukrisico's doordat er in niet-optimale gebieden wel deelnamebereidheid kan zijn, waar geen continuering mogelijk is, omdat ze niet in de nieuwe begrenzing zijn opgenomen.

Weliswaar geeft het onderzoek aan dat de ontwerpplannen voor verbetering vatbaar zijn, maar het kan heel goed zijn dat de collectieven op basis van eigen kennis en kunde aanvragen maken die ecologisch gezien wél effectief zijn: de ruimte die de plannen bieden kan door collectieven goed worden benut. Daarmee is een conclusie over het doelbereik op basis van de provinciale plannen nauwelijks mogelijk. Pas bij het gereedkomen van de gebiedsaanvragen van de collectieven is hier meer over te zeggen.

Sociaal kapitaal

Bij het ontwikkelen van het stelsel door rijk en provincies stond de ecologische effectiviteit voorop. Veel inspanning is gedaan om de beschikbare ecologische inzichten in het stelsel te verwerken. Tegelijkertijd is het goed om te bedenken dat deelname aan de regeling voor boeren vrijwillig is maar dat de overheid het zich niet kan permitteren dat er te weinig boeren meedoen. De boeren vormen het sociale kapitaal om deze natuurdoelen te realiseren. Maar het zijn wel ondernemers: hoeveel ze ook om natuur en landschap geven, ze kunnen er pas voor zorgen als dat binnen hun bedrijf mogelijk is. Dat betekent dat er vanuit de regeling voldoende stimulans uit moet gaan. Voldoende vergoeding is belangrijk maar niet het enige. Eigenlijk zou de beheersubsidie als smeermiddel moeten werken en het liefst tijdelijk. De subsidie zou boeren in staat moeten stellen binnen het bedrijf natuur een volwaardige plek te geven. Voor die natuur zal een nieuw verdienmodel moeten worden ontwikkeld. Er zijn al boeren die kaas maken die specifiek is gekoppeld aan zorg voor natuur en daar toegevoegde waarde aan ontleen.

4 agrarische natuurtypen waar de 67 soorten het meest voorkomen.

foto Fabrice Othburg

Open grasland

Open akkers

foto Fabrice Othburg

Droge dooradering

Natte dooradering

foto Jochem Steenhak

foto Fabrice Othburg

Ook melkcoöperaties zijn bezig om zorg voor natuur en landschap in hun markering te betrekken ('koe in de wei'). Dergelijke initiatieven worden door organisaties als Vogelbescherming Nederland en het Wereld Natuurfonds ondersteund (initiatief 'de rijke weide'). Op deze manier wordt de consument bij de zorg voor natuur betrokken en krijgt agrarisch natuurbeheer de status die het verdient. Het verbeeldt de wijze hoe wij voedsel willen produceren: met ruimte voor andere soorten. Natuur via de boodschappentas!

Ecologische inzichten en de weerbarstige praktijk

Ecologisch onderzoek geeft inzicht in factoren die belangrijk zijn voor het behoud van soorten. Zo is duidelijk dat hoog water voor weidevogels een randvoorwaarde is: 20-30 cm drooglegging is beter dan 60 cm of nog dieper. Waar de grens ligt voor het uitvoeren van een regeling is altijd een zaak van keuzes. Als in zeer natte gebieden onvoldoende bereidheid tot deelname is, schuif je vanzelf naar de minder natte gebieden. Begrenzings die zich beperken tot alleen de allernatst gebieden, ontnemen boeren in de minder natte, maar nog wel kansrijke gebieden de mogelijkheid om mee te doen. Ditzelfde geldt ook voor factoren als openheid en mate van verstoring. De vraag is dus: hoe krijg je de beste gebieden waar tegelijkertijd ook voldoende deelnamebereidheid is? Een tweede voorbeeld: Op dit moment is de landelijke broedpopulatie van de grutto zo'n 36.000 paar. Jaarlijks gaat deze met zo'n 5-7 procent achteruit. Gebrek aan openheid, goede vochtomstandigheden, rust en goed beheer zijn hiervan de belangrijkste oorzaken. In de zoekgebieden voor kerngebieden (ca. 100.000 ha) bevinden zich ca. 21.600 paren. Om die daar duurzaam te behouden is zo'n €30-35 miljoen per jaar aan beheer nodig en zo'n €100 miljoen aan inrichting (vernatting, verwijderen hoge begroeiing). Dat is dus een pittige opgave!

Lerend beheer noodzaak

Bovenstaande maakt duidelijk dat het nieuwe stelsel eerder een beginpunt dan een eindpunt is. Om hiermee verder te komen zal het zogenaamde lerend beheren zeer belangrijk zijn. In samen-

spraak zullen onderzoek, provincie en collectieven betere kaarten kunnen maken die de kansen voor effectief beheer weergeven. Monitoring en evaluatie zullen scherpere inzichten opleveren in wat wel en wat niet werkt. Heel belangrijk is hiervoor dat kennis en informatie goed worden ontsloten. Voor weidevogels bestaat inmiddels een kennissysteem om beheeremozaïeken te ontwerpen en te evalueren. Benchmarking (collectieven die zich met elkaar vergelijken) kan hierbij stimulerend zijn. Essentieel is dat de inspanningen op verbetering zijn gericht, niet op elkaar de maat nemen. Lerend beheren vergt de nodige flexibiliteit van alle betrokkenen: in dit geval dus het aanpassen van beheer aan nieuwe inzichten en het beëindigen van activiteiten die niet zinvol blijken.

Onder welke omstandigheden wordt het wat?

Onder welke omstandigheden kan het agrarisch natuurbeheer effectief worden en de natuur opleveren waar iedereen van kan genieten?

- Provinciale plannen sturen op hoofdlijnen aan met heldere doelen en beperkte, eenduidige criteria. De begrenzings geven ecologisch kansrijke gebieden aan en bieden voor planvorming enige 'bewegingsruimte'.
- Informatie over het voorkomen van de nagestreefde soorten en over de randvoorwaarden die ze stellen is actueel en goed ontsloten. De agrarische collectieven baseren hun gebiedsaanvragen op deze kennis.
- Inrichting- en beheeractiviteiten worden goed gemonitord. Daarmee zijn goede evaluaties mogelijk en kunnen inzichten voor nieuwe plannen worden opgebouwd.
- Collectieven zijn goed georganiseerd en zijn in staat om onderbouwde beheer- en inrichtingsplannen op te stellen. Uitvoering van de plannen is goed geregeld. Er is een goede samenwerking met vrijwilligers en particuliere gegevensverzamelende organisaties.
- Wetenschappelijke input is onmisbaar omdat het vernieuwende inzichten geeft in het wat, waar en het hoe. De input komt tot stand in de vorm van samenwerking tussen boeren en wetenschappers.
- De zorg voor natuur en landschap wordt vanzelfsprekend gecombineerd met de voedselproductie en levert een meerwaarde aan het voedsel (vermarktning, prijsstelling, license to produce). Natuur- en landschapszorg wordt niet als handicap ervaren maar is een onderdeel van het ondernemerschap.<

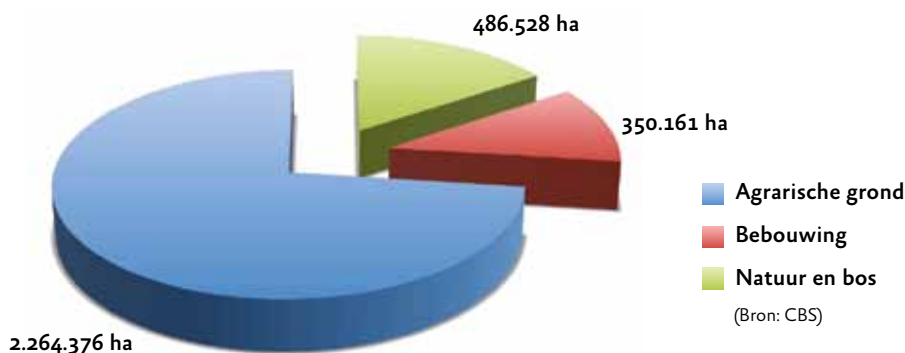
Dick Melman, dick.melman@wur.nl

Dit najaar verschijnt bij Wageningen Academic Publishers het boek Agrarisch natuurbeheer in Nederland. Dit boek behandelt alle aspecten van agrarisch natuurbeheer in Nederland en is tot stand gekomen onder leiding van prof. dr. ir. Geert de Snoo. Het boek gaat 29 euro kosten.

Kengetallen agrarisch natuur- en

Bodemgebruik 2010

Aantal ha agrarisch natuurbeheer

In Nederland is netto ruim 569.000 hectare in gesubsidieerd beheer per 1 januari 2014.* Van de 569.236 ha gesubsidieerd beheer in 2014, is 57.805 ha agrarisch natuurbeheer, dit is ruim 10%.

Provincie	Staatsbosbeheer	Particulier natuurbeheer	Agrarisch natuurbeheer	Totaal in beheer
Groningen	13.413	10.333	5.162	28.908
Friesland	31.538	32.149	15.753	79.441
Drenthe	30.457	20.993	2.231	53.681
Overijssel	17.367	26.975	3.459	47.800
Flevoland	18.163	8.576	116	26.856
Gelderland	28.627	67.713	6.546	102.887
Utrecht	6.536	12.089	4.246	22.871
Noord-Holland	11.908	14.662	8.187	34.757
Zuid-Holland	11.941	17.228	6.664	35.833
Zeeland	7.753	10.016	928	18.698
Noord-Brabant	27.975	51.944	2.947	82.866
Limburg	11.284	21.790	1.564	34.638
Totaal 2014	216.963	294.467	57.805	569.236

* (bron: Natuurmeting op de kaart (NOK 2014),

Bovenstaande tabel is een samenvattende tabel van netto gesubsidieerd natuurbeheer binnen en buiten de EHS, exclusief 17.967 ha agrarisch beheer ganzengedoo gebied en exclusief 7.429 ha agrarisch landschapsbeheer.

De getallen in de NOK-rapportage zijn de hectares zoals verwoord in de taakstellingen van de provincies. Bij een aantal beheerpakketten wordt hierbij gewerkt met omrekenfactoren. Bij landschap om van meters naar stuks te komen en bij het weidevogelbeheer om van bruto hectares naar netto hectares te gaan, 57.805 netto hectare agrarisch natuurbeheer komt grofweg overeen met 125.000 bruto hectare agrarische grond in het veld.)

Ondernemers en beheercontracten

Ruim
90.000
agrarisch ondernemers in Nederland

Ruim
11.000
individueel lopende subsidiecontracten agrarisch natuurbeheer (12% van de agrariërs), In 2021 zijn deze subsidies allen afgelopen.

Vanaf 2016
39
agrarische collectieven,

1
landelijk collectief: Collectief Deltaplan Landschap

Circa
170
Agrarische Natuurverenigingen

Natuurtypen en beheerpakketten

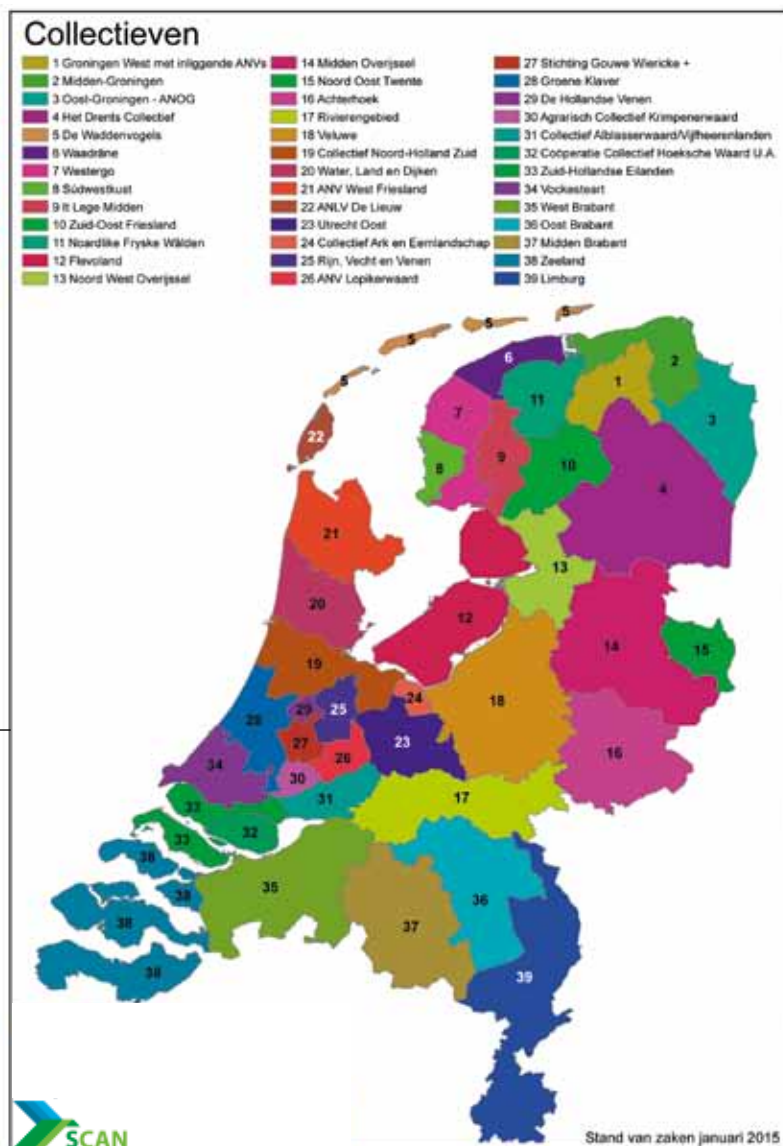
Huidige SNL: **2** agrarisch natuurtypen,
ANLb2016: **4** agrarische natuurtypen,

5 agrarische beheertypen, met daaronder
10 beheertypen, en

17 pakketgroepen en
36 beheerpakketten, in

68 beheerpakketten en pakketvarianten.
123 pakketvarianten.
Subsidieverlening vindt plaats op leefgebied-niveau en niet meer op beheerpakketten. Water: Groenblauwe diensten in samenwerking met waterschappen.

landschapsbeheer

Budget

Budget 2015 en eerdere jaren:
circa

46 miljoen
per jaar

Budget (2016-2021):

60 miljoen
per jaar (incl. cofinanciering vanuit Brussel)

Water – hydrologische agrarische maatregelen:

4,2 miljoen

(50% pijler 2 Brussel en 50% waterschappen)
mogelijk aangevuld met provinciale budgetten

Beleidsmonitoring:

0,8 miljoen
per jaar

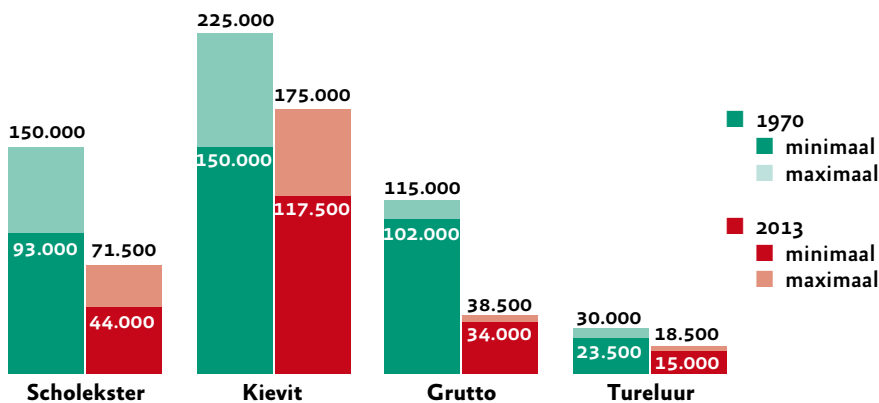
Gemiddelde uitgave aan agrarisch natuurbeheer per hectare per april 2015

Gemiddeld wordt er 370 euro per hectare (bruto omvang) uitgegeven. De vergoeding per ha verschilt sterk per provincie. De provincies met relatief meer botanisch beheer hebben gemiddelden boven de 1000.

Drenthe	924
Flevoland	562
Friesland	304
Gelderland	767
Groningen	388
Limburg	1.291
Noord-Brabant	498
Noord-Holland	186
Overijssel	744
Utrecht	251
Zeeland	1.448
Zuid-Holland	200
Eindtotaal	370

Ecologie/Effectiviteit

Stand weidevogels in 1970 en 2013 | Bron Sovon Vogelonderzoek Nederland

ANLb2016: **67** internationale doelsoorten: weidevogels, akkervogels, amfibieën, reptielen, vlinders, vleermuizen etc. Kwalitatieve en kwantitatieve criteria: verwoord in provinciale natuurbeheerplannen. Per jaar is er 60 miljoen voor agrarisch natuurbeheer beschikbaar vanuit Brussel. Dit is 1/10 van de inkomstensteun van uit het Gemeenschappelijk landbouw beleid (GLB) (Pijler 1).

“Het nieuwe subsidiestelsel voor agrarisch natuurbeheer is beter voor de natuur”

Honderden agrariërs, tientallen agrarische natuurverenigingen en collectieven werken hard aan het nieuwe stelsel voor agrarisch natuurbeheer. Het moet juridisch, financieel en beleidsmatig allemaal tot in de puntjes kloppen. Maar al dat werk leidt soms wel eens af van de vraag waar het echt om gaat: is het nieuwe subsidiestelsel voor agrarisch natuurbeheer beter voor de natuur?

— Lotty Nijhuis (journalist)

foto Fabrice Ottburg

Alex Datema, voorzitter collectievenberaad Groningen

“De natuur zal verbeteren in de gebieden die zijn aangewezen. Het is de vraag of daarmee ook de landelijke trend van soorten verbetert”

“Ik kan hier volmondig ‘ja’ op zeggen. Er zijn twee belangrijke verbeteringen ten opzichte van het oude stelsel. De eerste is verschuiving van de verantwoordelijkheid. Vroeger hadden we te maken met een door de overheid goedgekeurd plan dat strikt moest worden nageleefd. Nu krijgen collectieven zelf de verantwoordelijkheid, mét de flexibiliteit om daaraan te kunnen voldoen. Er wordt weleens getwijfeld aan de deskundigheid van collectieven. Een gedeelte van de kennis hebben ze zelf in huis, een deel zullen ze moeten halen bij professionals. In mijn beleving is een collectief een echte gebiedspartij. Ik verwacht dat ze relevante werkgroepen en (natuur)organisaties dan ook zullen betrekken, en dus hun verantwoordelijkheid zullen nemen. Ten tweede zijn er veel meer mogelijkheden om het beheer te sturen. Er is niet één landelijke serie pakketten, maar elke provincie kan zijn eigen pakketten vormgeven en toesnijden op de situatie in een gebied. Bovendien worden beheerpakketten niet meer afgesloten voor 6 jaar, het is mogelijk de pakketten door het seizoen heen en per jaar aan te passen. De voorbereidingen verlopen niet vlekkeloos, maar de collectieven zullen er 1 januari 2016 klaar voor zijn. Ongetwijfeld zal het stelsel zich daarna nog ontwikkelen. En dan ben ik ervan overtuigd dat het beter gaat uitpakken voor de natuur. In ieder geval in de gebieden die zijn aangewezen. Wel is de vraag of de landelijke trend van soorten daarmee ook verbetert. Ik betwijfel of de schaal en middelen van het nieuwe stelsel daarvoor voldoende zijn. Kansen voor verbetering liggen in de koppeling met de vergroeningseisen van het gemeenschappelijk landbouwbeleid. Dat is nu wel een gemiste kans.”

Cees Witkamp, senior beleidsmedewerker boerenlandvogels Vogelbescherming Nederland

“Of het nieuwe subsidiestelsel beter is voor de natuur hangt helemaal af van de kwaliteit van de gebiedsaanvragen en hoe ze worden uitgevoerd”

“In essentie vind ik het nieuwe stelsel een verbetering. Het werken met kerngebieden bijvoorbeeld. Vroeger werd subsidie wel eens besteed aan percelen waar de te beschermen soorten helemaal niet zaten. Het betekent natuurlijk wel dat er minder geld beschikbaar is voor de schil erbuiten. Maar geld is in het nieuwe stelsel sowieso limiterend. In dat opzicht ben ik blij met de focus op kerngebieden: het gaat nu tenminste naar de plek waar de grootste resultaten te bereiken zijn. Ook is goed dat gebieden gekozen zijn op doelsoorten: boeren begrijpen dat veel beter dan wanneer ze gewoon iets moeten uitvoeren. Er zijn echter wel zaken waar Vogelbescherming zorgen over heeft. Het is goed dat agrarisch natuurbeheer met het nieuwe stelsel meer in het gebied wordt ingebed: mensen zijn dan ook meer bereid tot actie. Maar veel gebiedsaanvragen moeten nu onder behoorlijke druk worden opgesteld: zijn deze aanvragen dan ook echt gedragen door de maatschappij? En die tijdsdruk kan ten koste gaan van de samenhang tussen maatregelen en gebieden en daarmee de kwaliteit van het agrarisch natuurbeheer. Zeker voor weidevogels is een mix van maatregelen op de goede plek nodig. Verder zijn de collectieven onder hoge tijdsdruk opgericht. Is er hierbij wel voldoende aandacht geweest voor de biodiversiteitsdoelen of is vrijwel alle energie gaan zitten in de organisatorische kant? Ook vraag ik me af wie de gebiedsaanvragen gaat toetsen en op welke manier? De provincie moet spelregels opstellen over op welke criteria ze een gebiedsaanvraag accepteert of afwijst. Ik heb nog niet de indruk dat dit duidelijk is. Kortom: of het nieuwe subsidiestelsel beter is voor de natuur hangt helemaal af van de kwaliteit van de gebiedsaanvragen en hoe ze worden uitgevoerd. Eigenlijk is het onmogelijk daar op dit moment al iets over te zeggen.”

David Kleijn, Alterra

“Bij boeren is weinig animo om natuurorganisaties te betrekken bij hun plannen, waarschijnlijk omdat ze bang zijn dat het geld kost”

“Ik vond het oude stelsel in drie zaken ontoereikend: de maatregelen waren te versnipperd, gingen niet ver genoeg en werden te weinig uitgevoerd in gebieden waar de doelsoorten voorkomen. In theorie is dit nieuwe stelsel dan een duidelijke verbetering, door de concentratie van het agrarisch natuurbeheer op de meest kansrijke plekken, gericht op doelsoorten, met een collectieve benadering.

Maar over de praktijk heb ik wel zorgen. Vooral over de uitwerking van de gebiedsaanvragen door collectieven, die uitsluitend uit boeren bestaan. De grootste slag hadden we kunnen slaan als boeren en natuurorganisaties de handen ineen hadden geslagen. Maar dat is niet gebeurd, een gemiste kans. Want de plannen worden nu uitgewerkt voor afzonderlijke gebiedjes in agrarisch gebied. Daarmee valt maar beperkt natuurwinst te behalen. Er is meer samenhang nodig. Bovendien zijn voor veel natuurwaarden maatregelen op grote schaal nodig, denk aan grondwaterpeilverhoging. Dat is vooral voor melkveehouders een ingrijpende maatregel. Ik denk dat collectieven zulke maatregelen alleen niet kunnen nemen. En ook weinig gemotiveerd zijn.

Bij boeren is weinig animo om natuurorganisaties te betrekken bij hun plannen, waarschijnlijk omdat ze bang zijn dat het geld kost. En organisaties zijn heel afwachtend geweest. Dat vind ik wel vreemd, omdat de effectiviteit van het beheer in hun eigen gebieden afhangt van wat daar omheen gebeurt. Ik had verwacht dat provincies wel meer gestuurd zouden hebben op die samenwerking. Maar dat is niet of nauwelijks gebeurd, jammer. Synergie tussen natuurbeheer en agrarisch natuurbeheer: zo is het stelsel bedoeld. Als het lukt, is het een grote verbetering. Anders ben ik bang dat er niet wezenlijk iets verbetert voor de natuur.”

Franck Kuiper, beleidsadviseur Sector Natuur, recreatie en landschap, provincie Noord-Holland

“De collectieven weten beter dan een overheid wat in een gebied speelt en past, en kunnen per situatie beoordelen wat het beste is voor de natuur”

“In het nieuwe stelsel krijgt de agrarische natuurvereniging als collectief een grotere verantwoordelijkheid en dat heeft voordelen, zowel voor de boeren als voor de overheid. De collectieven weten beter dan een overheid wat in een gebied speelt en past, en kunnen per situatie beoordelen wat het beste is voor de natuur. Het vermindert ook de rompslomp: in plaats van duizenden aparte contracten die tot in detail moeten worden gecontroleerd, zijn er straks nog slechts enkele tientallen, die bovendien via het collectief lopen waardoor er een lokale check op vergissingen plaatsvindt. Het nieuwe stelsel nodigt uit tot betere resultaten, maar is nu nog vooral papier: boeren moeten het gaan maken. Ik denk dat het nieuwe stelsel aantrekkelijker is door de eenvoudiger opzet en marktconforme vergoedingen. Het klopt dat het collectief meer verplichtingen krijgt, maar dat brengt ook een grotere vrijheid met zich mee om eigen afwegingen te maken. Kortom: het agrarisch natuurbeheer wordt er volwassener van! In Noord-Holland hebben we de kerngebieden voor weidevogels gedegen uitgewerkt. Waar weidevogels zitten willen we het beheer optimaliseren. Méér doen, in minder gebieden: dat is het motto. Alleen zo krijg je een beter rendement. Nu de agrarische marktprijzen steeds sterker fluctueren, is agrarisch natuurbeheer voor agrariërs als stabiele inkomstenbron interessant. Dan landt het stelsel waar je het hebben wilt: als regulier onderdeel van de bedrijfsvoering. Zo moet je het ook vanuit natuuroogpunt bekijken: als onderdeel van het agro-economische complex. Agrarische natuur bedient specifieke natuur, zoals weidevogels. Die eigen kwaliteit moet je koesteren. Boeren wilden graag gelijkwaardig zijn aan terreinbeheerders, maar in plaats van de confrontatie moeten ook zij de samenwerking zoeken: jij als terreinbeheerder zorgt voor de goede broedgelegenheden, ik als boer voor heel veel voedsel. Daar is de natuur ook bij gebaat.”

Peter Bijen, agrariër in Overschild

“Nu wordt alleen gefocust op plekken waar het biotoop goed is. Ik denk niet dat de natuur daar beter van wordt”

“De belangrijkste winst die agrarische natuurverenigingen de afgelopen jaren hebben behaald, is de andere mindset onder boeren: naast het koeien melken ook aandacht voor de natuur. Dat is heel waardevol. Ook hier hebben we weidevogelbeheer opgepakt, met een stijgend aantal nesten als resultaat. Maar helaas was voor mij vorig jaar het laatste jaar, omdat ik niet in een kerngebied van de provincie lig. Het is niet dat ik nu denk ‘ik maai maar door’. Ik probeer nog steeds om de nesten heen te rijden, maar ik weet dat de kuikens nu een kleine kans hebben. En het vertrouwen in de overheid om samen langdurig aan een doel te werken, wordt er zo niet beter op. Ik denk dat de bereidheid onder boeren afneemt. Het nieuwe stelsel vraagt weer een enorme beleidsaanpassing. En daar komen nog andere factoren, zoals het vervallen van het melkquotum, bij. Ik snap wel dat er keuzes gemaakt moeten worden. Maar nu wordt alleen gefocust op plekken waar het biotoop goed is; ik denk niet dat de natuur daar beter van wordt. Door concentratie gaan bepaalde risicofactoren een grotere rol spelen. Een mooie cafeteria voor de vos: alle eieren in één mandje. En sommige boeren die wel willen, mogen nu niet meer. Ik denk dat er meer verantwoordelijkheid moet naar de boer. Nu wordt berekend vanaf wanneer kan worden gemaaid: dat bepaalt de opbrengstderiving en dus vergoeding. Dan kan het zijn dat ik op 8 juni mag maaien, maar dat er op 7 juni nog kuikens in het gras lopen. Daarom zou een beloning op resultaat beter zijn. Laat de boer zelf kijken hoe hij het aanpakt. Dat is voor iedereen makkelijker, en je zult zien wat een creativiteit dat oplevert.”

Vlinderstichting doet SNL-monitoring met vrijwilligers

Wie SNL-subsidie ontvangt, is verplicht hiervoor eens in de zes jaar een monitoring uit te voeren. De Vlinderstichting gelooft dat dit prima met vrijwilligers kan, en draait hiervoor deze zomer een pilot op de Edese heide. Monitoring door vrijwilligers is namelijk een stuk goedkoper dan monitoring door professionals alleen. Twee jaar geleden draaide De Vlinderstichting daarom een pilot met het tellen van dagvlinders door vrijwilligers. Gerdien Bos: "Dat is toen erg goed bevallen. Vrijwilligers reageerden heel snel op de oproep, en de meesten waren heel enthousiast. En de gegevens bleken over het algemeen van goede kwaliteit." Daarom organiseert de Vlinderstichting deze zomer opnieuw een pilot op de Edese heide, waar iedere vrijwilliger een gebied van ongeveer 35 hectare voor zijn rekening neemt. Nu worden naast dagvlinders ook sprinkhanen geteld. Elke vrijwilliger moet in de periode mei tot augustus drie keer op pad. Er hebben zich inmiddels voldoende vrijwilligers aangemeld. De Vlinderstichting heeft al veel ervaring met het inzetten van vrijwilligers bij monitoring. Bos: "We weten inmiddels dus hoe we gegevens moeten valideren. We hebben voor deze pilot geen strenge eisen en wilden niemand uitsluiten. In de vorige pilot bleken sommige mensen toch niet over voldoende kennis te bezitten. Daar hebben we op geanticipeerd door nu voorafgaand een informatiebijeenkomst te houden. Er zullen ook dit jaar waarschijnlijk weer vrijwilligers zijn die niet voldoende kwaliteit leveren. Maar we zijn ervan overtuigd dat SNL-monitoring voor dagvlinders, sprinkhanen en libellen prima kan met vrijwilligers. Wel zouden we altijd een professionele achtervang aanbevelen, voor het geval de monitoring toch niet door iedereen goed wordt uitgevoerd."

<http://tinyurl.com/vrijwilligers-monitoring>

KNJV: 'Eten uit de natuur wint aan populariteit'

Eten uit de natuur wint aan populariteit. Dat blijkt uit onderzoek van marketingbureau Zest in opdracht van de Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging (KNJV). Het onderzoek richtte zich op de opinie van Nederlanders over de benutting van wild, in de vorm van jacht, beheer en schadebestrijding.

45% van de respondenten vindt het belangrijk dat geschoten wild voor consumptie beschikbaar komt, zo blijkt uit het onderzoek. 56% is voorstander van duurzame benutting van wild uit het landschap. 62% vindt het belangrijk te weten waar voeding vandaan komt en wat er mee gebeurt in het productieproces. En 34% vindt het belangrijk voedsel te kopen uit de eigen omgeving.

Eten uit de natuur wint aan populariteit, concludeert de Jagersvereniging. In het onderzoek van

Motivaction uit 2013 gaf nog 36% van de respondenten aan dat wild past in het rijtje van duurzame producten uit het landschap, nu is dat volgens de Jagersvereniging dus gestegen naar 56%.

In het onderzoek krijgen ook andere aspecten van jagen aandacht. Hieruit blijkt ondermeer dat 86% van de Nederlanders positief of neutraal staat tegenover bejaging als dieren een gevaar voor het verkeer vormen. 87% staat positief of neutraal tegenover bejaging van roofdieren als kwetsbare diersoorten in hun bestaan worden bedreigd.

<http://www.knjv.nl/>

foto De keuken van Johanna

Leerstoel Beheer Biodiversiteit en Agrarisch Landschap

Sinds 2003 is er een buitengewone Leerstoel Agrarisch Natuurbeheer gevestigd aan de Universiteit van Wageningen. In de afgelopen tien jaar heeft die leerstoel (prof. dr. Geert de Snoo) zich bezig gehouden met de ecologische aspecten van het agrarisch natuurbeheer. Er is onderzoek gedaan naar kansen voor succesvol beheer mede in ruimtelijke relatie tot de EHS, naar landgebruik in dienst van de veldleeuwierik en er is een landelijke kansenkaart ontwikkeld. Veel van de resultaten vinden hun toepassing in het nieuwe stelsel. Vanaf 2015 komt er een vernieuwde leerstoel met meer sociaaleconomische en institutionele focus. Deze hoogleraar krijgt de taak mee om een academische kring te ontwikkelen met een gemeenschappelijk programma van meerdere leerstoelgroepen binnen en buiten Wageningen. In dat programma staat de vraag centraal op welke wijze ondernemers worden gemotiveerd of juist ontmoedigd om duurzamer landgebruik te ontwikkelen. Het gaat om een brede set van factoren: rol van de fysieke omgeving (landschap), rol van sociale structuren (familie, 'peer' groep), de markt (keten), kennis en opleiding, sturing vanuit overheden, etc. Bij deze nieuwe Leerstoel gaat het om de brede doelstelling van vergroening en verduurzaming van de landbouw waarvan het nieuwe agrarisch natuurbeheer een onderdeel is. De 'thuisbasis' voor de nieuwe leerstoel is de leerstoelgroep Bos en Natuurbeheer aan de WUR. De Academische Kring zal aansluiting zoeken bij de praktijk door onder meer de deelname aan het kennisnetwerk Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer. Dit wordt ingesteld ten behoeve van de 39 collectieven die vanaf 2016 verantwoordelijk worden voor de uitvoering en kwaliteitsbewaking van het agrarisch natuurbeheer.

Landschapsobservatorium vraagt aandacht voor landschap

LandschappenNL gaat het Landschapsobservatorium Nederland oprichten. Dit zou een platform moeten worden dat om meer politieke aandacht voor landschap gaat vragen. De Raad van Europa heeft in 2000 de Europese Landschapsconventie (ELC) gelanceerd. De ELC erkent het recht van iedere burger op een kwalitatief hoogwaardig landschap in zijn/haar leefomgeving, en de zorgplicht die dat voor overheden met zich meebrengt. De oprichting van zogenaamde 'landschapsobservatoria' in diverse EU-landen is een onderdeel van de landschapsconventie.

Nederland had zo'n observatorium nog niet, maar LandschappenNL vindt het hard nodig omdat Nederland nauwelijks een landschapsbeleid heeft en omdat Nederland weinig geld beschikbaar heeft voor het landschap. Een landschapsobservatorium verzamelt gegevens over het landschap en de ontwikkelingen daarvan. Deze worden omgezet in toegankelijke informatie en gedeeld met bewoners, deskundigen, beleidsmakers en politieke beslissers. Het Landschapsobservatorium Nederland moet bewustzijn van omgevingskwaliteit en landschap van bewoners en overheden bevorderen en hen helpen om (beleids)vragen hierover te verwoorden.

<http://tinyurl.com/landschapsobservatorium>

Natuur van de Waddenzee in kaart gebracht

foto Hans van den Bos, Bostbeeld

Voor het eerst zijn de natuurwaarden van de wadplaten in de Waddenzee nauwkeurig in kaart gebracht. Onderzoekers onder leiding van de Rijksuniversiteit Groningen namen 12.000 monsters verspreid over alle wadplaten, onderzochten de rol van stroming en golven en deden proeven met het herstel van mosselbanken. Uit het onderzoek blijkt dat de Waddenzee veel gevarieerder is dan tot nu toe gedacht. Mosselbanken spelen daarin een belangrijke rol. Het grootschalig herstel van mosselbanken blijkt geen eenvoudige opgave. Daarmee is bescherming van de bestaande waarden urgenter dan ooit.

Het onderzoekswerk sluit aan bij het overheidsdoel om de rijke Waddenzee van het Werelderfgoed in 2026 te hebben hersteld. Dit leverde onder andere een natuurkaart van de droogvallende delen van de Waddenzee op. Inzicht in het leven in de geulen ontbreekt nog. De kaart laat zien waar de rijkste plekken zich bevinden. Vijf plekken springen er uit. Deze hotspots van biodiversiteit liggen in de luwte van de eilanden, waar het effect van golfslag beperkt is. De gepresenteerde natuurkaart laat zien waar de toekomstige zeereservaten moeten liggen, om een rijke Waddenzee in 2026 mogelijk te maken. Het onderzoek toont aan dat herstel van de natuurlijke rijkdom geen eenvoudige opgave is en alleen mogelijk is door grote delen van de Waddenzee te vrijwaren van exploitatie.

De partners van het project Mosselwad zijn: Vereniging Kust & Zee (EUCC), Universiteit Utrecht, IMARES Wageningen UR, SOVON en Koninklijke NIOZ. Het project Waddensleutels is door Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Koninklijke NIOZ en Rijksuniversiteit Groningen uitgevoerd. Meer informatie op www.waddensleutels.nl.

Studies wijzen op effecten van neonicotinoiden op bestuivende insecten

In het wetenschappelijk tijdschrift Nature zijn twee nieuwe studies gepubliceerd die wijzen op schade die neonicotinoiden (gewasbeschermingsmiddelen die via sapstromen door de gehele plant worden verspreid) toebrengen aan bijen en andere in het wild levende bestuivers. In een Zweeds onderzoek werd in percelen met koolzaad vooral de invloed vastgesteld van de middelen vastgesteld op de populatie hommels en metselbijen. De Zweedse onderzoeker Maj Rundlöf van de universiteit van Lund legde acht paren proefvelden met koolzaad aan. Daarbij werd er telkens één veld behandeld met neonicotinoiden en het andere niet. De honingbij bleek relatief het minst te lijden te hebben van het behandelde gewas. Het aantal wilde bijen zoals hommels en metselbijen nam echter af in de met een neonicotinoïde behandelde. Ook was de nestactiviteit van deze bestuivers minder. De Britse onderzoeker Sébastien Kessler en collega's van de universiteit van Newcastle voerden honingbijen en hommels via pipetjes met nectar. Een deel van de nectar was vermengd met de drie meest gebruikte neonicotinoiden. Het bleek dat de bijen en hommels niet voor de vervuilde nectar terugschrokken. Bij twee van de drie neonicotinoiden was er op termijn zelfs een voorkeur boven de gewone onvervuilde nectar.

Metselbij

Digitaal strepen

FLORON heeft de app PlantObs gelanceerd voor het registreren van waarnemingen van wilde planten. Al sinds 1900 worden wilde planten nauwgezet in kaart gebracht door op één of meer dagen een vierkante kilometer uit te kammen en alle gevonden plantensoorten te noteren. Elk jaar worden zo'n 1000 vierkante kilometers onderzocht, vooral door vrijwilligers. Traditioneel worden hiervoor streeplijsten gebruikt: papieren lijsten waarop de plantennamen voorgedrukt staan. De gegevens worden daarna digitaal ingevoerd en per lijst gegroepeerd bewaard. Met de Android-app PlantObs kunnen floristen planten direct in het veld digitaal invoeren. De app sluit naadloos aan op de standaarden die FLORON sinds haar oprichting in 1989 hanteert voor het registreren van natuurwaarnemingen: het bundelen van gegevens in lijsten, het registreren van de bezoeker en het aantal waarnemers dat samen op pad gaat, en het gebruik van de FLORON-aantalsklassen. Voordeel ten opzichte van de papieren lijsten is dat elke waarneming wordt vastgelegd op een paar meter nauwkeurig en dat van elke soort meerdere waarnemingen kunnen worden vastgelegd. Behalve het snel digitaal invoeren in het veld heeft de app nog meer voordelen. Na afloop van het veldwerk worden de gegevens met een druk op de knop verzonden naar Verspreidingsatlas.nl, waar de waarnemingenlijst eventueel nog verder aangevuld en bewerkt kan worden.

Vergoeding Permanente Her- en Bijscholing BOA 2015

Voor werknemers van bedrijven die vallen onder de raam-cao bos en natuur is met steun van Colland Arbeidsmarkt in 2015 een vergoeding beschikbaar voor:

- De vervolgoopleiding groene BOA/milieu BOA domein II (voor nieuwe BOA's)
- Modules in het kader van het traject Permanente Her- en Bijscholing BOA (PHB, milieu BOA domein II)

Het gaat om een vergoeding van € 500,- per certificaat. Meer informatie over deze regeling vindt u in de omschrijving van de regeling en het reglement op de website van de VBNE. Aanmelden kan met het aanmeldformulier wat hier ook te vinden is. Dit aanvraagformulier kunt u sturen aan VHG Bedrijfsadvies bv.

www.vbne.nl

ANLb-dag: Succes ANLb staat of valt met samenwerking

Het succes van het vernieuwde stelsel Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer staat of valt met een goede samenwerking tussen overheden en collectieven. Dat was de rode draad van de landelijke dag Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer op 22 april.

Bijna 300 agrariërs, bestuursleden van agrarische verenigingen, collectieven, beleidsmakers, soortenorganisaties en kennisinstituten togen naar Lunteren om met elkaar van gedachten te wisselen over het vernieuwde stelsel Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer. Verschillende gasten waren uitgenodigd, waaronder staatssecretaris Dijkema (Economische Zaken), Gerard Beukema (algemeen directeur Interprovinciaal Overleg) en Jos Roemaat, vice-voorzitter SCAN (Stichting Collectief Agrarisch Natuurbeheer).

Op 1 januari 2016 treedt het nieuwe stelsel in werking. Collectieven krijgen hierin een prominente rol toebedeeld. Deze rol is nieuw voor hen, er zijn risico's en onzekerheden. Verschillende agrariërs uitten 22 april hun zorgen over het nieuwe stelsel: in korte tijd moet aan veel criteria worden voldaan, er zijn verschillende open eindjes en er moeten kosten worden gemaakt voor de eerste uitbetalingen in 2017.

Er werd ook volop gedebatteerd. Aan bod kwamen de verdeling van de verantwoordelijkheid tussen de verschillende partijen, de koppeling met de vergroening van het landbouwbeleid, en de rol van waterschappen. Meningeën verschilden. Wel leek iedereen het eens over het belang van een slagvaardige samenwerking, het onderhouden van goede relaties, het maken van duidelijke afspraken en het gebruikmaken van elkaars expertise. Ook pleitten verschillende personen ervoor om van 2016 een leerjaar te maken.

Het hele verslag staat op:

<http://tinyurl.com/verslag-anlb2016-dag>

Effectief agrarisch natuurbeheer vereist adequate monitoring

We weten eigenlijk nog veel te weinig over de effectiviteit van agrarisch natuurbeheer. Daarom is betere monitoring nodig.

> De rijksoverheid betaalt sinds 1981 voor agrarisch natuurbeheer door boeren. Al decennia lang woedt echter een debat over de effectiviteit ervan. Dat komt voor een belangrijk deel doordat de resultaten van het beheer niet systematisch worden gemonitord en er voor sommige fauna-groepen (bijvoorbeeld vissen) zelfs in het geheel niet worden gemonitord. Daardoor is het vaak niet mogelijk heldere verbanden te leggen tussen beheer en veranderingen van populaties. Dit is in drie opzichten schadelijk. Ten eerste voor de natuur in het agrarische gebied. Het risico bestaat immers dat ineffectief beheer te lang wordt voortgezet. Of omgekeerd, dat effectief beheer wordt stopgezet en niet de erkenning krijgt die het verdient. Ten tweede voor de motivatie van de deelnemende boeren en vrijwilligers. Ten derde is het schadelijk voor de overheid en de belasting-betalende samenleving, die willen weten of hun geld effectief wordt besteed. Blijft dat onduidelijk, dan loopt het agrarisch natuurbeheer het risico te worden wegbezuinigd.

Nieuw beleid

Mede vanwege alle kritiek hebben rijk en provincies in 2013 besloten het beleid voor het agrarisch natuurbeheer te herzien. De belangrijkste wijzigingen zijn:

- het beleid focust op (doel)soorten waarvoor Nederland een internationale verantwoordelijkheid of een grote internationale betekenis heeft
- het beheer wordt meer geconcentreerd in kansrijke (kern)gebieden.

Doel is het beleid effectiever te maken. En dat kan alleen als er een betere en meer systematische monitoring wordt verricht. Zo niet, dan kan tegen 2020 opnieuw een sterk gepolariseerd debat ontstaan over de effectiviteit van agrarisch natuurbeheer, met het risico dat straks het kind met het badwater wordt weggegooid.

Eisen aan monitoring

Er zijn twee typen monitoring: beleidsmonitoring en beheermonitoring. Beleidsmonitoring is be-

doeld om te toetsen of de natuurdoelen worden gehaald en het overheidsgeld goed is besteed, dus of het nieuwe stelsel effectief en efficiënt is. Deze monitoring (zie kader) wordt ontwikkeld in opdracht van BJJ12. Beheermonitoring is bedoeld om meer inzicht te krijgen in de effecten van het beheer en om dat beheer zo nodig tussentijds te kunnen optimaliseren. Deze monitoring wordt ontwikkeld door de Stichting Collectief Agrarisch Natuurbeheer (SCAN) en komt onder de verantwoordelijkheid en voor rekening van de nieuwe agrarische collectieven. Beide typen monitoring zijn nodig en vullen elkaar aan.

Een adequate monitoring moet voldoen aan tenminste acht eisen:

1. Adequate schaal, afhankelijk van de gebiedsgrootte en de soortgroep. Voor weide- en akkervogels zijn veelal gebieden van meer dan 100 ha nodig omdat de vogels zich kunnen verplaatsen en tijdens verschillende stadia van hun broedcyclus (soms) verschillende typen beheer nodig hebben. Voor honkvaste soorten kan het gebied kleiner zijn.
2. Adequate frequentie, voor beheermonitoring bij voorkeur jaarlijks. Dat is nodig omdat de populaties van veel plant- en diersoorten van jaar tot jaar kunnen fluctueren bijvoorbeeld door verschillen in weersomstandigheden. Bezien vanuit het beheer is dat 'ruis'. Door jaarlijks te tellen zijn 'signaal' en 'ruis' beter te onderscheiden.
3. Voor de beleidsmonitoring moeten naast beheergebieden ook controlegebieden worden gemonitord: gebieden met vergelijkbare omstandigheden maar zonder beheer. Pas dan is de toegevoegde waarde van een bepaald type beheer vast te stellen.
4. Bij broedvogels ook hun broedresultaat monitoren. Bij weidevogels kan dat resultaat bijvoorbeeld vrij goed worden benaderd door alarmtellingen.
5. Monitoring van het landgebruik en het beheer, in alle verschillende vormen. Bij de collectieven is bekend welke beheerpakketten worden ingezet. De beheervormen moeten vervolgens worden gecorreleerd aan populatietrends.
6. Monitoring van omgevingsfactoren die naast het beheer de trends kunnen bepalen, zoals het waterpeil.
7. Standaardisering van de methoden van inventarisatie, data-verzameling en aggregatie,

data-analyse en statistiek. Dat maakt goede vergelijkingen tussen gebieden, beheersvormen en jaren mogelijk.

8. Frequente analyses. Verzamelde data moeten liefst jaarlijks worden geanalyseerd, en de resultaten teruggekoppeld naar de collectieven, de agrarische natuurverenigingen en de boeren. Dat voedt het leerproces.

Toekomstige beleids- en beheermonitoring

— André de Bonte, Aequator

De provincies zijn verantwoordelijk voor het uitvoeren van de beleidsmonitoring en zullen de gegevens gebruiken voor de evaluatie van de effectiviteit en de efficiëntie van het nieuwe agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Op dit moment stelt BJJ12 hiervoor een monitorings- en evaluatiesystematiek op.

Deze beleidsmonitoring is gericht op de vraag in hoeverre het agrarisch natuurbeheer bijdraagt aan de staat van instandhouding van de doelsoorten van het beleid. Door deskundigen van Ravon, Sovon, Vlinderstichting, Werkgroep Grauwe Kiekkendief en de Zoogdiervereniging wordt samen met het CBS en het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM)

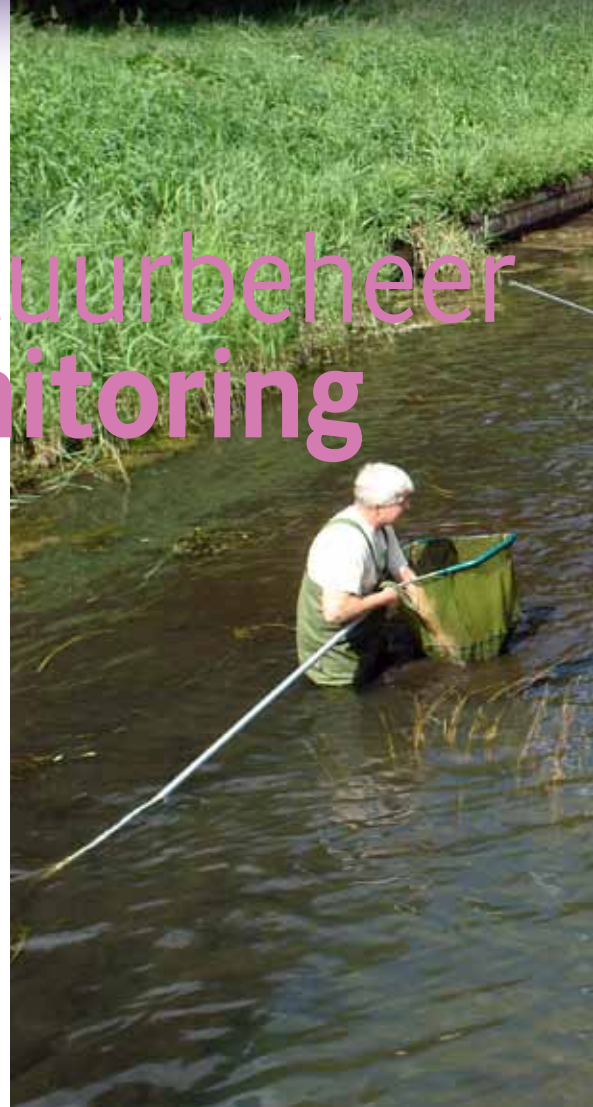

foto Fabrice Othburg

Visstandbemonstering door vrijwilligers in Flevoland.

een meetnet ontworpen dat antwoord geeft op de volgende vragen:

- Hoe is de ontwikkeling in aantal en verspreiding van de doelsoorten in de vier leefgebieden - open akker, open grasland en droge en natte dooradering - in de verschillende provincies?
- Hoe is de ontwikkeling in aantal en verspreiding van de doelsoorten in de verschillende kerngebieden in de leefgebieden?
- Is er verschil in de ontwikkeling in aantal en verspreiding van de doelsoorten tussen de leefgebieden met en zonder agrarisch natuurbeheer?

Ook is informatie nodig voor een evaluatie van de uitvoering van het beheer. De daarvoor benodigde beheermonitoring werkt SCAN uit voor de collectieven. Deze monitoring moet aanwijzingen geven voor aanpassingen in het beheer (inhoud en situering), zowel tijdens het seizoen als van jaar op jaar. Er worden drie monitoringsprotocollen uitgewerkt voor weidevogels, akkervogels en elementen in droge en natte dooradering, zoals houtige landschapselementen resp. sloten en poelen. Die bestaan uit een combinatie van kwaliteitsschouw en selecte inventarisaties.

Waar mogelijk worden beleids- en beheermonitoring op elkaar afgestemd, zodat ze elkaar versterken. Gegevens die nu worden verzameld bij het weidevogelbeheer zijn prima geschikt om het beheer gedurende het seizoen bij te sturen, maar niet voor het bepalen van statistisch betrouwbare trends van vogels van open grasland.

Hoe beoordelen we deze monitoringsopzet voor het ANLb2016?

De opzet heeft enkele sterke punten. Zo is het voornemen om extra monitoringsinspanningen te gaan verrichten en daarbij optimaal gebruik te maken van bestaande monitoringssystemen. Ook wordt gestreefd naar (verdere) standaardisering van de methoden. En bij weidevogels wordt via alarmtellingen ook het broedsucces gemeten.

Maar er zijn ook onzekerheden en zwakke punten:

- Onduidelijk is nog hoeveel extra plots er in het agrarisch gebied komen voor een adequate monitoring van de trends via NEM in zowel gebieden met als zonder agrarisch natuurbeheer.
- Er zijn nog geen afspraken gemaakt over de benodigde frequentie van de monitoring. De hiervoor benodigde kennis is overigens wel voorhanden.
- Er is (nog) te weinig synergie tussen de beleids- en beheermonitoring. De beleidsmonitoring moet bijvoorbeeld op een zodanig geografisch niveau zijn dat de gemeten populatieontwikkeling adequaat kan worden gecorreleerd met beheermaatregelen.
- Registratie van omgevingsfactoren vormt geen onderdeel van de monitoring. Daardoor is vaak geen adequate analyse mogelijk van de effectiviteit van het beheer.

- Het reproductiesucces van sommige soortgroepen, zoals akkervogels, is alleen vast te stellen met kostbaar detailonderzoek.
- Over analyse van de resultaten zijn nog geen afspraken gemaakt; dit kan ten koste gaan van de vergelijkbaarheid.

Budget

Adequate monitoring kost geld. Sovon heeft berekend dat alleen al voor een adequate beleidsmonitoring van weidevogels 0,5 à 1 miljoen euro per jaar nodig is. Voor alle soortgroepen bij elkaar zal al gauw drie keer zo veel nodig zijn, dus 1,5 à 3 miljoen euro. Maar tot dusver hebben de provincies er slechts 800.000 euro voor uitgetrokken. Dat zet hen onder druk om te bezuinigen op de monitoring ten koste van de doelmatigheid. Bijvoorbeeld door alleen soorten te inventariseren, niet het grondgebruik. Of niet elk jaar inventariseren.

Ook bij de beheermonitoring staat er druk op het budget. De monitoring moet komen uit de maximaal 15 procent uitvoeringskosten in het (beheer)budget van de collectieven, en concurreert dus met het geld voor het feitelijke beheer en alle andere uitvoeringskosten. Daarmee dreigt over enkele jaren herhaling van het gesteggel en van de verwarring over de effectiviteit van het agrarisch natuurbeheer.

Aanbevelingen

1. Voor rijk en provincies: voer het budget voor beleidsmonitoring op tot 1,5 à 3 miljoen euro.
2. Voor de collectieven: trek voldoende budget uit voor adequate beheermonitoring, ook uit welbegrepen eigenbelang.
3. Voor beide: is het budget ontoereikend, kies dan niet voor inadequate monitoring op het complete areaal, maar voor adequate monitoring op een beperkt areaal.
4. Voor het rijk: reserveer voldoende budget om adequate analyses uit te voeren van zowel de beleids- als de beheermonitoring.

We hebben niet de illusie dat adequate monitoring een einde kan maken aan het debat over agrarisch natuurbeheer. Daarin spelen immers naast ratio ook emoties, ideologie en belangen een rol. Wel kan de bandbreedte voor ongefundeerde uitspraken over het beheer aanmerkelijk worden verkleind. Dat is winst voor alle partijen.<

wvanderweijden@clm.nl

Boeren voor natuur past uitstekend tussen natuurbeheer en agrarisch natuurbeheer

Natuurbeheer kan effectiever door beheer in natuur- en landbouwgebieden beter op elkaar te laten aansluiten. Beide typen beheer vallen binnen dezelfde provinciale natuurbeheerplannen, waardoor boerencollectieven en terreinbeherende organisaties worden gestimuleerd tot afstemming. Landbouwbedrijven die werken volgens het concept Boeren voor Natuur kunnen deze aansluiting en afstemming goed vormgeven. Nu Boeren voor Natuur in de Catalogus Groenblauwe Diensten is opgenomen, is het een serieuze optie geworden voor integrale gebiedsplannen.

— J. Westerink, A.H.F. Stortelder, A. Corporaal en F.G.W.A. Ottburg (Alterra, Wageningen UR)

> De provincies hebben samen met terreinbeherende organisaties en boerencollectieven hun natuurbeheerplannen opgesteld. De plannen geven aan waar de provincie welke natuurdoelen nastreeft en welke budgetten daarvoor beschikbaar zijn. Door gebruik te maken van de gebiedskennis en beheerervaring van terreinbeheerders en boeren streven de provincies naar haalbaarheid en betaalbaarheid. Voor de effectiviteit van het natuurbeheer is het bovendien belangrijk dat het beheer in natuurgebieden en aangrenzende landbouwgebieden ruimtelijk samenhangt en op elkaar is afgestemd.

Betere omstandigheden voor biodiversiteit

Beheer van overgangsgebieden natuur-landbouw is actueel. De kwaliteit van natuurgebieden wordt op veel plekken beperkt door te lage grondwaterstanden in het aangrenzende boerenland en de aanvoer van te veel nutriënten via het water en de lucht. Het opheffen van de tegenstelling tussen het beheer van natuur en van boerenland is te realiseren met extensieve vormen van landbouw met hogere grondwaterstanden, zoals Boeren

voor Natuur. Daarmee kan ook het leefgebied van veel soorten planten en dieren worden vergroot. Binnen Boeren voor Natuur dient de boer tien procent van zijn grond om te zetten in 'natuurlijke' landschapselementen, zoals plas-dras-zones, houtwallen en natuurvriendelijke oevers. Deze elementen dienen ook door de boer te worden beheerd. Met Boeren voor Natuur tussen natuur- en landbouwgebieden sluit natuur aan op landschapselementen en op landbouwpercelen met betere omstandigheden voor biodiversiteit.

Kringlopen op het bedrijf

Een natuurbeheerder kan zich geen betere buur wensen dan een Boeren voor Natuur-bedrijf. Een Boeren voor Natuur-boer werkt met lage mestgift, hogere grondwaterstanden en een hoog aandeel landschapselementen. De lagere mestgift is gebaseerd op zelfvoorziening van mest en voer (gesloten kringloop). Door deze componenten is Boeren voor Natuur anders dan gewoon agrarisch natuurbeheer. Alle mest en al het voer moeten op het eigen bedrijf zijn geproduceerd. Dit leidt tot een gevarieerd bouwplan en een gemengd

Foto's Fabrice Ottburg

bedrijf, maar ook tot een prikkel om landschapselementen en natuur te willen beheren. Een Boeren voor Natuur-boer zal onderscheid maken tussen betere en mindere gronden en de schaarse mest op de betere grond benutten. Hij zal dus ook grond hebben die weinig of niet bemest wordt. Een Boeren voor Natuur-boer zal daarnaast graag een bijdrage leveren aan het beheren van een naburig natuurgebied, omdat hij daar biomassa kan vergaren. Een Boeren voor Natuur-boer bespaart op mest en voer, maar heeft hogere arbeidskosten en minder opbrengsten uit voedselproductie. Daarom, en vanwege de geleverde groenblauwe diensten, krijgen de boeren een vergoeding uit een subsidiepot die is gevuld door het ministerie van Economische Zaken, provincies, stadsregio's, gemeenten en waterschappen. Op dit moment wordt Boeren voor Natuur op vijf boerenbedrijven in praktijk gebracht. Dit zijn sinds 2008 Erve Bokdam, Erve Loninkwoner en Landerije de Bunte op het landgoed Twickel, Hoeve Biesland bij Delft en sinds 2013 de Natuurderij bij Deventer. Tot nu toe werd verdere toepassing belemmerd door de beperkte toestemming van de Europese Commissie in verband met staatssteunregels. Maar nu wordt Boeren voor Natuur ook een optie voor andere gebieden in Nederland omdat het als cluster 'bedrijfssysteem' is opgenomen in de uitgebreide Catalogus Groenblauwe Diensten. Collectieven kunnen daaruit putten om hun gebiedsaanvragen samen te stellen en kunnen dus binnenkort ook Boeren voor Natuur in de gebiedsaanvraag opnemen.

Ingrijpende herinrichting

De ervaringen van de huidige Boeren voor Natuur-bedrijven zijn relevant voor verdere toepassing.

In 2013 werd Alterra-rapport 2472 uitgebracht met de resultaten op de bedrijven op Twickel en in de polder van Biesland na vijf jaar anders boeren. Dit had gevolgen voor de ecologie en het landschap, maar ook voor de bedrijfsvoering, de bedrijfseconomie en de maatschappelijke omgeving (onder andere omwonenden, de stad Delft, Pijnacker-Nootdorp, Delden). Voor het veenweidegebied, waar akkerbouw moeilijk is, leidden de ervaringen tot een aangepaste vorm. Hier moet de aanvoer van voer worden gecompenseerd met afvoer van mest. Een Boeren voor Natuur-bedrijf heeft een goede start nodig wat betreft de verhouding bouwland-grasland-natuur en de variatie aan grondsoorten en waterstanden binnen het bedrijf. Langs rivieren en aan de kust kan het potentiële mineralentekort opgevangen worden door de periodieke overstromingen die zorgen voor de aanvoer van sporenelementen en fosfaat. Een andere les was dat Boeren voor Natuur-boeren goed uit de voeten kunnen met een ingrijpende herinrichting (veel landschapselementen, hogere grondwaterstanden, periodieke overstromingen). Ook biedt Boeren voor Natuur de ondernemer mogelijkheden om verder te verbreden. Tot slot zijn ondanks de korte periode van het opdoen van ervaringen ook de ecologische resultaten veelbelovend.

Bermpje en riviergrondel

Zo zien wij in de pilot van Hoeve Biesland dat de productiegroenlanden een behoorlijk aantal plantensoorten herbergt. Deze graslanden bevatten een diversiteit aan minder algemene soorten die ook voorkomen in de slootkant of in de natuurvriendelijke oevers. Het oppervlakte gewenste natuurtypen, zoals geleidelijke overgangen in

natuurvriendelijke oevers is toegenomen. Dit vertaalt zich onder andere in een positieve weidevogelstand, mede door de inrichting en gefaseerd beheer.

Dat Boeren voor Natuur een positief effect heeft op de biodiversiteit laat ook het nieuwe winterbed van de Hagmolenbeek op landgoed Twickel zien. Van een gekanaliseerde en gestuwde situatie is de Hagmolenbeek over een deel van haar traject weer natuurlijk gemaakt in het kader van Boeren voor Natuur op boerenland. In deze deeltrajecten wijzen rossig fonteinkruid, grote waterranonkel en kleine egelskop op een contactmilieu van voedselrijk beekwater met voedselarm water uit de aangrenzende hogere gronden. Dit contact is een sleutelfactor voor de verdere ontwikkeling van een gevarieerde vegetatie in de overstromingsvlakte. Ook in de beek zelf heeft een verschuiving plaats gevonden van plantminnende en meer algemene vissoorten, zoals zeelt, brasem en blankvoorn naar een gewenste stroomminnende visgemeenschap die in dit type beeksystemen in hogere dichtheden horen voor te komen, zoals biermpje en riviergrondel.

Afspraken

Nu het systeem van Boeren voor natuur onderdeel is geworden van de Catalogus Groenblauwe Diensten, kunnen collectieven en provincies die verder willen met Boeren voor Natuur, er ook daadwerkelijk afspraken over maken. Terreinbeheerders kunnen een stimulerende rol spelen: zij hebben immers ook belang bij effectief beheer van de gebieden die aan hun natuurgebieden grenzen. In de praktijk blijken er bedrijven te zijn die nu al zoeken naar wegen om hun bedrijfsvoering in te passen tussen enerzijds natuur en anderzijds de landbouwproductiegebieden.<

judith.westerink@wur.nl

Meer informatie:

Alterra-rapport 2472 'Boeren voor Natuur – Hoe werkt het en wat levert het op?

Dit rapport is te downloaden via www.alterra.wur.nl
www.boerenvoornatuur.nl

Van een gekanaliseerde en gestuwde situatie is de Hagmolenbeek over een deel van haar traject weer natuurlijk gemaakt in het kader van Boeren voor Natuur op boerenland. In deze deeltrajecten wijzen rossig fonteinkruid, grote waterranonkel en kleine egelskop op een contactmilieu van voedselrijk beekwater met voedselarm water uit de aangrenzende hogere gronden.

Agrarische Collectieven leiden tot mooiere resultaten met minder papierwerk

— Jos Roemaat (akkerbouwer, voorzitter Netwerkoverleg Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer en bestuurslid Agrarische Collectieven Nederland)

De omvorming van het stelsel voor agrarisch natuurbeheer krijgt vorm. Wat gaan de opgerichte agrarische collectieven doen? Wat is de taak van de agrarische natuurverenigingen?

> Het agrarisch natuurbeheer was ook wat de 14.000 agrarisch natuurbeheerders betreft hard aan een herziening toe. Het was ingewikkeld met veel overhead, onzekerheid voor de ondernemers en helaas onvoldoende resultaat voor natuur en landschap. Een rapport van de Raad voor de Leefomgeving in 2013 was negatief over de resultaten van het beheer. Het systeem overheerste de inhoud. Het gaat toch om weidevogelbeheer, genieten van de prachtige akkervogels en landschapsbeheer?

Heldere afspraken

De uitgangspunten voor het nieuwe stelsel zijn

prima: efficiënt, doeltreffend, inpasbaar in de bedrijfsvoering en een lage overhead. De overheid hoeft straks nog maar zaken te doen met veertig collectieven. Voor de collectieven is het zaak om samen met hun leden de gemaakte beheerafspraken na te komen en naar de overheid te verantwoorden. Daar ligt de kracht van het nieuwe stelsel. De collectieven stellen gebiedsaanvragen op, waarbij beheer wordt geconcentreerd in de meest kansrijke gebieden. Het is een verbetering, dat de sturing wordt gericht op de leefgebieden. Het moet leiden tot efficiënter beheer met betere resultaten. De collectieven maken de beheerafspraken met de deelnemers, en voeren de beheermonitoring, schouw (veldcontrole) en eventueel sancties uit. RVO.nl en NVWA voeren administratieve en veldcontroles uit op de percelen in het beheerplan van het collectief. De Stichting Certificering voert audits uit op de professionaliteit. Het mooie van het nieuwe stelsel is dat er heldere afspraken worden gemaakt over hoe de gebiedskennis en het netwerk worden ingezet bij het

opstellen van de gebiedsaanvragen. Vaak doen medewerkers van de Agrarische Natuurverenigingen het werk voor en namens het collectief. De komende jaren zal moeten blijken hoe de samenwerking tussen ANV's en collectieven vorm krijgt.

Kennisontwikkeling

In de land- en tuinbouw zijn studieclubs op het gebied van kennisoverdracht vanouds succesvol. De collectieven gaan op vergelijkbare wijze met hun leden de resultaten bespreken. Ondernemers gaan elkaar stimuleren om het agrarisch natuurbeheer op een hoger niveau te tillen. Het is een verbetering dat agrariërs zelf onderbouwen met welk beheer zij de beste resultaten kunnen behalen. De praktijkkennis, die is opgedaan in de an's, komt voorop te staan. Via het nieuwe Deskundigenteam Cultuurlandschap van het OBN willen de collectieven praktijkkennis samenbrengen met soortenkennis en onderzoek.

foto Faribice Ottburg

“De overheid hoeft straks nog maar zaken te doen met veertig collectieven. Voor de collectieven is het zaak om samen met hun leden de gemaakte beheerafspraken na te komen en naar de overheid te verantwoorden”

Overheid

Met de introductie van de collectieven verandert de rol van rijk en provincies. Dat is in deze beginperiode voor sommigen nog best lastig: wie gaat wat doen? De regierol komt bij de provincies te liggen. Tegelijkertijd moeten de provincies wel ruimte bieden aan de collectieven om hun eigen verantwoordelijkheid te nemen. Maar we zijn tegelijkertijd wel heel erg van elkaar afhankelijk. Zo moet de overheid bijvoorbeeld op tijd alle benodigde besluiten nemen zodat de collectieven hun werk kunnen doen. De gebiedsaanvragen moeten vóór 1 juli zijn ingediend door de collectieven. De voorfinanciering van hun tijdsinzet is nog niet geregeld. Pas in 2017 ontvangen zij hun eerste middelen: over twee jaar! Dat duurt te lang. De plannen met de waterschappen, om water en agrarisch natuurbeheer te combineren, liggen achter op het schema, terwijl nu de gebiedsaanvragen ingevuld worden. Zal op 1 januari 2016 alles geregeld zijn? Ronduit spannend zijn de controleafspraken met

RVO.nl en de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit op basis van het controle- en handhavingbeleid voor het ANLb2016. In voorstellen daarvoor is sprake van het naar rato doorbelasten van geconstateerde beheerfouten bij een deelnemer naar de subsidiebeschikking van het collectief. Het collectief is immers de subsidieontvanger. Een fout bij één beheerder wordt dus in feite gezien als een fout van het collectief in een leefgebied. Hieraan kunnen financiële consequenties verbonden zijn. Gevreemd wordt dat het voortbestaan van een collectief hierdoor in gevaar komt. Hier moet op korte termijn nog een oplossing voor gevonden worden.

Kansen

De collectieven kijken vanuit hun primaire doel: het leveren van een bijdrage aan het agrarisch cultuur- en natuurlandschap. Hun ambities liggen hoger dan er momenteel middelen zijn om de overheidsdoelen te realiseren. Er zijn innovatieve ideeën nodig op het gebied van financiering en

samenwerking met andere partners. De huidige stap om met de collectieven te gaan werken, lijkt daarbij wel het ei van Columbus. Zo kijken de eerste collectieven al hoe zij hun rol bij gebiedsontwikkeling kunnen oppakken: aankoop en beheer van natuur in het agrarisch cultuurlandschap. Wellicht kunnen zij een rol spelen bij de realisatie van vergroeningsaspecten bij het Gemeenschappelijk landbouwbeleid. Wellicht kunnen ze een rol vervullen bij het versterken van biodiversiteit en bodemvruchtbaarheid bij ketenpartijen als FrieslandCampina of Cosun. En voor bos- en natuurbeheerders zijn de collectieven te benaderen als een nieuwe collega natuurbeheerder: een professionele, gecertificeerde organisatie met specifieke eigen deskundigheid. De uitdaging is in goed overleg met die collega te streven naar het gezamenlijk realiseren van het doel: behoud van biodiversiteit. Dat dit een groeiproces is voor collectieven en beheerders mag duidelijk zijn.<

Jos Roemaat, jroemaatinfo@online.nl

De kracht van de Salland Deal

Samen sterk in landbouw, water, natuur en landschap

— Jaap Starckenburg (Stichting IJssellandschap)

Gebruikers en beheerders van Salland zorgen samen voor een duurzaam beheer van het gebied. Groene en blauwe diensten worden efficiënt en effectief in goede onderlinge samenwerking geregeld. Door agrarisch natuurbeheer, landschapsonderhoud en waterdoelen met landbouw te combineren ontstaat een groen-blauwe dooradering die veel meer ecologische potentie heeft.

> De Salland Deal is een platform van organisaties en overheden die bezig zijn met concrete plannen voor het landelijk gebied van Salland. Het platform bestaat uit IJssellandschap (beheerder van grote landerijen), de pachtervereniging Deventer en omstreken, LTO-Salland, Agrarische Natuurvereniging Groen Salland, Kostbaar Salland (Fonds voor landschapsonderhoud), gemeenten Deventer, Olst-Wijhe en Raalte en Waterschap Groot Salland. Het platform wil een *plus* behalen voor Salland die tevens ook een *plus* is voor de deelnemende organisaties en de individuele ondernemers. Voor Salland bestaat die uit het integraal, efficiënt en effectief aanpakken van doelen op het gebied van landbouw, water, natuur en landschap.

De leden van het platform hebben drie belangrijke overwegingen om mee te doen:

1. Veel belangen en wensen hebben één hoofdzaak gemeen: grond. De gronddruk en grondprijs zijn hoog. Boeren willen zeker met de nieuwe melkveewet en alle andere regels voldoende grond houden voor de mest en de voerproductie. Tegelijkertijd is niet alle grond even productief in een kleinschalig landschap en kunnen andere zaken als beheer voor water, natuur en landschap, mits goed uitgekend goed samengaan met landbouw.
2. Salland is een kleinschalig landschap met weteringen, lijnvormige elementen, lanen en grotere en kleinere bossen. De waarden van een natuurlijk landschap liggen vooral langs de randen aan die weteringen en bossen en landschapselementen. Als we die dooradering met extra weteringen, landschapselementen en groene bufferzones kunnen versterken, ontstaat een goed gestructureerd landschap, waarin het goed boeren is en waar tevens ruimte is voor landschap, natuur en water.

Voorwaarde is dan wel dat een gecombineerd en uitgekiend gebruik van de grond mogelijk is!

3. De landschappelijke setting waarin de agrariër werkt, wordt steeds belangrijker. Het imago van het agrarisch bedrijf staat voortdurend onder druk: de "license to produce" vormt binnen de branche een actueel gesprekspunt. Kan de druk van de wereldmarkt om verder mee te gaan in de schaalvergroting ook plaatsvinden in een natuurlijk landschap?

Europese vergroening

De aanleiding tot de Salland Deal lag enkele jaren geleden in de vergroeningswensen van de EU (Gemeenschappelijk Landbouw Beleid). Om in aanmerking te komen voor inkomenssteun (betalingsrechten) moesten boeren meedoen aan vergroeningseisen. Aanvankelijk was door de EU landbouwcommissie ingezet op het braken van percelen of randen van akkerbouwgronden en het verder permanent houden van weides. Die braakliggende percelen en randen hoorden tot de ecological focus area waardoor zowel milieukundige als ecologische doelstellingen gehaald konden worden.

Voordat de plannen definitief waren, is in Salland onderzoek gedaan. Onderzocht werd om in een groot collectief deel te nemen aan de vergroening door vooral randen uit productie te nemen in combinatie met landschapselementen, bosranden, weteringen en dergelijke. Ons onderzoek wees uit dat Salland niet alleen opgesierd kan worden met een groen netwerk maar dat het ook grote individuele vrijheid en voordelen zou opleveren voor deelnemende agrariërs. En heel bijzonder: voor het eerst was er een substantiële Brusselse regeling waarbij lijnvormige elementen weer geld waard zijn want onderdeel van de ecological focus area. De werelden van landbouw, landschap en natuur dichter bij elkaar! Overigens was die vergroeningspremie voor de Sallandse boeren zeer interessant, zij verliezen gemiddeld genomen net als vele andere boeren op de zandgronden een aanzienlijk deel van de inkomenssteun nu de steun een vast bedrag per hectare wordt (flat-rate).

De vlieger ging echter niet op: de vergroeningsregels voor toekenning van de volledige betalingsrechten aan melkveehouders waren uiteindelijk zo soepel dat geen enkele melkveehouder zich meer genoodzaakt zag hieraan deel te nemen. Het Sallandse plan ging niet door. Maar de verschillende partijen hadden elkaar leren kennen en vonden dat er genoeg redenen waren om de samenwerking te continueren op basis van de kracht van onderop en binnenuit!

Het bidboek

In november 2014 hebben we het bidboek "Salland Deal, Samen sterk in landbouw, water, natuur en landschap" aan Hester Maij, gedeputeerde voor het landelijk gebied van provincie Overijssel aangeboden. Het bevat de ambitie, de doelen en de concrete projecten voor de komende jaren. Het is een dynamisch programma van projecten die komen en gaan. Een greep uit de concrete projecten.

Salland heeft met de IJssel en uiterwaarden, de Sallandse Heuvelrug en het oude natte heideterrein het Boetelerveld drie grote natuurterreinen. De overige natuur is gekoppeld aan het kleinschalige landschap. Het agrarisch natuurbeheer vindt plaats in collectieven waarbij de versnippering van weleer doorbroken wordt. De Agrarische Natuurvereniging Groen Salland werkt samen met andere ANV's in een collectief maar blijft het gezicht in Salland. Ook hier zijn nieuwe kansen: agrarisch natuurbeheer gekoppeld aan waterbeheer, gekoppeld aan landschapsbeheer levert potentieel ecologisch meerwaarde en robuustheid op!

Hoe breng je natuurbeheer aan de man? Hierin vervullen de gebiedscoördinatoren een centrale rol, zij zijn de motoren. Salland is nog steeds een lappendeken van kavels. Het is voor de landbouwstructuur, efficiëntie, verkeersveiligheid en milieu van het grootste belang om de grond bij het bedrijf te krijgen of in ieder geval te bundelen in 1 of 2 grotere veldkavels. Met die verkaveling (maar ook zonder die verkaveling) kunnen ook de doelen van agrarisch natuurbeheer, landschap en water meegenomen worden. LTO-Salland heeft een zeer goede score in succesvolle kavelruilen en werkt met gebiedscoördinatoren die iedere individuele agrariër, grondgebruiker of landgoedeigenaar kennen. De keukentafel is aldus de centrale plaats voor het succes. De inzet van de Salland Deal is om gebiedscoördinatoren permanent aan het werk te hebben voor alle doelen, inclusief blijvende kavelruil. Hiervoor is een startkapitaal nodig om het op gang te krijgen. Daarna bedruipt het zichzelf via de bijdrage per geruilde kavel en een bijdrage uit overige geslaagde doelen.

Waterschap Groot Salland heeft nog een omvangrijke taak in het halen van de kwantitatieve en kwalitatieve doelen voor waterbeheer. In een succesvol project "Salland Waterproof" werd al bewezen dat kwalitatief en kwalitatief waterbeheer goed kan worden gecombineerd met de bedrijfsvoering van landbouwers. Water combineert ook met doelen van natuur en landschap. Programma's als Deltaplans Agrarisch Waterbeheer (gelanceerd door LTO landelijk), Zoetwaterbeheer Oost Nederland en overige lopende

Jaap Starckenburg leidt de redactie van het Vakblad rond op zijn terrein.

Foto's Fabrice Othburg

Moderne stal met uitloop richting rivier.

Natuur- en recreatieontwikkeling rondom De Natuurderij KeizersRande.

programma's dwingen die nieuwe vormen van integratie van doelen en samenwerking af.

Kenmerkend voor ons landschap zijn de vele kilometers aan lijnvormige elementen, de bosranden, de bosjes, de solitaire in het landschap. Ook zijn de zones rondom Deventer en Raalte/Heino met prachtige landgoederen kenmerkend. Het fonds Kostbaar Salland heeft in de vorige provinciale ronde al op initiatief van IJssellandschap en gemeente Deventer een fors onderhoudsbedrag voor 21 jaar in het fonds kunnen opnemen (totaal 236 contracten voor 21 jaar voor 8,5 miljoen). Nu is de ambitie om het areaal landschapselementen onder beheercontract uit te breiden met nog eens 50 contracten. Het geld wordt uitgekeerd aan de eigenaar van de elementen. ANV Groen Salland doet al veel beheer in dit kader. Tenslotte zijn er nog diverse andere projecten in ontwikkeling of uitvoering zoals educatie (boerderijscholen), verwerking berm- en slootmaaisel, verlichting en de politieke hetero hangijzers als leegstand en herbestemming van agrarische bedrijfsgebouwen en de verantwoorde sloop van de oude gebouwen met asbestdaken.

Van de korte klap en de lange slag

Een mooie inspiratiebron voor het efficiënt en effectief uitvoeren van projecten in Salland is te vinden in de dorpen. De dorpen krijgen vaak grote projecten voor elkaar door gezamenlijk de schouders eronder te zetten. Zo bestaat in het dorp Broekland de "korte klappen commissie". Deze club voert allerlei onderhouds- en herstelwerkzaamheden uit in en bij het dorp (straatje leggen, kinderspeelplaats opknappen, snoeiwerk enz.). Niet vergaderen maar meteen doen. Voor ons is dit ook de inspiratie om daar waar mogelijkheden zijn direct aan de slag te gaan en geen tijd te verliezen. Dat is best lastig. We werken zoveel mogelijk van binnenuit en van onderop maar dat betekent niet dat we kunnen vooruitlopen op besluiten van gemeenten, waterschap of provincie. Het platform Salland Deal verzamelt de projecten, probeert na te gaan welke overlap het heeft met welke belangen en hoe het verder te organiseren. De organisatie zelf ligt dan bij één van de aangesloten organisaties die het voortouw neemt. Subsidies worden beschikt aan een van die organisaties. Sommige zaken zijn nog veel meer agendavormend en vragen om nieuw beleid, een nieuwe aanpak of nieuwe samenwerking. Dit zijn projecten van de 'lange slag'. Een voorbeeld hiervan is de sterk afnemende bodemvruchtbaarheid waardoor mineralen en water niet kunnen worden vastgehouden. De ontwikkeling van een nieuw vitaal systeem van opbouw van bodemvruchtbaarheid is op de zandgronden in ieders belang, maar niet eenvoudig te realiseren.

Toekomst

De Salland Deal slaagt als we samen de plussen voor Salland en ondernemers weten te bereiken: Plussen op korte termijn en plussen in het verschiep. Daartoe zetten we in op een optimale samenwerking voor landbouw, water, landschap en natuur. Ons doel is om lokaal en regionaal en zelfs nationaal mee te denken over het komende landbouwbeleid. Hoe wordt de vergroening ingevuld en hoe kan die de "license to produce" worden die daadwerkelijk een natuurrijker landschap oplevert naast een welvarende landbouw? Dat natuurrijke landschap is een opgave voor alle betrokkenen in het Sallandse landschap.<

jstarkenburg@ijsellandschap.nl

IJssellandschap organiseert in samenwerking met de VBNE op 29 mei een symposium 'Samen sterk' (29 mei, 13.00 – 17.30 uur, www.vbne.nl)

De Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit controleert de uitvoering van het agrarisch natuurbeheer. In het nieuwe stelsel zal ze dat samen of aanvullend gaan doen met de collectieven die de eigen leden zal controleren. Maar hoe controleer je eigenlijk het agrarisch natuurbeheer? Waar let je dan op en wat betekent het als blijkt dat niet alles in orde is? Het Vakblad mocht een dag mee met Bennie Ludema, inspecteur van team Friesland van de NVWA.

foto's Geert van Duinhoven

Het is duidelijk te zien aan de sporen van de mestinjecteur dat de ondernemer te dicht bij de slootkant is gekomen. Ludema heeft altijd zijn meetlat van 1 meter lengte bij zich.

Geen voldoende gehaald? Dan geen geld!

— Geert van Duinhoven (redactie)

> Bennie Ludema heeft 's ochtends al een paar dossiers klaar liggen voor de bezoeken die we vandaag gaan afleggen. Een deel van de bezoeken wordt *random* getrokken uit alle deelnemende boeren aan het agrarisch natuurbeheer. Een ander deel van de bezoeken wordt bepaald aan de hand van de geschiedenis van een deelnemer. Dat komt er op neer dat iedereen aan de beurt kan komen, maar als je opvalt omdat je bijvoorbeeld de zaken te laat inlevert, verkeerd doet of een jaar niet aan de voorwaarden voldoet, heb je het volgend jaar meer kans op nog een bezoekje. Ludema: "We gaan nu naar een boer die vorig jaar niet aan de voorwaarden voldeed voor botanisch randenbeheer. Ik hoop dat hij het dit jaar beter voor elkaar heeft."

Onaangekondigd

De bezoeken van de NVWA zijn altijd onaangekondigd dus als we op het adres aanbellen, kijkt de ondernemer enigszins geschrokken. Het grote NVWA-logo op de jas van Ludema is duidelijk. De inspecteur vertelt waar we voor komen, maar de ondernemer laat in woord en lichaamstaal al

merken dat het ook dit jaar waarschijnlijk niet helemaal goed zal zijn. "Ik denk dat die jonge jongens op de trekker het niet helemaal goed begrepen hebben dus hier en daar zal wel tot aan

Bij het eerste perceel is het al meteen mis. Heel duidelijk zijn de kaarsrechte sporen te zien van de mestinjecteur. En helemaal tot aan de slootkant.

de sloot bemest zijn."

De afspraak was dat hij drie meter uit de kant zou blijven om zo een schrale rand te creëren waar allerlei kruiden tot ontwikkeling kunnen komen. Waarschijnlijk heeft hij zich daar dus niet aan gehouden. Tijd voor inspectie. De ondernemer mag meelopen als we het veld in gaan, maar daar heeft hij geen behoefte aan. Hij hoort het straks wel. Er staan op het kaartje 15 aaneengesloten percelen van elk ongeveer 4 hectare. Allemaal aangemeld voor het botanisch randenbeheer. Maar bij het eerste perceel is het al meteen mis. Heel duidelijk

zijn de kaarsrechte sporen te zien van de mestinjecteur. En helemaal tot aan de slootkant. "Dat is niet best", zegt Ludema. "Ik vrees dat dit perceel gewoon helemaal bemest is. Maar om daar zeker van te zijn, moet ik het hele perceel bekijken dus dat wordt even een forse wandeling. We gaan dus nu de percelen allemaal langs lopen en dan beoordelen we welke randen al dan niet bemest zijn."

Zelfs kunstmest

Het eerste perceel is duidelijk, het tweede ook. Maar Ludema kan van perceel nummer drie niet zien of rand nummer vier al dan niet is bemest. "Ik wil zo zorgvuldig mogelijk werken. Deze man heeft namelijk voor alle randen subsidie aangevraagd. Als blijkt dat het er op een van de percelen toch goed uit ziet, al is het maar voor een klein deel, dan meld ik dat en zal hij er waarschijnlijk alsnog een vergoeding voor krijgen. Als we nu veel plekken zien waar hij ruim een meter van de kant is gebleven kan hij wellicht nog in aanmerking komen voor een wat lichter pakket. Of hij het krijgt, zou ik echt niet weten. Ik constateer alleen, en de RVO moet bepalen of de ondernemer zijn geld krijgt of niet." En het bange vermoeden komt uit: na een wande-

ling van ruim twee uur hebben we alles bekeken. Een van de percelen is waarschijnlijk helemaal niet bemest, en op een ander perceel hebben we het in ieder geval niet kunnen constateren op een van de randen. Op ongeveer de helft van de percelen zijn zelfs korrels kunstmest te zien. Is dat niet een beetje flauw? We hebben bijna op de knieën moeten zitten om een paar kunstmestkorrels te zien. “Nee, dat is zeker niet flauw. Deze meneer heeft vrijwillig subsidie aangevraagd, hij is nergens toe verplicht, laat dat duidelijk zijn. Maar hij houdt zich niet, en ik weet niet of het doelbewust is of niet, aan de voorwaarden. Dat is dan verder toch niet zielig voor hem of flauw van mij? Ik rapporteer dit aan de RVO en die zal uiteindelijk beslissen om al dan niet subsidie toe te kennen. Maar in dit geval is het duidelijk: deze man voldoet niet aan de voorwaarden en zal er dus ook geen vergoeding voor krijgen. Een boete krijgt hij niet. Het ziet er naar uit dat deze man het gewoon geprobeerd heeft. Hij zal hebben ingeschat dat de kans klein is dat we twee jaar achter elkaar komen controleren. Hij vraagt subsidie aan en met wat geluk komt er geen controle en hij krijgt zijn geld. Hij heeft nu de pech dat we toch nog een keer kwamen kijken, en dus krijgt hij niets.”

Wel een stippenkaart

Als we de ondernemer later op de ochtend confronteren met de bevindingen, lijkt hij niet echt geschrokken. Hij gaat niet in discussie maar legt de schuld maar weer bij de ‘jonge jongens’. Hoewel hij ook wel toegeeft dat hij het zelf is geweest die deze jonge jongens niet goed heeft aangestuurd. Eigenlijk kan hij ook niet zeggen waar

het fout is gegaan. Dat hij ook dit jaar weer een paar duizend euro mis zal lopen, lijkt hem niet te deren. Ludema wijst de man er nog even fijntjes op dat randenbeheer niet verplicht is, en dat hij het volgend jaar dan maar misschien gewoon niet moet aanvragen. Dat bespaart niet alleen de NVWA en de RVO tijd en geld, maar ook de man zelf. Gemompel is het enige antwoord. “Er zijn veel boeren die de natuur een warm hart toedragen. Deze man heeft dat denk ik niet. En dit is zeker geen uitzondering. Zeker bij het botanisch randenbeheer gaat het echt heel vaak fout. En dan altijd met hetzelfde verhaal erbij: het zijn de jonge jongens op de trekker, de loonwerker, of gewoon per ongeluk. Daar is de subsidieregeling dus niet voor bedoeld. En ik snap het ook niet: ze hoeven niet mee te doen, het is allemaal vrijwillig. Dus als je er dan eigenlijk geen zin in hebt, dan doe je het toch gewoon niet?” Om het bezoek toch nog positief af te sluiten kan de ondernemer wel zijn stippenkaart laten zien waarop hij aangeeft waar de nesten van weidevogels zitten. Op vier percelen heeft hij namelijk ook een legselbescherming aangevraagd en daarvoor moet hij, meestal overigens iemand van de weidevogelgroepen, nauwkeurig op kaart aangeven waar de nesten zitten. Op de kaart staan vier of vijf plekken waar de vogels zitten. Dat zal dus wel goed komen met de beheerssubsidie voor legselbescherming. Ludema: “Legselbescherming is moeilijk te controleren. Een stippenkaart is prima, maar eigenlijk zou je hier terug moeten komen na de eerste keer maaien. De boer moet dan 50 vierkante meter rondom een nest vrijwaren van maaien. Dat kun je controleren, maar je kunt moeilijk controleren of er elders eventueel

nog nesten zaten. Overigens heb ik geen stokken gezien in de percelen waar de nesten volgens de stippenkaart zou moeten zitten.”

Niet op het erf

Ook elzensingels en hoge houtwallen kun je goed controleren: die liggen er of die liggen er niet. Bij het tweede controle-adres vandaag gaat het om deze twee landschapselementen. Maar 's ochtends op kantoor heeft Ludema al een probleem gezien: de hoge houtwal waarvoor deze eigenaar een

's Ochtends op kantoor heeft Ludema al een probleem gezien: de hoge houtwal waarvoor deze eigenaar een beheerssubsidie heeft aangevraagd, ligt op het erf en niet in landbouwgebied. Dus die komt niet in aanmerking.

beheerssubsidie heeft aangevraagd, ligt op het erf en niet in landbouwgebied. Dus die komt niet in aanmerking. Dat is vreemd, zegt de eigenaar, als Ludema hem daar ter plekke op wijst. “Ik heb deze wal zes jaar geleden aangelegd en toen was het allemaal goed. Ook mijn agrarische natuurvereniging zei me dat de wal er goed uit ziet en op de goede plek ligt”.

“Dat kan wel zo zijn”, antwoordt Ludema, “en de wal is op zich ook wel redelijk goed, behalve dan dat er geen greppel voor ligt. Maar helaas voor u zijn de regels een paar jaar geleden veranderd en moet de houtwal echt in het landbouwgebied liggen en niet op een erf. Daar kan ik niets aan veranderen.”

Deze eigenaar loopt vervolgens graag mee over zijn land om te laten zien wat het effect is van een drie meter brede strook niet bemesten. De vegetatie is in vergelijking met het middendeel aan de randen veel armer en duidelijk anders van samenstelling met meer verschillende kruiden. Nu bloeien ze nog niet, maar straks zal het hier op de rand er echt anders uit zien dan in het midden van het perceel. Hij is zichtbaar trots op zijn perceel. Het ziet er dus keurig uit. Ook de elzensingel voldoet aan de voorwaarden die Ludema overzichtelijk op een sheet heeft staan: Het aandeel elzen in de singel is hoog genoeg, de bomen zijn niet te oud en je kunt zien dat de singel regelmatig onderhouden wordt. Ook voor deze singel zal het dus wel goed komen met de subsidie.

Aan de keukentafel bij de man maakt Ludema het rapportje op met de bevindingen. De eigenaar mag een weerwoord op laten nemen. Aan het eind van het jaar zal er in ieder geval iets minder geld binnenkomen van de RVO dan de eigenaar wellicht gehoopt had, vanwege de hoge houtwal die niet mee telt.<

redactie@vakbladnbl.nl

Hier is keurig tot vaak meer dan drie meter van de slootkant af gemaaid.

Boven: voorbeelden van een goed voortplantingsbiotoop voor de boomkikker. Inzet: zonnende boomkikker in struweel.

foto's Fabrice Ottburg

Samen met collectieven 'lerend beheren'

— Alex Schotman en Fabrice Ottburg (Alterra, Wageningen UR),
Wiel Poelmans en Arno Teunissen (Provincie Noord-Brabant)

In 2014 moesten de provincies een concept ontwerp-Natuurbeheerplan 2016 opstellen. De provincie geeft daarin aan *wat ze waar* wil bereiken. Alterra heeft de provincie Noord-Brabant hierbij geholpen. In de provincie Noord-Brabant was al enorm veel kennis over agrarisch natuurbeheer. De vraag was vooral *hoe* je die kennis bij de nieuwe spelers krijgt en hoe je het nieuwe natuurbeheerplan formuleert zodat het voldoet aan de eisen die de stelselherziening stelt. Passend binnen het 'korset' van de agrarische natuurtypen en het nationaal doelenkader. Het is een gezamenlijke zoektocht geworden met een handreiking voor de collectieven als resultaat. Dit is 'maatwerk voor Noord-Brabant'.

> In de provincie Noord-Brabant is al de nodige ervaring met een leefgebiedenbenadering, het zogeheten Leefgebieden Agrarisch Landschap (LAL), en daarom was het belangrijk om in de advisering en bij het opstellen van het plan niet “het kind met het badwater weg te gooien”. De provincie wilde op 1 december 2014 overeenstemming hebben met de collectieven in oprichting over de in het Natuurbeheerplan te formuleren doelen en criteria, dit in termen van leefgebieden en beheertypen. Aan de landelijke beschrijving van die beheertypen en criteria werd nog tot ver in de herfst van 2014 gesleuteld. Het gebiedsproces om draagvlak voor het nieuwe natuurbeheerplan te bereiken was al veel eerder gestart. Tegen deze achtergrond hebben wij een advies uitgebracht over welke doelen de provincie op welke plak zou kunnen nastreven, inclusief de bijbehorende spelregels.

Voor de provincie Noord-Brabant zijn zes ‘leefgebieden’ onderscheiden, die voortborduren op bestaand beleid en die passen in de landelijke systematiek van de vier agrarische leefgebieden. Ze beschrijven de meest kansrijke agrarische landschappen voor internationaal belangrijke landelijke doelsoorten en provinciale doelsoorten. Als handreiking naar de collectieven die nu voor de opgave staan een gebiedsaanvraag op te stellen, is een beknopte beschrijving gegeven van deze leefgebieden en de eisen die belangrijke doelsoorten stellen. Per leefgebied zijn de belangrijkste ecotopen onderscheiden en zijn criteria voor effectiviteit geformuleerd. Hierbij is maatwerk geleverd voor Noord-Brabant, maar zo veel mogelijk in lijn met de landelijke criteria. Voor details per soort is verwezen naar via het Portaal Natuur en Landschap (www.portaalnatuurenlandschap.nl),

ontsloten ‘soortfiches’ en soortbeschermingsplannen. De tekst van deze handreiking is, naast het format van SCAN de basis voor het Natuurbeheerplan van de Provincie Noord-Brabant.

Natuurbeheerplan 2016 Agrarisch gebied

Het natuurbeheerplan van de provincie begrenst de agrarische natuurgebieden waar subsidiëring van beheer en ontwikkeling van agrarische natuur en waterbeheerdiensten plaats kan vinden. Het Natuurnetwerk Nederland (NNN) hoort hier niet bij. Europees, rijks en provinciaal beleid voor het landelijk gebied en water is geïntegreerd. In Brabant vullen ze elkaar aan: enerzijds agrarisch natuur- en landschapsbeheer uit pijler 2 (SNL, POP3) van het GLB en anderzijds vergroening uit pijler 1, en provinciale regelingen zoals Stimuleringskader Groenblauwe Diensten (Stika), subsidieregeling verbindingen en landschap, biodiversiteit en leefgebieden en ecologische verbindingzones. Uit een evaluatie van het agrarisch natuurbeheer in Brabant kwam de aanbeveling de regelingen naast elkaar te laten bestaan, omdat dat flexibeler is. Bij de begrenzing van de leefgebieden in het kader van de SNL is daarom rekening gehouden met het feit dat daarbuiten ook andere regelingen van toepassing zijn.

Nationaal zijn vier agrarische leefgebieden benoemd, ook wel aangeduid als de ‘agrarisch natuurtypen’ van de Index Natuur en Landschap 2016: open grasland, open akker, droge dooradering en natte dooradering. Daarnaast wordt gewerkt met een categorie water. De Brabantse LAL onderscheidde na de aanpassing in 2010 zes leefgebieden (eigenlijk subtypen agrarisch landschap) met daaraan gekoppeld doelsoorten

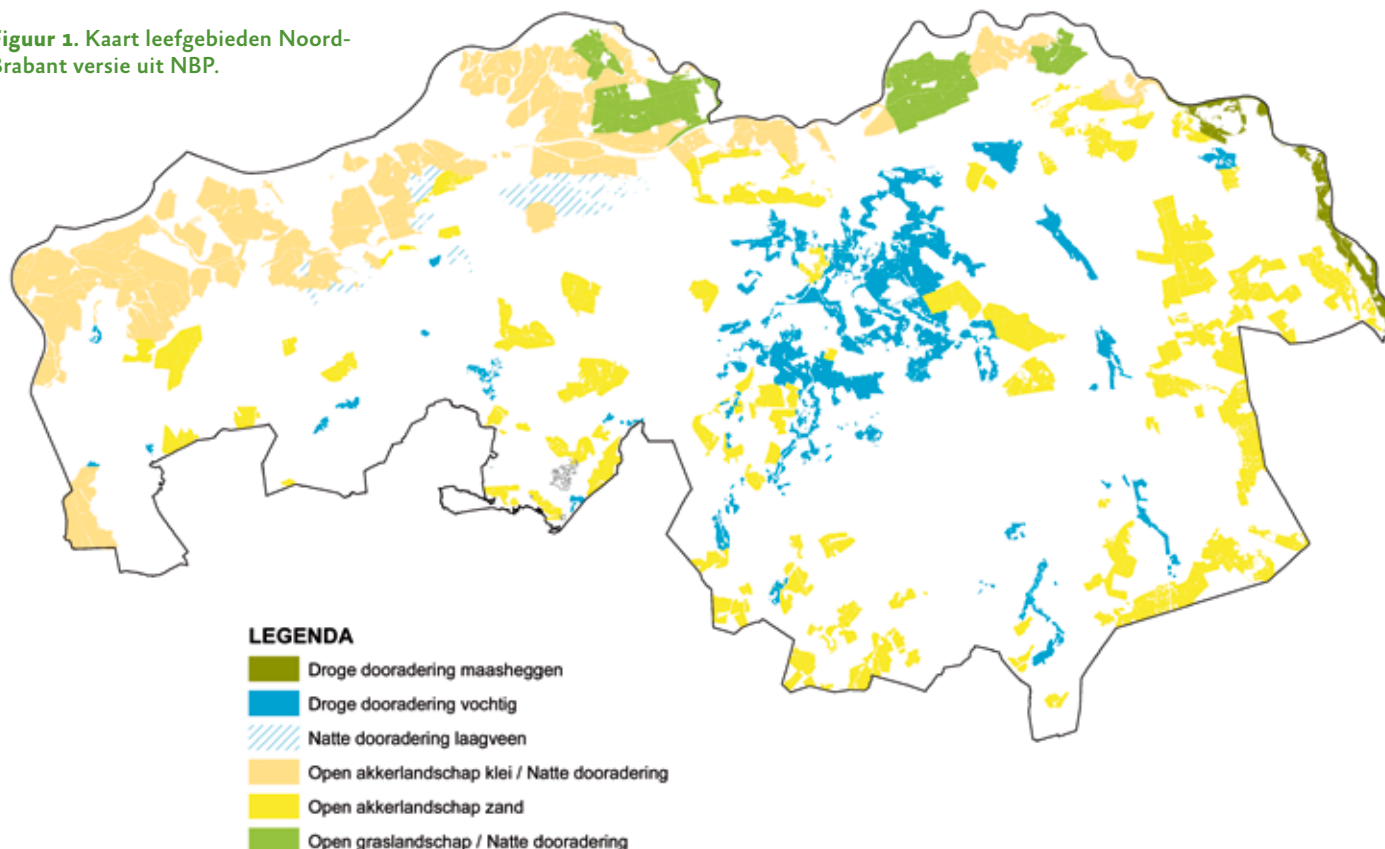
en maatregelen. Om zo veel mogelijk van dit doordachte onderbouwde beleid te behouden zijn deze subtypen omgezet naar zes Brabantse beheertypen:

1. Open grasland natte dooradering
2. Open akkerland op klei natte dooradering
3. Open akkerland op zand
4. Natte dooradering laagveen
5. Droge dooradering vochtig
6. Droge dooradering Maasheggen

De waarde van de Brabantse leefgebieden zit onder andere in de duidelijke relatie met landschappen die er niet is bij de landelijke leefgebieden. Verder zijn er heldere argumenten vanuit het Nationale Landschappen beleid en ervaringen met weide- en akkervogelbeheer. Deze zes provinciale agrarische beheertypen zijn in het natuurbeheerplan op de beheertypenkaart aangegeven (fig. 1). Hiermee zijn tevens de vier landelijke agrarische leefgebieden op kaart begrensd. Voor al deze beheertypen zijn selectiecriteria geformuleerd, toegesneden op Brabant die betrekking hebben op de minimale dichtheid van doelsoorten, de minimale omvang, bodem- en landschapskenmerken

Er is een aantal duidelijke keuzes gemaakt om de ecologische effectiviteit te vergroten. Zo is het aantal kerngebieden waarin budget voor weidevogelbeheer geconcentreerd zal worden, gereduceerd van zes in het Natuurbeheerplan 2011 naar twee. In deze twee gebieden zijn de resultaten van het weidevogelbeheer het best en concentratie van de middelen hier biedt de beste garantie op succes. Ook voor weidevogels zijn onderbouwde spelregels opgenomen, die ook al van toepassing waren in het vorige natuurbeheer-

Figuur 1. Kaart leefgebieden Noord-Brabant versie uit NBP.

plan. Voor de maatregelen voor doelsoorten van droge dooradering zijn vooral twee waardevolle landschappen uitgekozen: Het Groene Woud, aangevuld met andere stukken *vochtig* zandland- schap, en het Maasheggen gebied. Het argument is dat 'uitsmeren' van de beperkte middelen over de hele provincie moet worden voorkomen en dat in deze gebieden de hoogste synergie met het natuur- en landschapsbeleid in het Nationaal Natuurnetwerk wordt bereikt. In het open akkerland op klei in West-Brabant is al veel ervaring opgedaan met akkerrandenbeheer. Dit kan worden voortgezet binnen de nieuwe begrenzing. Het zoekgebied open akkerland op klei is nog vrij ruim, maar er zijn spelregels geformuleerd ter bevordering van een effectieve concentratie van maatregelen: er moet een integraal beheerplan worden opgesteld, de inzet moet tenminste op 250 ha plaatsvinden, waarvan tenminste vijf procent randenbeheer en de randen moeten meer dan negen meter breed zijn. Voor droge en natte dooradering bleek het veel lastiger spelregels voor effectiviteit te formuleren. Toch is het gelukt om hiervoor in Brabant enkele effectiviteitscriteria

te formuleren. We bespreken hier drie voorbeelden: voor het ecotoop struweel in het beheertype Maasheggen, voor de soortgroep amfibieën gebonden aan poelen en voor de relatief onbekende doelsoort grote modderkruiper.

Voorbeeld ecotoop struwelen

Het leefgebied Maasheggen ligt op de Brabantse oever van de Maas, van Maashees tot Cuijk. Het is het onbedijkte overstromingsgebied van de Maas. Het landschap wordt bepaald door een dicht netwerk van struweelhagen met hier en daar bomen en bosjes. Bij het gangbare beheer worden veel hagen smal en laag gehouden door ze vaak te klepelen. Ze nemen daardoor weinig ruimte in beslag maar hebben een geringe waarde voor behoud van biodiversiteit. Voor de begrenzing zijn geen broedvogelgegevens gebruikt zoals voor open akker en open grasland. Het gebied is begrensd op basis van de aanwezigheid van netwerken van de cultuurhistorisch bijzondere Maasheggen waaraan specifieke fauna gebonden is. De belangrijkste doelsoorten van het beheertype

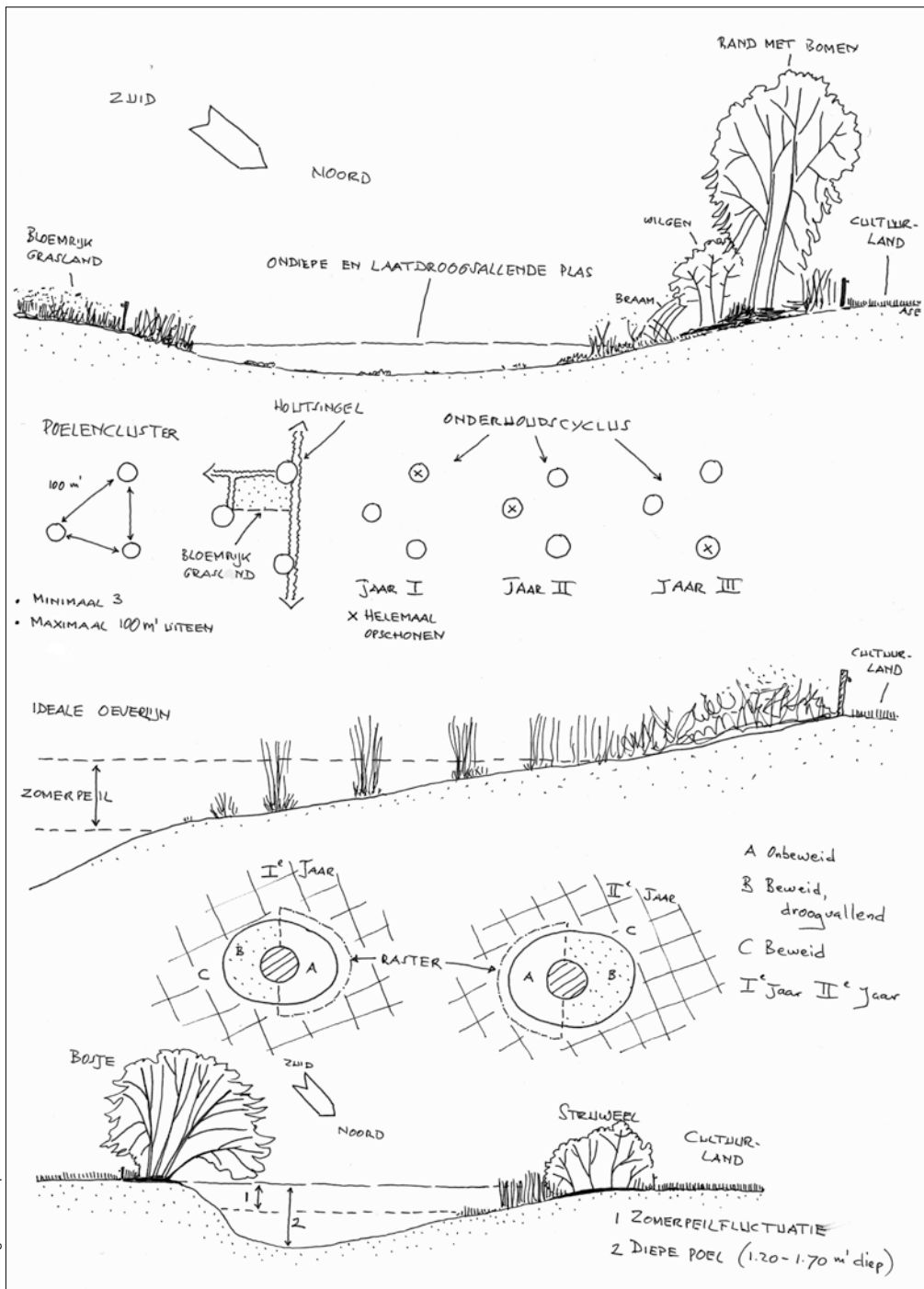
zijn een aantal akkerplantensoorten, struweel- vogels (bijvoorbeeld braamsluiper en grauwe klauwier), boerenlandvogels als steenuil en patrijs, maar ook een aantal aan bomen gebonden soorten zoals gekraagde roodstaart en geelgors. Botanisch rijke graslanden horen ook bij dit beheertype. Ze zijn behalve voor bloemen ook van belang als foerageergebied voor vogels, amfibieën en zoogdieren door hun insectenrijkdom en rijk bodemleven. Van de zoogdieren zijn das en kleine marterachtigen belangrijk en van de groep van insecten de sleedoornpage.

De belangrijkste ecotopen binnen droge dooradering Maasheggen zijn de struweelhagen. Spelregels voor effectiviteit zijn: planmatig beheerde eenheden van tenminste 50 ha, lijnvormig opgaande begroeiing onder beheer tenminste 2 km per 100 ha, tenminste 50 procent daarvan is voorzien van een bloemrijke rand of akkerrand en 75 procent van een beheercyclus van om de vijf jaar of langer. Bij de beoordeling of een haag voldoet aan de criteria, wordt beheer in het kader van het Stimuleringskader Groenblauwe Diensten (Stika) in aansluitende reservaten meegenomen.

Maasheggen.

foto Hans van den Bos, Bosbeeld

tekening Albert Corporaal

foto Fabrice Othburg

Illustratie van tekst over ligging, vorm en situering van een poel en het onderhoud van een netwerk van poelen en een individuele poel.

Twee grote modderkruipers (weeraal) in een weckfles. Zo werden de dieren vroeger door de boeren gehouden om te dienen als barometer. Bij veranderingen van de luchtdruk wordt deze vis erg actief en dan wist men dat er slecht weer aankwam.

Voorbeeld groep amfibieën

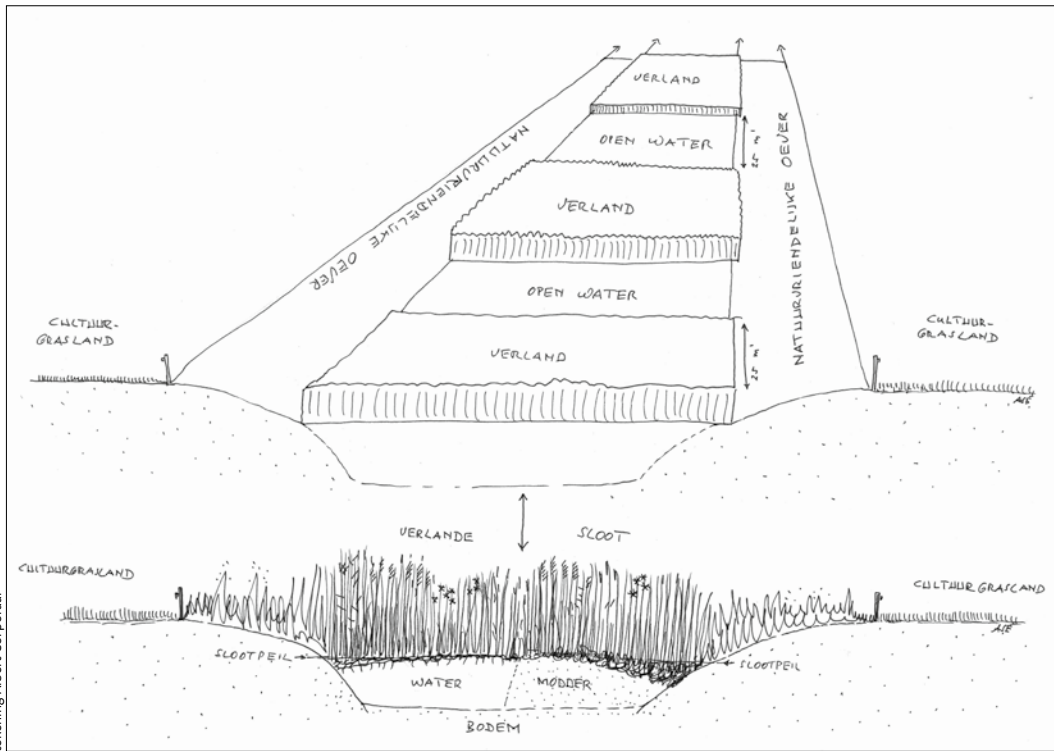
Het landelijke beheertype poelen valt in de landelijke criteria voor effectiviteit zowel onder droge als onder natte dooradering. In Brabant komen poelen vooral voor in 'droge dooradering vochtig'. Soorten als boomkikker en kamsalamander hebben poelen met een bepaalde waterkwaliteit en omvang nodig en nabijgelegen opgaande landschapselementen zoals struweel en houtwallen of bos. Op het niveau van een groep van aan poelen gebonden amfibieën en planten zijn gemeen-

schappelijke spelregels voor onderhoud, beheer en ruimtelijke configuratie opgenomen:

- Clusters van tenminste drie poelen, maximaal 400 meter verwijderd van andere clusters.
- Indien meer dan 1 kilometer tussen de verschillende clusters, dan 5 à 10 poelen aanleggen zodat een op zichzelf staand cluster duurzaam is.
- Integraal beheerplan, samenwerking met andere terreineigenaren.
- Poelen zijn niet verbonden met ander open

water, geen instroom van mest- of gifstoffen. Er is een schone ondergrond.

- Cyclisch onderhoud eens in de drie jaren, soms langer in de tijd, zodat er minder vaak onderhoud wordt gepleegd (maatwerk).
- Dimensie, expositie, ligging en omgevingskenmerken afgestemd op de lokale doelsoorten.
- Bij intensieve beweiding poel uitrasteren. Zeer extensieve begrazing (paarden/pony's) gunstig voor boomkikkers.

tekening Albert Corporaal

Verlande sloot en optimaal cyclisch beheer voor grote modderkruiper.

Voorbeeld doelsoort grote modderkruiper

Sommige doelsoorten zijn vrij onbekend bij agrariërs en vragen speciale aandacht. Vanwege het grote belang van West-Brabant (kerngebied) voor de grote modderkruiper is aan deze soort speciaal aandacht besteed in de handreiking. De aanbevelingen kunnen ook in andere provincies worden toegepast. Doelsoorten van natte dooradering komen voor in drie van de zes Brabantse leefgebieden. Voor deze doelsoorten zijn algemene kwaliteitseisen aan sloten geformuleerd. Daar waar de grote modderkruiper aanwezig is, gelden aanvullende eisen. (Doodlopende)watergangen ten behoeve van de grote modderkruiper zijn voorzien van:

- Randbeheer om inspoelen van meststoffen te voorkomen.
- Een dichte gevarieerde waterplanten en/of oeverplanten vegetatie.
- Kleinschalig in ruimte en tijd gefaseerd onderhoud waarbij steeds slootvakken afgesloten blijven voor ander vissoorten die jonge grote modderkruipers eten.
- Een zo natuurlijk mogelijk waterpeil.

Een voorbeeld van hoe je sloten gefaseerd in ruimte en tijd kan beheren voor grote modderkruipers.

foto Fabrice Ottburg

Spelregels garantie voor effectiviteit?

In Brabant geeft de handreiking duidelijkheid over een aantal zaken. De provincie heeft op gebiedsniveau enkele nieuwe echte effectiviteitscriteria opgenomen in het natuurbeheerplan. Met de beperkte omvang van de zoekgebieden geeft ze aan waar de maatregelen zinvol worden geacht. Door het ecotoop te beschrijven zonder beheermaatregelen te noemen geeft ze aan wat ze wil bereiken. Maar zal het nieuwe stelsel nu ook echt effectiever worden? Dat hangt er van af of de collectieven antwoorden weten te formuleren op een aantal vragen zoals:

- Waar zitten de doelsoorten? Heeft inspanning op deze plek zin?
- Wat is nodig op deze plek?; welke maatregelen?, welke intensiteit?, welke omvang?
- Wat is het te verwachten effect van de inspanning op de doelsoort?
- Na de inspanning: in hoeverre is de verwachting uitgekomen (inspanning relateren aan resultaten, evaluatie)?
- Hoe doe ik het in vergelijking met anderen?

Natuurlijk hoeven de collectieven niet nu meteen antwoord te hebben op al deze vragen, maar pas als die er zijn kan men echt effectief aan de slag. Om antwoord te krijgen op openstaande vragen zullen de collectieven de samenwerking moeten zoeken en een goed plan voor monitoring moeten hebben.

Succesfactoren

Aan welke voorwaarden moet het verdere verloop van dit proces voldoen om de stelstelherziening te laten slagen?

- Kansrijkdom moet goed in beeld zijn. Dat is nu nog onvoldoende het geval. Kansrijke gebieden zijn in andere provincies vaak ruimer begrensd dan in Brabant.
- Verspreiding van doelsoorten is lang niet altijd in voldoende detail bekend. Hoe komen de collectieven echt achter de meest kansrijke locaties? Hoe komen ze echt achter de meest effectieve maatregelen? Kortom waar bevinden zich bijvoorbeeld hotspots van soorten en welk type maatregel moet worden toegepast (inrichting, beheer of beide?).
- Agrarische collectieven mogen niet solistisch agrarisch blijven. Samenwerking met lokale werkgroepen van belangstellenden is noodzakelijk, denk bijvoorbeeld aan het uitvoeren van alarmtellingen van weidevogels door vrijwilligers. Samenwerking bij beheermonitoring is essentieel.
- De provincies mogen niet achteroverleunen en het ANLb helemaal aan de collectieven overlaten. Ze moeten de collectieven voortdurend uitdagen aan te tonen dat ze effectief bezig zijn en resultaat boeken. Het gevaar dat het beheergeld anders besteed wordt aan een triviale inspanning is te groot. Brabant doet dit door spelregels te formuleren.

- Nu is alleen gekoerst op biodiversiteitsdoelen. Op termijn is meer integratie van landschap-, water- en recreatiedoelen gewenst.
- In potentie zijn de collectieven in oprichting de basis van marktconforme regionale organisaties die het beheer van de kwaliteit van de groene ruimte in hun portefeuille hebben. Maatschappij breed is het nog wel noodzakelijk dat zich een echte markt voor groene diensten ontwikkelt. In Brabant noch elders in Nederland is dat al het geval.

Al met al zijn dus niet alleen de collectieven aanzet, maar lokale werkgroepen, de provincies en eventueel in samenwerking met ecologische adviesbureaus en of Particuliere Gegevensbeherende Organisaties. Kortom, eigenlijk de hele samenleving van Nederland. Alleen door samen 'lerend te beheren' gaat dit lukken.<

Alex Schotman, alex.schotman@wur.nl

Meer informatie:

Alterra-rapport 2598 "Naar effectief gebiedsgericht agrarisch natuurbeheer in Noord-Brabant".

Dit rapport is te downloaden via www.terra.wur.nl

ADVERTENTIES

**Vakmensen,
vakwerk... logisch!**

- Natuurherstel
- Natuurontwikkeling
- Inrichtingsplannen
- Beheerplannen
- Monitoring
- Inventarisaties
- Natuurwetgeving
- Communicatie

Rondven 22
6026 PX
Maarheeze
0495-462070

www.ecologica.eu
info@ecologica.eu

lid Netwerk
Groene Bureaus

Cruidt Hoeck
WILDEBLOEMENZADEN

Inheemse zaden voor:
- poelen & oevers
- akkerranden
- kruidrijk grasland
- vogelbosjes

www.cruidthoeck.nl

NATUURWERKER
BOOMVERZORGING
& NATUURBEHEER

Erwin Teijgeler
T 06 - 220 83 229
E erwin@natuurwerker.nl

natuurwerker.nl

De psychologie van het Nederlandse

Om boeren te motiveren voor agrarisch natuurbeheer of vrijwillige (ongesubsidieerde) maatregelen zijn er naast een financiële vergoeding alternatieve sturingsmogelijkheden. Uit mijn onderzoek aan Wageningen Universiteit blijkt dat sturing op maat nodig is voor verschillende vormen van agrarisch natuurbeheer. Meer zicht op de psychologie van boeren voor uitvoering van het agrarisch natuur- en landschapsbeheer kan daarbij zeer behulpzaam zijn.

— William van Dijk (Wageningen UR)

> Ondanks de lange geschiedenis van agrarisch natuurbeheer in Nederland is er de afgelopen tien jaar veel kritiek geweest op de effectiviteit er van. Om de effectiviteit te verbeteren, een belangrijke doelstelling van het nieuwe stelsel, is het goed om het agrarisch natuurbeheer te analyseren. Een fundamenteel punt van het agrarisch natuurbeheer is dat de overheid afhankelijk is van de bereidwilligheid van een groot aantal boeren om hun beheer aan te passen.

Zelf-identiteit

Op basis van een veel toegepast psychologisch model, de theorie van gepland gedrag, heb ik onderzocht welke factoren een rol spelen bij de motivatie van boeren om agrarisch natuurbeheer uit te voeren en welke rol de ANV hierbinnen speelt. De theorie van gepland gedrag stelt dat iemands bereidwilligheid om een bepaald soort gedrag uit te voeren bepaald wordt door drie onderliggende variabelen: 1. *Attitude*, de rationele afweging tussen positieve en negatieve punten van het gedrag; 2. *Sociale druk*, dat is de ingeschatte verwachtingen van belangrijke personen om het gedrag wel of niet uit te voeren en 3. *De waargenomen gedragscontrole*, het ingeschatte vermogen om het gedrag succesvol uit te kunnen voeren. Daarnaast is er in de loop der tijd nog een aantal andere variabelen aan toegevoegd waarvan zelf-identiteit de belangrijkste is. Zelf-identiteit bepaalt in hoeverre iemand vindt dat een bepaald gedrag past bij zijn of haar identiteit.

Maatwerk

In het onderzoek heb ik gekeken hoe deze variabelen verschillen voor de bereidwilligheid van boeren voor drie verschillende vormen van agrarisch natuurbeheer: collectief slootkantbeheer, collectief weidevogelbeheer en vrijwillige ongesubsidieerde natuurvriendelijke maatregelen. Onder de laatste vallen bijvoorbeeld het onderhouden van een haag op het erf en het hebben van knotbomen of takkenhopen, maar ook kleinere maatregelen zoals het ophangen van nestkasten.

De resultaten van dit onderzoek laten zien dat voor verschillende vormen van agrarisch natuurbeheer verschillende factoren bepalend zijn voor de intentie van boeren om het beheer uit te voeren. Zo is voor collectief slootkantbeheer de attitude, de rationele afweging tussen positieve en negatieve punten van slootkantbeheer, de belangrijkste factor die de bereidwilligheid van boeren bepaalt. Voor weidevogelbeheer spelen echter ook complexe factoren als sociale druk van mede ANV-leden, facilitatie door de ANV en zelf-identiteit een belangrijke rol. Terwijl voor de vrijwillige ongesubsidieerde maatregelen niet attitude maar zelf-identiteit de belangrijkste factor is. De invloed van zelf-identiteit geeft aan dat de mate waarin boeren het uitvoeren van deze maatregelen als onderdeel zien van hun identiteit

Foto's Fabrice Ottburg

agrarisch natuurbeheer

als 'goede boer' een grote invloed heeft op hun bereidwilligheid om de maatregelen uit te voeren. Daarnaast kwam uit de resultaten van het onderzoek naar voren dat voor ongesubsidieerd beheer ANV's een positieve invloed hebben op de bereidwilligheid van boeren, hoewel deze maatregelen niet onder de primaire verantwoordelijkheid van de ANV's vallen.

Slootkantboer

De logische vervolgvraag is: hoe kunnen we deze onderzoeksresultaten 'vertalen naar sturingsmogelijkheden om boeren te motiveren om nog meer aan agrarisch natuurbeheer te doen? Ten eerste moet er sturing op maat plaats vinden, afhankelijk van het type beheer. Bij slootkantbeheer zou bijvoorbeeld het monitoren van de vegetatie door boeren zelf een positieve invloed kunnen hebben, omdat ze dan direct het effect van de maatregelen zien. Onder het oude agrarisch natuurbeheer stelsel Programma Beheer tussen 2000 en 2009 werd dit nog gedaan door middel van resultaatbeloning voor slootkanten. In dit systeem kregen boeren de subsidie uitbetaald per gevonden plantensoort per kilometer slootkant. Vanaf 2010 geldt echter een ander subsidiestelsel dat niet uitgaat van resultaatbeloning, maar afreken op basis van het uitgevoerde beheer. Om resultaatbeloning opnieuw te introduceren zal zowel de mogelijkheid daartoe vanuit het beleid opnieuw gegeven moeten worden, maar ook moeten de ANV's bereid zijn dit weer toe te passen en te coördineren.

Om boeren te motiveren voor weidevogelbeheer of voor meer ongesubsidieerde maatregelen zijn ook alternatieve sturingsmogelijkheden die meer gericht zijn op de zelf-identiteit van een boer. Binnen de sociale psychologie stelt de identiteitstheorie van Stryker dat iemands zelf-identiteit uit meerdere identiteiten bestaat, afhankelijk van de sociale rol die iemand op een bepaald moment inneemt. Hierdoor kunnen in verschillende situaties, andere identiteiten een rol spelen bij gedrag. Zo kan een boer, afhankelijk van het moment, ook de identiteiten vader, natuurliefhebber, ANV-lid of ondernemer aannemen. In het huidige agrarisch natuurbeheer ligt de focus sterk op het compenseren van omzetverlies (inkomstendering) dat boeren lijden door agrarisch natuurbeheer. Hierdoor worden identiteiten gelinkt aan financiën en ondernemerschap sterk benadrukt. Mogelijkerwijs heeft dit tot gevolg dat een boer bij de afweging mee te doen aan agrarisch natuurbeheer de identiteit van bijvoorbeeld ondernemer veel zwaarder laat meewegen dan de identiteit van natuurliefhebber.

Het sterker benadrukken of 'labelen' van de natuur-vriendelijke identiteiten die boeren hebben in bijvoorbeeld de voorlichting, is wellicht een manier om het uitvoeren van agrarisch natuurbeheer minder een financiële beslissing te maken en andere, natuurvriendelijke, iden-

titeiten een grotere invloed te geven. 'Labelen' is al effectief toegepast in de voorlichting door de introductie van de term 'weidevogelboeren'. 'Weidevogelboeren' benadrukt een identiteit voor boeren direct gekoppeld aan agrarisch natuurbeheer. Dit verklaart mede waarom zelf-identiteit wel geassocieerd is met de intentie voor weidevogelbeheer, maar dat niet is voor slootkantbeheer. Weidevogelbeheer is deel geworden van één van de identiteiten van een boer, namelijk die van weidevogelboer. Voor andere vormen van natuurbeheer zouden labels als 'agrarisch natuurbeschermer' of 'slootkantboer' dit effect wellicht kunnen hebben. Het is zelfs mogelijk dat het labelen van boeren als 'ANV-lid' een positieve invloed heeft op de natuurvriendelijke identiteiten van een boer.

ANV: logisch platform

De resultaten van dit onderzoek tonen aan dat er aanknopingspunten zijn die kunnen helpen om het Nederlandse agrarisch natuurbeheer effectiever te maken. De collectieven en de ANV's kunnen hierbij een zeer waardevolle rol spelen als

regionale partner tussen boer en beleidsmakers voor bijvoorbeeld de communicatie en facilitatie van het beheer. Het nieuwe Subsidiestelsel Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer 2016 lijkt een stap in de goede richting te zijn door deze rol te onderschrijven en te verstevigen. In deze nieuwe rolverdeling biedt de collectieven en ANV's het meest logische platform voor het verbeteren van de motivatie van boeren door middel van bijvoorbeeld het labelen van boeren in de voorlichting als 'ANV-lid' of 'agrarisch natuurbeschermer'.<

william.vandijk@abdn.ac.uk

William FA van Dijk – The ecology and psychology of agri-environment schemes. Proefschrift Wageningen Universiteit. Te downloaden op:

<http://library.wur.nl/WebQuery/wda/2066136>

Beheermaatregelen om de waterkwaliteit en natuurwaarden in de sloten te verbeteren, krijgen vanaf 2016 een plek in het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer. Waterschappen zullen samen met agrarische collectieven gaan werken aan een goede chemische en ecologische toestand (Kaderrichtlijn water) van het water en het realiseren van een robuust, duurzaam en klimaatbestendig watersysteem. Europa en waterschappen betalen hiervoor beide jaarlijks 2,1 miljoen euro. Het agrarisch waterbeheer is opgenomen in de provinciale Natuurbeheerplannen, zodat agrarisch natuur- en landschapsbeheer en de waterdoelen elkaar waar mogelijk kunnen versterken. Drie waterschappen vertellen over hoe zij de 'blauwe diensten' vormgeven met agrarische collectieven.

— Geert van Duinhoven (redactie)

Agrarische collectieven en

Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier

— Henk Bouman

Sinds 2014 voeren boeren van de Agrarische natuur- en landschapsvereniging Water, Land & Dijken (WLD) voor Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier diensten uit waarmee zij bijdragen aan een betere waterkwaliteit.

Blauwe diensten

In 2014 hebben wij als Hoogheemraadschap WLD gevraagd om een samenhangend pakket van waterdiensten samen te stellen. Het gaat om bovenwettelijke diensten die tot minder afspoeiing van meststoffen en bestrijdingsmiddelen leiden of om diensten die de leefomgeving voor waterorganismen in en om de sloot verbeteren. Sinds 2014 voeren boeren de volgende diensten voor ons uit:

- Uitvoeren van erfscans om de afspoeiing van schadelijke stoffen van het erf te inventariseren om vervolgens maatregelen te nemen.

- Composteren van ons maaisel om hiermee de bodem te verbeteren, zodat stoffen minder snel uit- en afspoelen.
- Bestaande oevers natuurvriendelijk inrichten.
- Op andere momenten en met natuurvriendelijke slootschoningsmachines uitvoeren van onderhoud van sloten en oevers zodat minder schade ontstaat aan de ecologie.
- Aanleg van bloemrijke akkerranden en bufferstroken tussen het gewas en de sloot.

De afspraak is dat er eind van 2015 tien erfscans zijn uitgevoerd, er 25 km natuurvriendelijk oever is gerealiseerd, 122 km sloot met respect voor de ecologie wordt onderhouden en 50 km akkerranden is aangelegd.

HHNK streeft naar maatregelen die ook in het belang van de boer zijn, maar die niet van de grond komen zonder sturing of een financiële bijdrage. Als een afkalkende oever wordt omgevormd tot een natuurvriendelijke oever, dan levert dit voor de boer een stabiele oever op. Ook komt er minder grond in de sloot terecht en ontstaat er minder bagger. Bovendien zorgt een bloemrijke akkerstrook er voor dat door nuttige insecten een biologisch evenwicht in hun gewas ontstaat en de chemische bestrijding van plaaginsecten kan

worden beperkt. Als boeren overtuigd raken van deze 'win-win situaties' zijn ze eerder bereid om waterdiensten uit te voeren. Ook is er meer kans op continuïteit als de bijdrage ooit wordt gestopt.

Optimaal effectief

Bij een aantal diensten is er synergie met andere beleidsdoelen van het agrarisch natuurbeheer. De aanleg van bloemrijke akkerranden is bijvoorbeeld niet alleen effectief voor de waterdoelen, maar biedt ook nestbescherming en fouragegebied voor vogels en landdieren. WLD combineert de aanleg van natuurvriendelijke oevers voor HHNK met peilmaatregelen voor het project 'Kwaliteitsimpuls weidevogels' dat wordt uitgevoerd in opdracht van de Gebiedscommissie Laag Holland. Dit is mogelijk omdat het zoekgebied voor de waterdiensten niet begrensd is, maar bestaat uit al het agrarisch gebied in het werkgebied van HHNK. Zo'n ruim zoekgebied is mogelijk omdat wij voor water de systeembenadering aanhouden: "water stroomt".

Vanaf 2016 zullen we met de agrarische collectieven Noord-Holland Noord en Texel dezelfde koers varen. •

— Ton van der Putten

Vanaf 1 januari 2016 wil Waterschap Rivierenland formeel gaan samenwerken met de drie agrarische collectieven in haar beheergebied: Rivierengebied, West Brabant en Stichting Alblasserwaard Vijfheerenlanden.

Te weinig kennis Flora- en Faunawet

Waterschap Rivierenland, en dan vooral de Afdeling Beheer en Onderhoud en de bestuurlijke portefeuillehouders, heeft tot nu toe helaas geen positief beeld overgehouden aan de –beperkte- samenwerking met Agrarische Natuurverenigingen. Een onderhoudspilot die een ANV heeft uitgevoerd, heeft het vertrouwen geschaad. De pilot is geëvalueerd en hieruit bleek dat het geleverde werk niet altijd van voldoende kwaliteit was. Niet altijd werd het juiste materieel ingezet om het werk uit te voeren, het ontbrak soms aan kennis over de regelgeving van de Flora- en Faunawet, en de eigen bedrijfsvoering ging soms voor op afgesproken verplichtingen. Er zijn dus twijfels over kennis en professionaliteit van ANV's in de huidige vorm. Daarom hebben we afgesproken om de toekomstige samenwerking met collectieven als volgt te omschrijven: 'Klein beginnen, vertrouwen winnen en langzaam uitbreiden'.

Gering risicoprofiel

Waterschap Rivierenland zelf heeft sinds 2000 goede ervaringen met het akkerrandenbeheer (bufferstroken tussen perceel en sloot). Ook de agrariërs zijn hier enthousiast over. De bufferstroken dragen bij aan de verbetering van de waterkwaliteit doordat ze de emissies van meststoffen en gewasbeschermingsmiddelen naar de sloot toe beperken. De subsidieregeling voor akkerranden (werving, contractvorming, toezicht, uitbetaling) hebben we tot nu toe altijd in eigen beheer uitgevoerd. Dit soort regelingen met duidelijke voorwaarden, relatief gemakkelijk controlebaar en met een zeer gering risicoprofiel (geen risico's voor het waterbeheer) is bij uitstek geschikt om per 2016 bij een collectief onder te brengen. In 2016 willen we ook beginnen met de blauwe dienst 'verwerken van slootmaaisel'. In de huidige situatie voeren wij het maaisel van natuurvriendelijke oevers af en brengen we dat naar een composteerbedrijf. De blauwe dienst is dat we dit maaisel naar de boeren brengen die het op hun eigen bedrijf als organische stof willen gebruiken als bodemverbeteraar. Deze maatregel is gericht op het in de kringloop houden van organische stof en mineralen, ter bevordering van een gezonde bodem en daarmee gezond oppervlaktewater. Elders in het land is hier al ervaring mee opgedaan.

We denken dat dit blauwe diensten zijn die collectieven kunnen uitvoeren. Door te investeren in samenwerking met een gebied denken we dat er nog meer draagvlak en begrip ontstaat voor maatregelen die bijdragen aan realisatie van onze gezamenlijke opgaven. •

fotos Fabrice Ortburg

het waterschap

Hoogheemraadschap van Rijnland

— Marinus Bogaard

Rijnland heeft enkele jaren geleden al ervaring opgedaan met het inzetten van agrariërs voor ecologisch slootbeheer. Daarbij is voor Rijnland duidelijk geworden dat dit een bijdrage kan leveren aan de realisatie van de wateropgaven van het hoogheemraadschap: de plantengroei in de sloten werd meer divers en er kwamen veel meer insecten voor in oeverzones van de sloten. Ook de kleine modderkruiper werd zelfs weer gesignaleerd. Maar met elke agrariër moesten afzonderlijke afspraken gemaakt worden, inclusief controles en formaliteiten. Voor het hoogheemraadschap betekende dat te veel administratieve lasten om er mee door te gaan. De nieuw opgerichte collectieven van agrariërs en andere landgebruikers bieden nu een mooie oplossing om met het ecologisch waterbeheer door te gaan.

Maatschappelijke relevantie

Volgens hoogheemraad Hans Schouffoer past deze werkwijze helemaal in de nieuwe rol van de overheid en dus ook in die van het hoogheemraadschap. “We geven de verantwoordelijkheid voor de kwaliteit in de sloten terug aan de eigenaren en pachters. Waarom zouden wij de zorg voor de waterkwaliteit helemaal op ons nemen? De grondgebruikers staan toch al aan de

lat voor het reguliere onderhoud van de sloten, en kunnen die extra kwaliteitsmaatregelen vaak veel beter en goedkoper verzorgen. Bovendien is er een vergoeding/subsidie voor beschikbaar. En subsidies zie ik als een bewijs van maatschappelijke relevantie. Maar nog veel belangrijker vind ik de betrokkenheid die de bewoners hebben bij het landelijk gebied. We hebben voorafgaand aan het project mensen gevraagd om een foto van hun ideale sloot op te sturen. Daar kwam heel veel respons op. Het gaat ze aan, ze vinden het belangrijk en dat merk je nu je ziet dat de agrariërs er mee aan de slag gaan”.

Maatregelen

Rijnland wil graag dat agrariërs op een andere manier met de sloten om gaan. Nu nog halen de meeste agrariërs de sloot helemaal schoon, waarbij de hele plantengroei eruit gaat. Liever heeft het hoogheemraadschap dat agrariërs er voor zorgen dat de boeren de sloten met de baggerspuit in het midden wat dieper maken zodat er flauwere oevers ontstaan. Op die oevers kunnen dan allerlei (ook zeldzame) planten gaan groeien die bovendien het water kunnen zuiveren. In sloten met schoon water en een gevarieerde plantengroei is plaats voor allerlei vissen, libellen en andere diersoorten.

Ook wil Rijnland graag dat de agrariërs niet in een keer beide kanten van de sloot over een lange afstand schonen. Dat is weliswaar veel efficiënter voor de boer, maar zeker voor allerlei dieren zijn dat dermate grote ingrepen dat ze massaal dood gaan of wegtrekken. Beter is het dus om de sloten gefaseerd te schonen. Bijvoorbeeld om de vijftig

of honderd meter een strook ongemoeid laten, of alleen de ene oever te maaien en volgend jaar de andere oever.

Kostendekkend

De agrariërs die de beheermaatregelen uitvoeren, krijgen een vergoeding van Rijnland. Die is niet hoog, maar wel kostendekkend. Maar, zo zegt Theo van Leeuwen, voorzitter van het gebiedscollectief De Groene Klaver, “we zitten niet in een glazen huisje. We zitten als collectief vlakbij Leiden en dus komen hier veel burgers wandelen, fietsen en recreëren. Die mensen willen een mooi agrarisch land en wij kunnen ze dat bieden. Een positief imago is steeds belangrijker voor ons, zeker ook voor de agrariërs die actief zijn in de verkoop aan huis van allerlei streekproducten. We doen het dus echt niet alleen vanwege de financiële vergoeding”.

Wat van Leeuwen betreft zouden de agrariërs nog wel meer maatregelen kunnen uitvoeren, vooral ook voor Rijnland en daarmee voor de samenleving. “Maar het is wel afhankelijk van twee factoren. Het moet passen binnen de bedrijfsvoering van een individuele ondernemer en er moet een redelijke vergoeding tegenover staan. Belangrijk is natuurlijk wel dat de natuurwaarden die we realiseren vervolgens geen blokkade worden voor onze bedrijven: we willen straks niet gehinderd worden in onze bedrijfsvoering door de natuur die we zelf gecreëerd hebben.” <

redactie@vakbladnbl

foto Fabrice Othburg

Weidevogels associëren we met voorjaarsgevoel: buitelende kieviten, roepende grutto's en zingende veldleeuweriken vergezellen ons op een tocht door de polders. In werkelijkheid zijn grote delen van het agrarisch gebied inmiddels muisstil geworden. De ontwikkeling van het aantal weidevogels in Nederland – sterk dalend – spreekt boekdelen: het beheer is tot nu toe niet effectief. Wat gaat er fout en hoe kan het beter?

Hoe verder met weidevogelbeheer?

foto Frans Eijgenraam

— Wolf Teunissen (senior onderzoeker Sovon Vogelonderzoek Nederland)

> De bekende weidevogels uit onze graslanden, kievit, grutto, kempahaan, watersnip, tureluur, scholekster, wulp, veldleeuwerik, graspieper, gele kwikstaart, kuifeend, slobbeend en zomertaling komen oorspronkelijk voor in de toendra's, steppen, kwelders en vloedvlakten langs rivieren. Vooral dit laatste habitat maakt ons land zo aantrekkelijk voor deze soorten. De ontginning van deze gebieden door boeren heeft ze extra geschikt gemaakt. Het leidde tot open graslandgebieden en de sterk toegenomen bemesting in de vorige eeuw zorgde voor een uitgebreid bodem- en insectenleven: het voedsel voor weidevogels. De aantallen weidevogels namen toe in Nederland. Maar dat duurde niet lang.

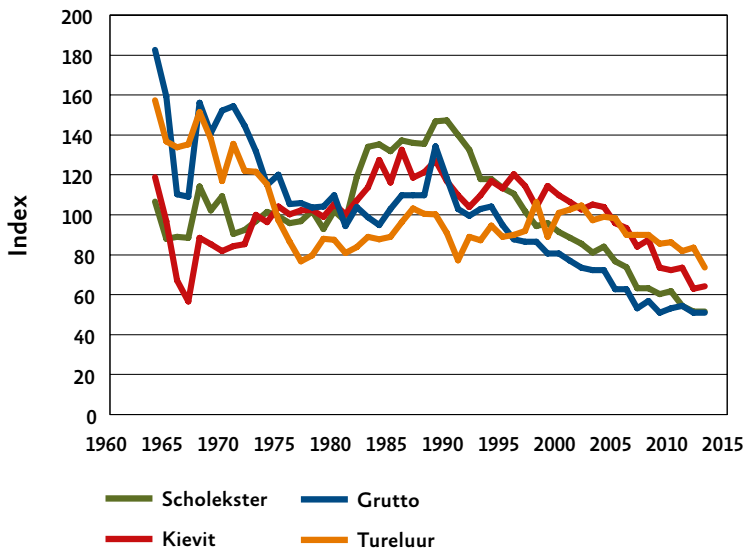
Aantallen weidevogels nemen sterk af
Vanaf de jaren zestig zijn er betrouwbare cijfers

beschikbaar over de aantalsontwikkeling van scholekster, kievit, grutto en tureluur (figuur 1). Tot ongeveer 1990 namen kievit en scholekster nog in aantal toe, terwijl grutto en tureluur al een afname vertoonden. In die periode maakten ruilverkavelingen verdere ontwatering van de vochtige graslanden mogelijk. Daarvan profiteerden kievit en scholekster die drogere graslanden prefereren, terwijl grutto en tureluur juist een voorkeur voor vochtige graslanden hebben. Na 1990 zien we bij alle soorten een afname. De verder voortschrijdende intensivering van het landgebruik in combinatie met vaste diepe grondwaterpeilen is hier mede debet aan. Samen met de toegenomen bemesting zorgde dit ervoor dat de maaidatum van de eerste snede sinds 1900 met ruim een maand is vervroegd. Het gevolg is dat de periode waarbinnen weidevogels ongestoord een nestplek kunnen vinden, hun eieren kunnen uitbroeden en hun jongen groot brengen, sterk is ingekort - met alle risico's van dien. Het areaal broedgebied is tegelijk sterk afgenomen door

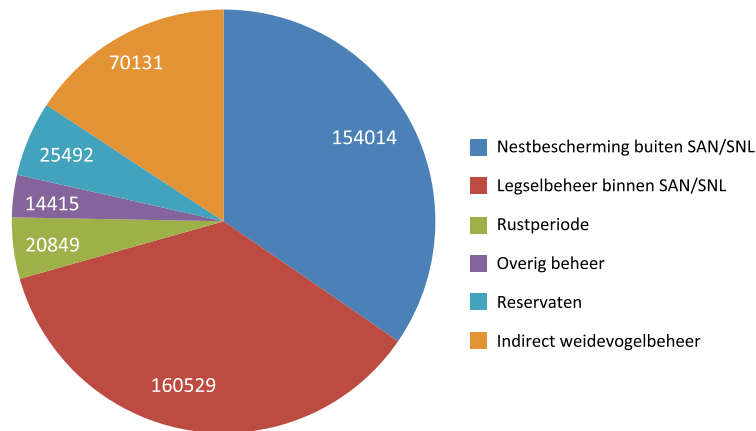
uitbreiding van steden en infrastructuur. Blijvend grasland is bijvoorbeeld bijna gehalveerd van 1,3 miljoen ha in 1970 naar 0,7 miljoen ha in 2012. Deze afname is deels veroorzaakt door omzetting naar tijdelijk grasland (grasland dat binnen vijf jaar weer opnieuw wordt ingezaaid). Zeker die graslanden, maar ook de blijvende graslanden zijn kwalitatief minder geworden. Tegenwoordig komen er minder kruiden voor in de graslanden. Die zijn juist essentieel voor de opgroeimogelijkheden van jongen omdat kruiden veel insecten aantrekken waardoor een gevarieerd voedselaanbod ontstaat.

Bestaand weidevogelbeheer

Met de invoering van de Relatienota in de jaren zeventig werd professioneel weidevogelbeheer geïntroduceerd met een omvang van ca. 64.000 ha in 2000. Vanaf het begin van deze eeuw is dit beheer vervangen door nieuwe regelingen, waardoor vooral de inbreng van boeren werd vergroot. Ongeveer driekwart van het huidige oppervlak

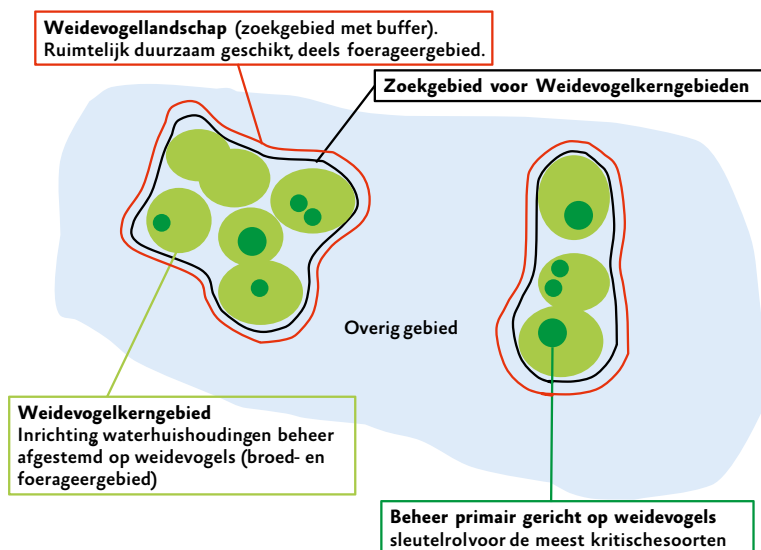
Figuur 1. Aantalsontwikkeling van vier steltlopers in Nederland. Voor een betere vergelijking tussen de soorten is voor elke soort de gemiddelde indexwaarde op 100 gezet. De populatie grootte in 2013 werd geschat op: Scholekster 44.000-71.000, Kievit 117.000-176.000, Grutto 34.000-38.000 en Tureluur 15.000-18.500. (Bron: Netwerk Ecologische Monitoring [Sovon, CBS, provincies]).

Figuur 2. Oppervlak (totaal is 445.430 ha) aan verschillende vormen van weidebeheer in Nederland (stand 2011). Onder rustperiode vallen alle beheerpakketten met een uitgestelde maaidatum. Overig beheer bestaat uit maatregelen als plasdras, collectieve overeenkomsten, kruidenrijke graslanden, enz. Maatregelen als bonte hooilanden, (half)natuurlijke graslanden, waardevolle graslanden, enz. die geen primaire weidevogelstelling hebben zijn samengevat in de categorie indirect weidevogelbeheer.

weidevogelbeheer (bijna 450.000 ha) bestaat uit legselbescherming (markeren van legfels en het plaatsen van nestbeschermers) door vrijwilligers en boeren (figuur 2). Iets meer dan een kwart bestaat uit maatregelen die vallen onder agrarisch natuurbeheer zoals een rustperiode waarin niet wordt beweid of gemaaid, overig beheer, zoals het onderwater zetten van delen van percelen (plas-dras) of kruidenrijke graslanden, en indirect weidevogelbeheer dat bestaat uit maatregelen die niet primair zijn gericht op weidevogels, maar waar weidevogels wel van profiteren (bijvoorbeeld bepaalde vormen van botanisch beheer). Ten slotte zijn er nog reservaten die worden beheerd door Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en provinciale landschappen.

Ondanks al die inspanningen zien we de weidevogelstand in Nederland nog steeds achteruit gaan. In reservaten blijft het aantal vogels redelijk op peil, maar in het agrarisch beheerde gebied en zelfs in de delen met agrarisch natuurbeheer gaan de aantallen achteruit. Een van de oorzaken hiervan is dat naar schatting veertig procent van de beheermaatregelen niet op de juiste plek liggen voor vogels om er effectief gebruik van te kunnen maken. Er zit veel energie in het beschermen van de legfels, maar vervolgens zijn er onvoldoende mogelijkheden voor de jongen die uit die eieren worden geboren om op te groeien door gebrek aan voldoende voedsel van de juiste

Figuur 3. Schematische weergave van het concept weidevogellandschap, waarbinnen kerngebieden worden onderscheiden. In de kerngebieden zijn alle factoren op orde: openheid en het ontbreken van verstoring, waterpeil en beheer. Om de openheid te kunnen garanderen is rondom het gebied een buffer aanwezig waarin opgaande elementen als bomen of bebouwing ontbreken en rust is gegarandeerd. Binnen de kerngebieden kunnen nog 'superkernen' liggen (veelal reservaten) die volledig zijn ingericht en beheerd voor de meest kritische weidevogels, zoals kemphaan en watersnip.

Voor weidevogels als de grutto (foto onder) dient het landschap aantrekkelijk te zijn om er zich te vestigen. Het landschap moet open zijn en de grondwaterstand moet voldoende hoog zijn.

foto inzet Frans Eijgenraam, foto Fabrice Ottburg

kwaliteit. Later maaien van de graslanden is dan niet voldoende.

Andere beheermaatregelen nodig

Wat is er dan wel nodig? Om te beginnen moet het landschap aantrekkelijk zijn voor vogels om zich in te vestigen. Het landschap moet open zijn (predatieverliezen zijn daar lager) en de grondwaterstand moet voldoende hoog zijn. Met een hoge grondwaterstand zijn ondergronds levende wormen en emelten bereikbaar voor de (volwassen) vogels, en komt ook de vegetatie later tot ontwikkeling. Uiteraard moet het bemestingsniveau hierop worden aangepast. De vegetatie krijgt door deze maatregelen een structuur die het jongen mogelijk maakt om zich te verplaatsen en te kunnen schuilen bij dreigend gevaar. In deze structuurrijke, vochtige graslanden (tevens essentieel voor de ontwikkeling van insecten) is er voldoende voedsel voor de kuikens. Tijdens de hele broedperiode is rust een belangrijke factor.

Een nieuwe benadering

Het zal duidelijk zijn dat bovenstaande eisen aan de leefomgeving heel wat meer vragen dan wat nu via agrarisch natuurbeheer en in een aantal gevallen in reservaten mogelijk is. Wil het voor een boer aantrekkelijk zijn om dergelijke vergaande maatregelen te nemen, wordt het belangrijk dat hier ook een realistische vergoeding tegenover

staat. Dat betekent bij een gelijkblijvend budget dat het beheer op een veel kleiner oppervlak zal kunnen plaatsvinden dan in figuur 2 naar voren kwam. Deze constatering heeft geleid tot het concept van kerngebieden (zie figuur 3). Dit zijn gebieden die liggen in een geschikt leefgebied voor weidevogels en die dusdanig worden beheerd dat de aanwas van jongen minimaal voldoende is om de sterfte onder de volwassen vogels te compenseren. We spreken dan van een brongebied. Vanuit zo'n gebied zwermen vogels uit naar de omgeving waardoor ook in de toekomst in die gebieden weidevogels zullen blijven voorkomen. Om een zo groot mogelijk effect te bereiken van het gevoerde beheer voor de landelijke populatie worden de potentiële kerngebieden bij voorkeur gezocht in gebieden met een hoge dichtheid aan vogels. Vervolgens wordt binnen de potentiële kerngebieden gekeken in hoeverre die gebieden al voldoen aan randvoorwaarden zoals openheid van het landschap, waterpeil en kruidenrijkdom. In de gebieden die hier niet aan voldoen, zijn maatregelen nodig om dat voor elkaar te krijgen. Als men bereid is deze inrichtingsmaatregelen te nemen en er dus voldoende draagvlak is in een gebied, kunnen beheercontracten worden gesloten met de beheerders (boeren en reservaathouders) om de juiste condities voor de weidevogels te handhaven in het gebied.

Is er nog toekomst voor de weidevogels in Nederland?

Ja, dat is er. Alleen al omdat we niet mogen accepteren dat weidevogels op termijn verdwijnen uit Nederland. Gelukkig zijn er voorbeelden van reservaten en boeren die binnen hun gebied wel hoge dichtheden aan weidevogels herbergen en waar de aanwas van jongen voldoende is om die aantallen op peil te houden. We moeten het dus niet opgeven. Met de beschreven aanpak met kerngebieden, zullen er weidevogels in Nederland blijven. Het vergt echter wel een open geest van boeren en beheerders. Te vaak gaan verwijtende vingers naar de andere partij die het niet goed doet en geven partijen het falen van de ander als reden op om dan ook zelf maar niets meer te doen. Dan gaat het natuurlijk niet lukken om weidevogels te behouden voor Nederland. Nu we steeds beter weten wat belangrijk is voor weidevogels, ligt er de uitdaging om gezamenlijk te kijken hoe we dat voor elkaar kunnen krijgen. We zullen echter wel moeten accepteren dat de dichtheden aan vogels die we gewend waren vanuit het verleden voorlopig niet meer gehaald gaan worden.<

Wolf Teunissen, wolf.teunissen@sovon.nl

Lange tijd is er weinig aandacht geweest voor akkervogels. Zo is in de afgelopen 50 jaar de populatie veldleeuweriken met 96 procent afgenomen. Het is van belang om de juiste maatregelen uit te voeren om deze negatieve trend stoppen.

Veldleeuwerik heeft meer nodig dan **faunaranden**

foto Marije Kuiper

— Marije W. Kuiper (Natuurbeheer & Plantenecologie, Wageningen UR) en Henk Jan Ottens (Stichting Werkgroep Grauwe Kiekendief)

> Vergeleken met de bescherming van weidevogels staat de bescherming van de meeste soorten akkervogels nog in de kinderschoenen. Mede door internationale verplichtingen ging de aandacht in eerste instantie vooral uit naar steltlopers zoals de grutto. Maar de uitgestrekte akkerbouwgebieden van Nederland hebben eigen soorten en met deze akkervogels is het vaak nog slechter gesteld dan met de grutto. Neem bijvoorbeeld de veldleeuwerik. Enkele decennia geleden was het nog de meest verbreide vogel van landelijk Nederland. In de afgelopen 50 jaar is de populatie met 96 procent afgenomen, een verlies van bijna 1 miljoen broedparen. Omvangrijke agrarische populaties zijn nu alleen nog te vinden in akkerbouwgebieden in het oosten van Groningen en Drenthe, het zuiden van Limburg en Zeeland.

Om de achteruitgang te begrijpen, is uitgebreid onderzoek gedaan naar een populatie veldleeuweriken in het Oldambt in Oost-Groningen. Het Oldambt is van oorsprong een akkerbouwgebied, maar in de afgelopen decennia is het aandeel grasland gestegen tot ongeveer een kwart van het agrarisch areaal, waardoor het een gebied met gemengde landbouw is geworden. Het onderzoek werd in 2006 opgestart door Sovon en is vanaf 2009 voortgezet door de Werkgroep Grauwe Kiekendief in samenwerking met Wageningen Universiteit. Speciale aandacht was er in het onderzoek voor de faunarend, een maatregel die in het kader van agrarisch natuurbeheer grootschalig is ingevoerd. De faunarend is een strook langs de akker met kruiden en grassen (figuur 1). In het onderzoeksgebied waren deze randen twaalf meter breed en werden ze aangelegd voor een periode van minimaal zes jaar. Een van de belangrijkste functies van de faunarend is het bieden van voedsel: muizen voor roofvogels en insecten voor kleinere akkervogels.

Hoeveelheid voedsel

Uit insectenvangsten bleek dat de hoeveelheid voedsel in faunaranden inderdaad veel hoger was dan in gewassen. Vergeleken met wintertarwe zitten er in faunaranden maar liefst vijf tot tien keer zoveel insecten. Maar niet altijd worden plekken met veel voedsel ook daadwerkelijk door doelsoorten gebruikt: ook de ligging en de vegetatie moeten goed zijn. De veldleeuwerik heeft een open, niet te hoge vegetatie nodig om op de grond zijn kostje bij elkaar te kunnen scharrelen. Om na te gaan of veldleeuweriken echt gebruik

< **Figuur 1. Faunarend met grassen, kruiden en granen in het eerste jaar na inzaaien. Ganzedijk (Groningen), juli 2010.**

maken van faunaranden, zijn 73 broedpaartjes geobserveerd. De veldleeuwerik haalt het voedsel voor de jongen meestal niet verder dan zo'n 250 meter van het nest en is daardoor goed te volgen met een verrekijker. Wat bleek: faunaranden waren zonder twijfel het meest favoriete foerageerhabitat van de veldleeuwerik (figuur 2). Ook slootkanten en bermen werden graag bezocht. Van de gewassen werden luzerne en grasland ongeveer even vaak bezocht als verwacht op basis van de oppervlakte, terwijl maïs en tarwe juist sterk vermeden werden. Dit patroon stemt overeen met de hoeveelheden voedsel in de verschillende habitats: het meest voedselrijk waren faunaranden, slootkanten en bermen, dan volgden het meerjarige, onbespoten luzerne en grasland en het minst voedselrijk waren de eenjarige granen.

Hooiwagens, cicaden en rupsen

Omdat in Nederland nog nooit onderzoek was gedaan naar het dieet van de veldleeuwerik, hebben we uitwerpselen verzameld van negen volwassen veldleeuweriken en nestjongen van 66 nesten. Uit de prooiësten in de uitwerpselen bleek dat de helft van het aandeel insecten in het dieet uit kevers bestond. Vliegen, muggen, spinnen en de rupsen van zaagwespen maakten samen ongeveer 30 procent uit. De rest bestond uit vlinderrupsen, slakken, pissebedden, sprinkhanen en hooiwagens. Faunaranden hadden een interessant effect op het dieet: nestjongen die van hun ouders voedsel uit faunaranden kregen, hadden een significant gevarieerder dieet dan jongen die dat niet kregen. Doordat de grond niet jaarlijks wordt omgeploegd en er geen pesticiden worden gebruikt, kunnen in faunaranden insectengroepen leven die in de gewassen nauwelijks voorkomen, zoals sprinkhanen, hooiwagens, cicaden, rupsen en andere larven. Uit de literatuur blijkt dat een gevarieerder dieet over het algemeen goed is voor de groei en ontwikkeling van jonge vogels. Elke insectengroep bevat namelijk weer andere nutriënten, elementen en aminozuren, die essentieel kunnen zijn voor de ontwikkeling van bijvoorbeeld de veren en het immuunsysteem.

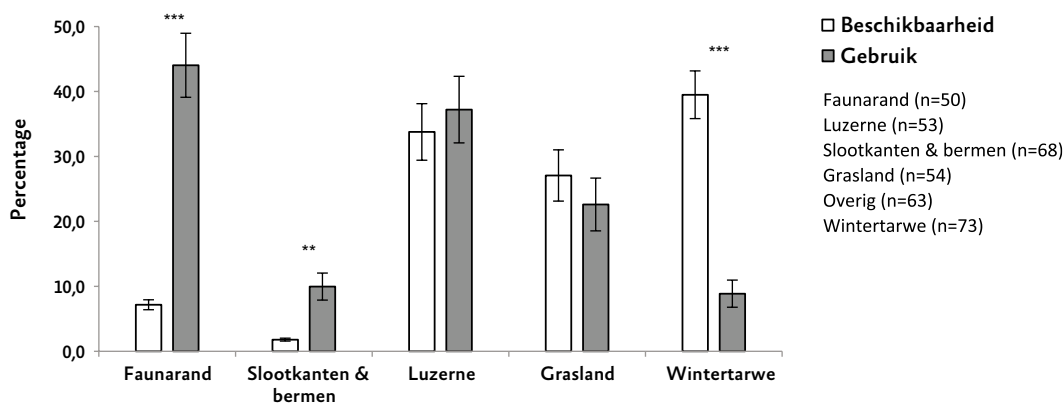
Legselgrootte en gewicht

Op basis van de resultaten van het onderzoek tot dan toe leek het voor de hand te liggen dat faunaranden een positieve invloed zouden hebben op het gewicht van de jongen, en misschien zelfs op hun overleving. Dit bleek echter niet het geval. Tussen 2007 en 2012 waren in totaal 237 veldleeuweriknesten gevonden en van een groot deel daarvan was het broedsucces bekend. Van 121 nesten waren de jongen bovendien gewogen. Het blijkt dat jongen die opgroeiden in tarwe significant lichter zijn dan jongen uit grasland en luzerne. Dit kan goed verklaard worden door de eerder genoemde lage voedselbeschikbaarheid in granen. Een duidelijk effect van de aanwezigheid of de oppervlakte van faunaranden was er niet, ook niet als alleen de nesten in tarwe bekeken werden. De reden hiervoor blijft raadselachtig - misschien zochten veldleeuweriken in afwezigheid van een faunarend andere voedselrijke plekken op, zoals slootkanten en bermen.

Broedgewas

Uit de analyse van de nestoverleving kwam opnieuw de grote invloed van het broedgewas naar voren. In grasland was de overleving bedroevend laag: slechts 4 procent van alle gelegde eieren leverde een vliegvlug jong op. Dit werd grotendeels veroorzaakt doordat grasland zeer frequent gemaaid werd. In tarwe lag de overleving op 21 procent en in luzerne op 29 procent. In deze gewassen was het vooral predatie waardoor nesten verloren gingen. In faunaranden en natuurbraak was de overleving 10 procent, maar met slechts 16 nesten is dat percentage minder betrouwbaar dan in de andere vegetatietypen. Gemiddeld over alle nesten en alle gewassen was de overleving slechts 13 procent, terwijl voor een stabiele populatie een overleving van minimaal 28 procent vereist is. De studiepopulatie nam dan ook behoorlijk af gedurende de zesjarige onderzoeksperiode. Faunaranden bleken geen effect op de overleving te hebben. Ondervoeding van de jongen was in enkele gevallen de oorzaak van mislukte nesten, maar over het algemeen waren andere factoren

Figuur 2. Het gemiddelde oppervlaktepercentage van vijf habitattypen in de territoria van 73 broedparen van de veldleeuwerik en het gemiddelde gebruik van deze habitattypen om voedsel te zoeken (percentage van het totale aantal voedselvluchten). Staven zijn weergegeven met standaardfout, significante verschillen zijn aangegeven in de figuur (P < 0,01 ***P < 0,001).**

-maaien en predatie- veel belangrijker. Ondanks de lage nestoverlevingskans was grasland erg geliefd om in te broeden. De veldleeuwerik maakt gemiddeld drie nesten per seizoen en wordt vooral aangetrokken door een lage vegetatie. In het begin van het broedseizoen staat de winter-tarwe nog laag en maken veel paartjes daar hun eerste nest. Vanaf half mei worden de wintergranen te hoog en gaan de veldleeuweriken op zoek naar een ander broedgewas. In gebieden met weinig gewasdiversiteit komen ze dan al gauw in graslanden terecht.

Veilig broedhabitat essentieel naast faunarand

Alle resultaten samenvattend kunnen we stellen dat faunaranden doen waar ze voor bedoeld zijn, namelijk een aantrekkelijk foerageerhabitat bieden dat rijk is aan insecten. De veldleeuwerik maakt graag gebruik van faunaranden die in de buurt van het nest liggen. Echter, om de veldleeuwerik in intensieve agrarische gebieden te behouden, zijn alleen faunaranden niet voldoende. De veldleeuwerik heeft behalve aan

voedsel ook behoefte aan een geschikt en veilig broedhabitat. In weidegebieden en gebieden met gemengde landbouw is het noodzakelijk om aangepast maaibeheer te ontwikkelen, toegespitst op de veldleeuwerik. Waar het bij de grutto vooral gaat om het uitstellen van de eerste snede, is het voor de veldleeuwerik daarnaast belangrijk om de tijdsduur tussen de opeenvolgende maaibeurtten te vergroten, zodat er voldoende tijd is om de drie opeenvolgende legsels groot te krijgen. Dit jaar zullen experimenten plaatsvinden om te onderzoeken hoeveel extra tijd nodig is, en wat de gevolgen van het aangepaste maaibeheer zijn voor de kwaliteit van het kuilvoer. Een andere maatregel is het vergroten van de oppervlakte luzerne. Luzerne is gedurende het hele broedseizoen erg geliefd om in te broeden en de overleving was er het hoogst van alle gewassen. Van belang is wel dat de luzerne niet vaker dan twee keer per jaar wordt gemaaid. Gewassen zijn pas veilig om in te broeden als in deze gewassen minimaal 45 dagen geen bodemkundige bewerkingen plaatsvinden.

Specifieke beheerpakketten

Wij concluderen uit ons onderzoek dat er naast algemene beheermaatregelen ook beheerpakketten nodig zijn die specifiek zijn voor bepaalde soorten of soortgroepen. In het geval van de veldleeuwerik in Noordoost-Groningen zou zo'n pakket moeten bestaan uit zomervoedsel in de vorm van akkerranden, wintervoedsel in de vorm van wintervoedselveldjes, en daarnaast een beleid dat is gericht op het verbeteren van het aanbod van veilig en geschikt broedhabitat. In gebieden met grasland zou dat een aangepast maaibeheer moeten omvatten, in gebieden met een lage gewasdiversiteit zouden gewassen ingebracht moeten worden die de diversiteit aan broedhabitat vergroten, zoals luzerne. Overigens is het heel goed mogelijk dat er in andere gebieden andere of aanvullende maatregelen nodig zijn.<

Marije Kuiper, marije.kuiper@yahoo.com

In weidegebieden en gebieden met gemengde landbouw is het noodzakelijk om aangepast maaibeheer te ontwikkelen, toegespitst op de veldleeuwerik.

foto: Mathias Buschmann

Agrobiodiversiteit en ecosysteemdiensten

Foto 1. Een agrorand in de Hoeksche Waard bestaande uit een mengsel van visueel aantrekkelijke bloemen om de kwaliteit van het landschap te versterken. De rand stimuleert tevens natuurlijke vijanden die luizenpopulaties in de tarwe onderdrukken.

foto Willemien Geertsema

Steeds vaker klinkt de roep om agrarische producten te produceren met minder negatieve gevolgen voor milieu en biodiversiteit en bijvoorbeeld in de gewasbescherming meer gebruik te maken van ecologische processen.

De aanwezige biodiversiteit in een landschap bepaalt in hoeverre deze processen benut kunnen worden voor ecologisch intensieve landbouw. In de Hoeksche Waard is er al ervaring mee.

— Willemien Geertsema, Wopke van der Werf, Felix Bianchi, Walter Rossing en Joop Schaminée (Wageningen UR)

> Ecologische processen die de mens tot dienst kunnen zijn, zijn ecosysteemdiensten. Voorbeelden van dergelijke processen zijn de ontwikkeling van vitale bodems en de beschikbaarheid van nutriënten door diverse bodemorganismen, bestuiving van gewassen en onderdrukking van plaagpopulaties door natuurlijke vijanden zoals lieveheersbeestjes of parasitaire wespen. Het herstel van biodiversiteit ten behoeve van ecosysteemdiensten in ecologisch intensieve landbouw is daarom niet alleen een zaak voor boeren, maar ook voor andere beheerders in het agrarisch landschap.

Ecosysteemdiensten en landbouw

Er zijn vier typen ecosysteemdiensten. Landbouwproductie, de productie van gewassen voor voedsel, veevoer of bio-energie, jacht en visserij zijn productiediensten. Bestuiving, natuurlijke plaagonderdrukking, verbetering van de bodemkwaliteit en zuivering van oppervlakte- en grondwater zijn voorbeelden van regulerende diensten. Ondersteunende diensten zijn bijvoorbeeld bodemvorming en de nutriëntenkringloop. Het agrarisch landschap levert tenslotte culturele diensten die misschien niet direct de landbouwproductie ondersteunen, maar wel van waarde zijn voor de mens: cultuurhistorie, recreatie en

gezondheid. Voor dit artikel kijken we vooral naar de regulerende diensten bestuiving en natuurlijke plaagonderdrukking.

Ecosysteemdiensten en agrobiodiversiteit

Planten en dieren leveren ecosysteemdiensten ten behoeve van de landbouw. Naast honingbijen zijn solitaire bijen, hommels en ook zweefvliegen onmisbaar voor de bestuiving van gewassen. Bij natuurlijke plaagonderdrukking spelen verschillende insectengroepen en spinnen een rol. Lieveheersbeestjes, zweefvliegen, parasitaire wespen, loopkevers en spinnen onderdrukken bijvoorbeeld bladluizen, rupsen en larven van schadelijke kevers.

Voor de levering van ecosysteemdiensten is de functionele diversiteit belangrijker dan de soortenrijkdom zelf. Dat betekent dat soorten met verschillende functies (bijvoorbeeld parasitaire wespen, vliegende predatoren zoals lieveheersbeestjes en lopende predatoren zoals loopkevers) samen sterker zijn in het leveren van een ecosysteemdienst dan veel soorten met dezelfde functie. De bestuiving en de plaagonderdrukking vinden plaats in de landbouwpercelen, maar door het intensieve beheer, homogene condities en regelmatige verstoringen zijn veel nuttige insecten afhankelijk van het omliggende landschap om

hun levenscyclus te voltooien. Veel insecten zijn afhankelijk van wilde planten en gebruiken stuifmeel als eiwitbron (die nodig is voor reproductie) en nectar als bron van energie. Parasitaire wespen bijvoorbeeld leven langer wanneer ze voldoende nectar te eten hebben, waardoor ze effectiever zijn in het parasiteren van rupsen en luizen. De larven van bepaalde zweefvliegsoorten zijn predatoren, maar de volwassen zweefvliegen voeden zich met stuifmeel en nectar. Daarnaast leveren wilde planten vaak prooien en gastheren voor predatoren en parasitaire wespen wanneer deze niet in de landbouwpercelen te vinden zijn. Tenslotte leveren natuurgebieden en half-natuurlijke landschapselementen, zoals houtwallen, bosjes, slootkanten en wegbermen, schuilplaatsen en overwinteringsplekken voor nuttige insecten. De mate waarin landschapselementen nuttige insecten kunnen ondersteunen hangt sterk af van de samenstelling van de vegetatie. De bloei-periode van de aanwezige plantensoorten, de bloemvorm en het beschikbare nectar bepalen in hoeverre ze de verschillende insectengroepen van nectar kunnen voorzien. De ruimtelijke dynamiek van bestuivers en natuurlijke vijanden overschrijdt in het algemeen de schaal van individuele landbouwbedrijven. Ook

de verschillende randvoorwaarden om de levenscyclus van nuttige insecten te sluiten hoeven niet perse binnen één bedrijf gerealiseerd te worden. Samenwerking tussen bedrijven en beheerders van het omringende landschap is dus een kansrijke oplossing. Ook voor andere ecosysteemdiensten is samenwerking op landschapsschaal vaak van belang, denk bijvoorbeeld aan biodiversiteit, waterbeheer en landschapsbeleving.

De Hoeksche Waard

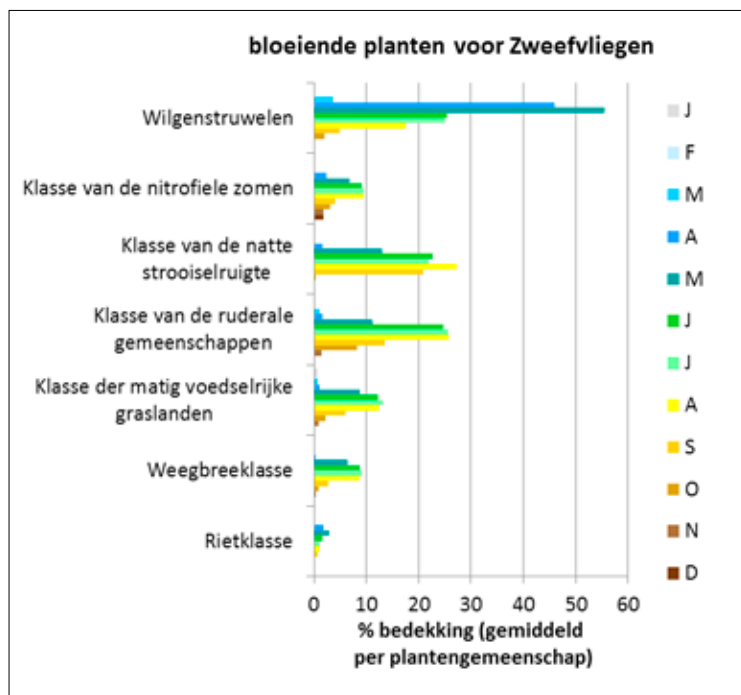
In het landbouwgebied de Hoeksche Waard worden heel bewust ecosysteemdiensten gestimuleerd. De Hoeksche Waard bestaat uit een aantal eeuwenoude polders met voornamelijk akkerbouw, die omringd worden door dijken en doorsneden door kreken. Al meer dan tien jaar werken boeren (LTO en de agrarische natuurvereniging De Rietgors) samen met het Hoeksche Waards Landschap, de provincie Zuid-Holland, gemeenten en het waterschap Hollandse Delta. Het gezamenlijke doel is om de landbouw renderend te houden en tegelijkertijd de kwaliteit van het landschap voor biodiversiteit en voor beleving te versterken. Langs oevers van kreken is bijvoorbeeld aan natuurherstel gewerkt met het project Argusvlinder en het Vlietproject. De

boeren hebben met subsidie van de provincie, waterschap en gemeenten akkerranden aangelegd om de functionele agrobiodiversiteit te versterken ten behoeve van natuurlijke plaagonderdrukking. Er wordt zoveel mogelijk gestreefd naar ruimtelijke samenhang tussen de akkerranden en (half)natuurlijke vegetaties zoals de oeverzones langs de kreken. De organisatie van de aanleg van de randen, de subsidieaanvragen en inpassing in de bedrijfsvoering wordt gecoördineerd door de agrarische natuurvereniging de Rietgors samen met de Stichting Hoeksche Waard op de Kaart. De samenstelling van de bloemengsels waarmee de randen worden ingezaaid wordt afgestemd op soorten die nuttig zijn als bron voor pollen of nectar, en bevat soorten die aantrekkelijk zijn om te zien, dus vanwege hun visuele kwaliteit (foto 1). De afgelopen jaren werden ongeveer 450 km akkerranden van ongeveer drie meter breed zo beheerd.

Minder pesticiden

De akkerranden blijken op een aantal bedrijven goed te werken. Vooral de onderdrukking van bladluizen in aardappelen en tarwe door natuurlijke vijanden is effectief. In veel gevallen is het aantal bespuitingen duidelijk afgenomen of

Figuur 1. Bloeiende planten voor zweefvliegen in zeven veel voorkomende plantengemeenschappen in de Hoeksche Waard. De bedekking van potentieel bloeiende planten is per maand weergegeven.

konden boeren deze zelfs achterwege laten. De maatregelen leveren een gunstige bijdrage aan natuurlijke plaagonderdrukking, een toekomstbestendige, duurzame landbouw en een aantrekkelijker landschap, maar de aanleg, onderhoud en opbrengstderving zijn wegen daar niet tegen op. Daarom zijn er nog steeds wel subsidies nodig om de maatregelen voldoende aantrekkelijk voor boeren te houden.

Op een aantal bedrijven zijn randen aangelegd om akkervogels te stimuleren. Deze randen hebben planten met voedzame zaden en blijven in de winter overstaan. Er wordt niet systematisch gemonitord, maar de randen worden in de winter veel door vogels gebruikt. Er zijn ook randen waar biomassa uit sloten wordt opgebracht en ondergeploegd om het organische stofgehalte van de akkers te verbeteren. Deze maatregelen zijn nog vrij recent, daarom is onbekend in hoeverre deze effectief zijn.

Het belang van het omringende landschap

Om op gebiedsniveau nuttige insecten te stimuleren, is er meer nodig dan alleen akkerranden. Allereerst zijn er, ook in de Hoeksche Waard, veel akkers die niet direct grenzen aan bloemstroken. Daarnaast bieden niet alle akkerranden geschikte

schuilplaats tegen verstoring (denk bijvoorbeeld aan drift van pesticiden) of voor overwintering. In die gevallen kunnen slootkanten, dijken, wilgenbosjes, oeverzones en wegbermen een belangrijke rol spelen.

Om die potentie in kaart te brengen, hebben we in de Hoeksche Waard de meest voorkomende plantengemeenschappen met elkaar vergeleken voor hun rol als leverancier van pollen en nectar. Daarbij hebben we naar de hoeveelheid bloeiende planten voor insectengroepen en naar de dynamiek gedurende het jaar gekeken. Figuur 1 laat de resultaten zien voor zweefvliegen. Wilgenstruweelen zijn in het voorjaar relatief belangrijk als nectarbron. Terwijl in de zomer en nazomer de natte strooiselruigten en ruderaal gemeenschappen potentieel belangrijk zijn. De figuur toont potentiële hoeveelheden, omdat het van het beheer van de vegetaties afhangt of planten daadwerkelijk tot bloei komen. Cruciaal is dat planten de kans krijgen om in bloei te komen. Maaien en afvoeren biedt die kans in grazige vegetaties. Gefaseerd uitvoeren van dat beheer maakt het mogelijk dat er altijd ongestoorde plekken voor insecten en andere fauna aanwezig zijn.

Het is vaak nog wel een hele opgave om het beheer van de vegetatie zodanig vorm te geven dat

het de insecten ook daadwerkelijk ondersteunt. In de Hoeksche Waard gebeurt dit op kleine schaal in wegbermen en op dijktafsluitingen door het afvoeren van maaisel in plaats van te klepelen, zodat er meer planten tot bloei komen. Vegetatiebeheer dat erop gericht is om van voor- tot najaar bloeiende bloemen te hebben, stimuleert niet alleen natuurlijke plaagonderdrukkers en bestuivers, maar ook vlinders en andere insecten. Dit biedt dan weer meer voedsel voor bijvoorbeeld insectivore vogels. Dergelijk beheer kan verder de barrièrewerking van het agrarisch landschap tussen natuurgebieden verkleinen en de aantrekkelijkheid van het landschap voor recreanten vergroten.

Het voorbeeld van de Hoeksche Waard illustreert hoe samenhangend beheer en inrichting van zowel perceelsranden en het omringende landschap ecosysteemdiensten stimuleert. Ecosysteemdiensten die bijdragen aan een ecologisch meer intensieve landbouw én ecosysteemdiensten die bijdragen aan de kwaliteit van het landschap voor de samenleving.<

Willemien Geertsema, willemien.geertsema@wur.nl

Foto Willemien Geertsema

Foto 2. Slootkanten en wilgenstruweel zorgen in het voorjaar voor opbouw van populaties van natuurlijke vijanden die later de plaaginsecten in aangrenzend aard-appelperceel onderdrukken.

foto: Fabrice Ottburg

Veldwerkplaats in de Krimpenerwaard.

Wetenschappelijke kennis over agrarisch natuurbeheer moet inpasbaar zijn in het boerenbedrijf

Nieuw: OBN Deskundigenteam

Al 25 jaar bestaat het OBN als kennisnetwerk waar beheerders, beleidsmakers en wetenschappers gezamenlijk kennis genereren die praktisch uitvoerbaar moet zijn in het beheer. Maar aan agrarische natuur besteedde het OBN eigenlijk geen aandacht. Daar komt verandering in want in april zijn de bestuursleden voor een nieuw Deskundigenteam Cultuurlandschap aangesteld met Douwe Hoogland als voorzitter. “Een betere hadden we ons niet kunnen wensen”, zegt Teo Wams, voorzitter van de Adviescommissie OBN.

— Geert van Duinhoven (redactie)

> Het kwam volgens Teo Wams eigenlijk allemaal toevallig bij elkaar. Er was al langere tijd het gevoel dat het kennisnetwerk OBN (Ontwikkeling en Beheer Natuurkwaliteit) wellicht een keer iets met natuur in het agrarisch gebied zou moeten gaan doen. Het bleek een geschikt moment. Wams: “In 2014 en 2015 is er hard gewerkt aan een nieuwe organisatie voor het agrarisch natuurbeheer. Bovendien was het Kennisnetwerk OBN bezig met een heroriëntatie op de eigen taken, en hebben we een nieuwe Kennisagenda opgesteld. Dat viel samen met de nieuwe aansturing van het OBN: niet het rijk is de eigenaar van het netwerk, maar de gezamenlijke provincies. We zagen dat kennis ook in het agrarisch natuurbeheer een cruciale factor is. Te vaak is er vanuit kampen gediscussieerd: je was voor of je was tegen. We hebben daarom gezegd: laten we een deskundigenteam opzetten dat zich bezig gaat houden met natuur in het agrarisch cultuurlandschap en daarmee het agrarisch natuurbeheer een stap verder brengen”. Een prima idee, vindt Gelders gedeputeerde en IPO-portefeuillehouder Natuur Jan Jacob van Dijk: “Over anderhalf jaar moet het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer draaien. Het jaar 2015 staat in het teken van de collectieven. We moeten nu tijd en vooral kwaliteit steken in de realisatie van

de aanpak. Er is dus werk aan de winkel om het agrarisch natuurbeheer effectiever en efficiënter te krijgen. Ik denk dat het heel verstandig zou zijn om binnen het OBN een deskundigenteam met aandacht voor het agrarisch natuurbeheer te creëren. Zo’n team kan de effectiviteit van maatregelen gaan monitoren, kan gaan adviseren over maatregelen en kan nieuwe methoden uittesten. Juist nu de provincies allemaal zelf hun beleid aan het maken zijn en waarschijnlijk tegen dezelfde problemen oplopen, is het verstandig om ervaringen en kennis te delen. De provincies inventariseren momenteel al welke actuele kennisvragen er zijn. Mij dunkt dat het OBN daarin een coördinerende rol moet gaan spelen: welke kennis is al wel beschikbaar en welke moet nog ontwikkeld worden?”

Ecologie en economie

Half april is een bestuur van het nieuwe Deskundigenteam Cultuurlandschap geformeerd met Douwe Hoogland uit Aldtsjerk als voorzitter. In het agrarisch natuurbeheer geen onbekende. In 2006 richtte hij onder andere de agrarische natuurvereniging de Noardlike Fryske Wâlden op. Als agrariër maakte hij in die periode de omslag van intensief bedrijf naar een biologisch bedrijf

omdat hij zich ernstig zorgen maakte over het landschap en vooral de kwaliteit van de bodem die “we als boeren steeds verder uitputten. Ik denk dat een deskundigenteam heel belangrijk voor het agrarisch natuurbeheer kan zijn. Als ik kijk bij ons in de Friese Wouden zijn we heel erg bezig met elzensingels en houtwallen. Dat lukt vrij goed. Maar als je vraagt hoe een meidoornhaag ecologisch functioneert, weten we daar eigenlijk heel weinig van af. Waarom zit een gekraagde roodstaart daar? Waarom soms juist niet? Waar moet een haag per se blijven staan en waar eventueel niet? Ik wil dat soort zaken snappen! Als we daar meer kennis over krijgen, zal het ook gemakkelijker zijn om agrariërs over te halen om mee te doen. Een ander voorbeeld is de vraag hoe je als agrariër voldoende voedsel voor de weidevogel kan garanderen. We maaien, we bemesten, maar waar zit ergens een optimum?”

Een tweede belangrijke aspect voor het deskundigenteam vindt Hoogland de inpassing van agrarisch natuurbeheer in de bedrijfsvoering. “We moeten ons bij agrarisch beheer altijd realiseren dat het uitgevoerd moet worden door mensen die ook hun boterham moeten verdienen. Dit zijn natuurlijk ecosysteemdiensten: In het veenweidegebied is de koolstofvastlegging in relatie tot de peilhoogte een cruciale factor. Maar ook waterberging en de gezondheid van de bodem zijn onderwerpen waar we als agrariërs een bijdrage kunnen leveren maar waarover nu vaak nog te weinig praktische kennis voorhanden is.”

Wetenschap in plaats van ideologie

Agrarisch natuurbeheer is al lange tijd onderwerp van heftige debatten. Het zou niet werken, het zou alleen maar subsidie voor de boeren zijn. Het andere kamp roept dat de onderzoeken niet goed worden uitgevoerd, dat de praktijk anders uitwijst etc. Wams: “Discussie is prima, het is zelfs essentieel in een deskundigenteam. Maar in het Deskundigenteam Cultuurlandschap zullen we met elkaar resultaten van wetenschappelijk onderzoek bespreken en op basis daarvan beheermaatregelen beoordelen. Niet op basis van ideologie maar op basis van kennis.”

Hoogland: “Bij ons in de buurt zit Jelle de Boer van Natuurmonumenten en je ziet dat daar veel meer weidevogels op het land voorkomen dan bij de reguliere boeren. Dat betekent voor mij dat we daar als agrariërs van moeten kunnen leren. We moeten als natuurbeheerders en agrariërs gezamenlijk iets doen aan de biodiversiteit. Het Deskundigenteam Cultuurlandschap is daar een heel mooi startpunt voor.”

Samen met anderen

De provincies hebben bij de overdracht van OBN gezegd dat de kennisdoorstroming vanuit de deskundigenteams naar de praktijk beter moet. Daar werken de bestaande teams dan ook hard aan. Hoe denkt Hoogland dat voor zijn deskundigenteam aan te pakken? En hoe verhoudt zich dat tot de taak van de Stichting Collectief Agrarisch Natuurbeheer? Hoogland: “We zijn als team nog

niet begonnen dus daar kan ik nog niet veel over zeggen. Binnen onze agrarische natuurvereniging gaat de kennisuitwisseling op een heel normale manier door er met de leden onderling over te hebben. Verder denk ik dat de studiekringen zoals die in de agrarische wereld altijd goed gefunctioneerd hebben, hier een functie in kunnen vervullen. Wat betreft de samenwerking met de SCAN kan ik zeggen dat die gelukkig heel goed is. De SCAN is vorig jaar gestart met een project voor de professionalisering van de collectieven. Het werk van ons Deskundigenteam Cultuurlandschap sluit daar heel goed op aan. Ook zij vinden het belangrijk dat alle kennis en maatregelen die we ontwikkelen moet beklijven op het boerenfront. Daarnaast komt er nog een hoogleraar agrarisch natuurbeheer. Die zal zich waarschijnlijk vooral gaan richten op de sociaal economische aspecten van het agrarisch natuurbeheer. Ook dat sluit dus heel mooi aan.”<

redactie@vakbladnbl.nl

Naast Douwe Hoogland zal Dick Melman van Alterra als vice-voorzitter en Astrid Manhoudt van 'Veelzijdig Boerenland' en SCAN als secretaris deel uitmaken van het bestuur van het OBN Deskundigenteam Cultuurlandschap. Zij zullen vervolgens samen de overige leden gaan zoeken uit de geledingen beheer, beleid en onderzoek.

Op 25 juni is de startbijeenkomst van het Deskundigenteam Cultuurlandschap. Daar wil het DT samen met het werkveld een aanzet geven voor een Kennisagenda voor de komende jaren.

Cultuurlandschap

Maasheggen, Vierlingsbeek.

foto Hans van den Bos, Bosbeeld

Foto's William Hoogevliet

Biodiversiteit bepaalt veerkracht melkveebedrijf

— Martijn van Wijk (redactie)

Zorg voor het natuurlijk kapitaal draagt bij aan economisch krachtige melkveebedrijven en is de basis voor maatschappelijke waardering. Daarom heeft zuivelcoöperatie FrieslandCampina natuur en landschap in zijn kwaliteits- en duurzaamheidsprogramma Foqus planet opgenomen. Daarmee draagt de melkveehouderij bij aan het verbeteren van de biodiversiteit en helpt de sector de achteruitgang te stoppen. Melkveehouders die zich inzetten voor biodiversiteit worden dan ook beloond.

> Naast het opnieuw terugbrengen van weidegang naar 81 procent, het weidegangniveau van 2012, klimaat neutrale groei van agrarische bedrijven, de reductie van antibiotica en het verhogen van de leeftijd van de koe, is biodiversiteit een van de thema's van FrieslandCampina. Guus van Laarhoven, projectmanager Biodiversiteit bij FrieslandCampina, is ervan overtuigd dat biodiversiteit economische meerwaarde kan realiseren: "Zorg voor het natuurlijk kapitaal draagt bij aan economisch krachtige melkveebedrijven en is de basis voor maatschappelijke waardering".

Meer dan weidevogels alleen

De afgelopen decennia is veel gedaan om de teruggang in soortenrijkdom op agrarische bedrijven te stoppen. Die acties hebben echter maar deels succes gehad. In de melkveehouderij is biodiversiteit meer dan alleen het beschermen van weidevogels of het onderhouden van houtwallen, vindt Van Laarhoven. "Door schaalvergroting en intensivering dreigt de biodiversiteit af te nemen en neemt de kwetsbaarheid van melkveebedrijven toe. Maar melkveehouders kunnen heel veel doen om de biodiversiteit op hun bedrijf te vergroten, zoals het verbeteren bodemvruchtbaarheid, verminderen van mineralenverliezen naar het oppervlakte water en weiden van het vee. Biodiversiteit en melkveehouderij staan niet haaks op elkaar. Sterker nog, de veerkracht van een

melkveebedrijf wordt in belangrijke mate bepaald door de diversiteit aan soorten. Die biodiversiteit is ons natuurlijk kapitaal."

Samenwerking noodzakelijk

Samenwerking met de natuurverenigingen, het Wereld Natuur Fonds, de Rabobank maar ook met de eigen leden vindt Van Laarhoven noodzakelijk. De natuurverenigingen zijn van belang omdat daarin leden van FrieslandCampina actief zijn en zij veel praktijkervaring hebben opgedaan met bijvoorbeeld mineralenmanagement en landschapsbeheer. Van Laarhoven: "Ze weten heel goed wat ze moeten doen om de impact van hun bedrijfsvoering op het milieu en de biodiversiteit in het bijzonder te verminderen. Daarnaast werkt hun enthousiasme motiverend richting collega melkveehouders. Het Wereld Natuur Fonds pleit voor de verbinding van biodiversiteit en de landbouw, is kritisch en draagt kennis aan. De Rabobank is financier en kan aangeven wat de economische betekenis van biodiversiteit is voor de continuïteit van een onderneming. Samen met die partijen zijn we het afgelopen jaar op zoek gegaan naar indicatoren waarmee biodiversiteit op melkveebedrijven beter te meten is. Want alleen kijken naar beheerpakketten, is te grofmazig. De indicatoren hebben betrekking op de impact die een melkveebedrijf heeft op biodiversiteit. Het gaat daarbij onder andere om energieverbruik, uitstoot broeikasgassen, landgebruik, water en bodemkwaliteit."

Concrete stappen

Inmiddels zijn er het afgelopen jaar belangrijke stappen gezet. Geïnspireerd door het pionierswerk van drie Friese natuur- en landschapsverenigingen, ANV Gagelvenne, ANV Skriezekrite Idzegea en ANV Noordelijke Friese Wouden, samen goed voor een werkgebied van 64.750 hectare, is er een plan opgesteld dat concrete stappen biedt om de biodiversiteit in het Nederlandse weidelandschap te behouden en te verbeteren. Er staat bijvoorbeeld per melkveebedrijf in beschreven wat de zwakke en sterke punten op het gebied van biodiversiteit en welke verbetermaatregelen mogelijk zijn. Zowel bouwplan (inclusief landschapsbeheer), grondbewerking, bemesten, maaien als weidegang zijn maatgevend voor de intensiteit van het bedrijf en daarmee bepalend voor de mate van biodiversiteit. In samenwerking met melkveehouders die lid zijn van de agrarische natuur- en landschapsverenigingen wordt dit plan komend jaar in de praktijk getest. Er wordt onderzocht of bedrijven die goed scoren op de biodiversiteitsindicatoren ook daadwerkelijk meer biodiversiteit op het bedrijven realiseren. Daarnaast worden de resultaten getoetst op de bijdrage van het (economische) bedrijfsresultaat.

Belonen via Foqus planet

FrieslandCampina belooft melkveehouders als zij zich aantoonbaar inzetten voor het behoud van natuur- en landschapselementen. Dit gaat via Foqus planet, het kwaliteits- en duurzaamheidsprogramma van FrieslandCampina. Met Foqus planet meet FrieslandCampina de natuurprestaties van leden-melkveehouders op het aantal hectare beheer van natuur- en landschapsele-

menten uitgedrukt als percentage van de totale bedrijfsoppervlakte. Hoe hoger de prestaties, hoe meer punten op dit onderdeel. Met de opname binnen Foqus planet wordt ook inzichtelijk wat melkveehouders gezamenlijk doen op dit onderdeel van biodiversiteit. Het aantal punten dat de melkveehouder haalt (ook op onderdelen als duurzaamheid, weidegang, energieverbruik enzovoorts) bepaalt uiteindelijk mede de melkprijs die uitbetaald wordt.

Resultaat op erf, basis voor succes in de markt

Subsidies zijn een stimulans, maar dragen niet bij aan een structurele oplossing voor het behoud van biodiversiteit. Als er een andere politieke wind gaat waaien, kan het in een keer voorbij zijn. De melkveehouder en de onderneming hebben via de coöperatie een band die veel verder gaat. De onderneming zorgt voor de verwaarding van de melk van de leden van de coöperatie door er allerlei producten van te maken en die te verkopen aan consumenten en bedrijven over de hele wereld. Van Laarhoven: "Een melkveehouder is vaak van generatie op generatie lid van de coöperatie. Zo'n band bestaat er niet met een subsidiegever. FrieslandCampina heeft de hele productieketen in eigen beheer. 'Van gras tot glas' is voor het succes van vooral de merken in het buitenland een krachtig wapen. De prestaties die melkveehouders leveren op het gebied van duurzaamheid, weidegang, transparantie en ketenkwiteit zijn belangrijk voor een onderneming als FrieslandCampina."

Dat wat de melkveehouder op zijn erf doet, is dus een belangrijke bouwsteen voor het succes van

de onderneming in de markt. De kwaliteit van de melk, de gezondheid van de koeien, de aandacht voor natuur en landschap en het verduurzamen van de keten zijn pluspunten naar afnemers en consumenten. FrieslandCampina wil de duurzame ontwikkeling van de melkveebedrijven van leden combineren met een positieve invloed op biodiversiteit. Wanneer dit uiteindelijk ook is om te zetten naar financiële voordelen voor deze melkveehouders, geeft dat handvatten aan melkveehouders om werk te maken van de verbetering van biodiversiteit. Ook voor die bedrijven die geen aanspraak kunnen maken op subsidies voor agrarisch natuurbeheer. Van Laarhoven: "Het mes van biodiversiteit snijdt zo aan twee kanten. Enerzijds stimuleren we melkveehouders om natuur- en landschapselementen te beheren en anderzijds kunnen we aan onze omgeving laten zien hoe de melkveehouderij bijdraagt aan het behoud van biodiversiteit. Dat is belangrijk voor het imago van de sector. Markt en maatschappij waarderen de melkveehouderij juist om haar natuurlijkheid." <

redactie@vakbladnbl.nl

Zuivelcoöperatie FrieslandCampina

Zuivelcoöperatie FrieslandCampina U.A. is een samenwerkingsverband van melkveehouders in Nederland, Duitsland en België. De coöperatie stelt zich ten doel de melk van haar leden tot waarde te brengen en daarmee duurzaam waarde te creëren voor al haar leden-melkveehouders. De ruim 19.000 leden-melkveehouders zijn via de coöperatie de eigenaren van Koninklijke FrieslandCampina N.V.

— Geert van Duinhoven (redactie)

Vanaf 2016 zullen collectieven een centrale rol gaan spelen in het agrarisch natuurbeheer. Maar wat is een collectief en wat gaat zo'n groep agrariërs dan eigenlijk doen? Drie mensen over hun idee van een collectief.

Nieuwe collectieven zijn Sinterklaas en tegelijkertijd Zwarte Piet

Walter Kooy, Stichting Collectief Agrarisch natuurbeheer

> Toen duidelijk werd dat er een nieuwe organisatiestructuur moest komen voor het agrarisch natuurbeheer, hebben de agrarische koepelorganisaties BoerenNatuur, Natuurlijk Platteland Oost, Natuurrijk Limburg, LTO Noord, Veelzijdig Boerenland en ZLTO al vrij snel de Stichting Collectief Agrarisch natuurbeheer (SCAN) opgericht. Deze stichting gaat de agrarische collectieven

ondersteunen in de voorbereiding op hun rol als eindbegunstigde voor subsidies in het nieuwe stelsel en zet zich in voor de professionalisering van de nieuwe collectieven. Maar professionalisering houdt meer in dan een cursus agrarisch natuurbeheer of projectmanagement, heeft Walter Kooy, projectdirecteur van de SCAN gemerkt. “Er is het afgelopen jaar heel veel gebeurd, we hebben veel gedaan, en het wordt voor iedereen vooral steeds duidelijker dat de toekomst er echt anders gaat uitzien. Boeren komen er achter dat ze hun posities nu echt moeten gaan verdienen, echt iets moeten laten zien en het agrarisch natuurbeheer effectiever maken. Daarnaast was het voor Agrarische Natuurverenigingen even wennen dat ze met elkaar moesten gaan fuseren tot een collectief of weer in andere gevallen, zichzelf veranderen in een collectief. Stichtingen van landschapsbeheer raken soms kwijt aan de collectieven. Terreinbeheerders hebben zich in een aantal provincies nadrukkelijk opgeworpen al een soort toezichthouders, maar daar zaten de agrariërs niet op te wachten: nu willen ze zelf laten zien wat ze kunnen. Ambtenaren krijgen een andere rol: minder gedetailleerde sturing, meer kaderstellend werken, vertrouwen geven. Al met al heeft dit veel tijd en energie gekost. We hebben allemaal, zoals gedeputeerde Jan Jacob van Dijk dat noemt, een beetje last van “transitiepijn”.

Maar het beweegt de goede kant op, en boeren en natuurbeschermers zijn elkaar aan het vinden. In Brabant en Zeeland bijvoorbeeld heeft dat geleid tot een geheel nieuw idee, namelijk de oprichting van een soort back-office voor de drie Brabantse collectieven en het Zeeuwse collectief, waar het Brabants Landschap en de FPG bij betrokken zijn. Hier werken terreinbeheerders, landschapsorganisaties en boeren juist heel goed samen. Kortom, de organisatie is heel belangrijk allemaal, maar nu moeten de collectieven wel aan het echte werk, namelijk het opstellen van de gebiedsaanvragen, die uiterlijk per 1 juli moeten worden ingediend.” Volgens Kooy is het nu de uitdaging om te laten zien dat collectieven in staat zijn om het beheer efficiënter en effectiever te organiseren zodat er uiteindelijk meer natuur zal zijn. De collectieven zullen straks op basis van de deelnemende boeren moeten gaan afwegen waar welk beheer gevoerd moet worden. “We mogen er namelijk van uitgaan dat er meer aanvragen zijn dan geld dus moet een collectief keuzen gaan maken. Ook zullen ze in sommige gevallen tegen boeren moeten gaan zeggen dat het huidige beheer op een suboptimale plek gebeurt en daarom stopgezet zal moeten worden. Ik denk dat de professionaliteit er inmiddels is binnen de collectieven om die keuzes te kunnen maken. Er zal bovendien een groter zelfreinigend vermogen zijn omdat de lijn-

Dirk Roeper, multifunctionele agrariër op Texel

Dirk Roeper is agrariër op Texel en heeft al jarenlang een multifunctioneel bedrijf. Hij combineert natuur, zorg, educatie en toerisme met het houden van zoogkoeien. Hij heeft grond van Natuurmonumenten in erfpacht waarvan een derde deel met een agrarische beheerovereenkomst. De rest beheert Roeper als natuurgebied onder de SNL. Het bedrijf ligt in de polder Waal en Burg die enkele jaren geleden voor het grootste deel de status van natuur heeft gekregen. “De boeren zijn uitgekocht maar omdat wij al op het spoor van natuur zaten, hebben wij met Natuurmonumenten afspraken gemaakt om 120 hectare te gaan beheren. Omdat de meeste landbouw is verdwenen, kon in de polder het peil omhoog en is er meer natuur gekomen. Wijzelf hebben met ILG-geld een potstal gebouwd. Wij hebben zelf altijd de aanvragen ingediend voor het agrarisch natuurbeheer. Dat ging eigenlijk prima, en wat onszelf betreft had het stelsel niet op de schop hoeven gaan. Maar misschien heeft het wel

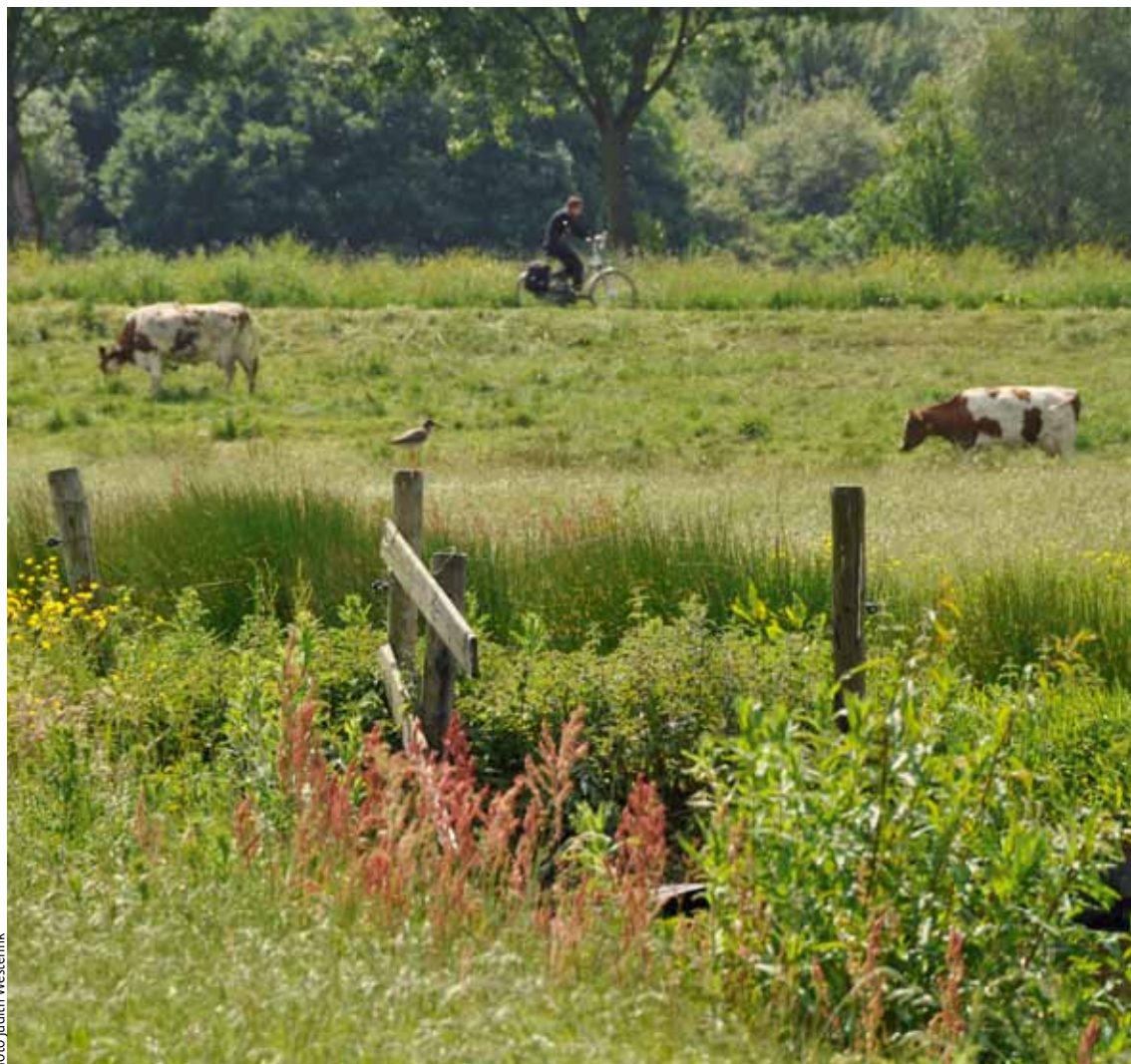
voordelen. De lijntjes worden misschien korter tussen de provincie en de boeren. Kortere lijntjes betekenen hopelijk ook minder overheadkosten en dus meer geld voor de boeren en de natuur. Heel belangrijk voordeel daarvan is ook een beter imago. Het is voor het imago heel goed dat we laten zien dat we het agrarisch natuurbeheer in de vingers hebben en dat we dat tegen lage kosten kunnen uitvoeren.”

“Een belangrijke verandering is dat we als bedrijf nu sterk afhankelijk van onze Agrarische natuurvereniging worden. De Lieuwe wordt één op één een collectief. Er zit veel kennis binnen onze ANV dus ik heb er alle vertrouwen in dat ze het goed gaan doen. Maar dan moeten de kaders wel heel helder zijn. Er moet bijvoorbeeld voldoende geld zijn want als de ANV, straks het collectief, het geld moet gaan verdelen over de boeren die aanvragen, wordt het denk ik wel ingewikkeld. Als er genoeg geld is, is er geen probleem, maar ik denk dat het voor een collectief eigenlijk niet te doen is om te gaan kiezen wie er wel en wie er niet mag mee doen. Want wat doe je als ondernemer als het collectief zegt dat er minder geld voor je beschikbaar is? Ik neem aan dat je bij de provincie nog steeds wel een bezwaarmogelijkheid hebt als je het niet eens bent met de beslissing van een collectief.”•

tjes tussen collectieven en boeren veel korter zijn. De monitoring zal nog wel een heel karwei worden. LandschappenNL organiseert voor SCAN op dit moment een cursus om docenten op te leiden die straks de vrijwilligers gaan opleiden die willen helpen bij de monitoring. Want de monitoring wordt nog wel een hele klus voor de collectieven: het is zaak om voldoende vrijwilligers aan zich te binden die het werk willen en kunnen doen. Dat is een taak voor de collectieven, maar om zoveel mogelijk geld voor beheer te kunnen inzetten zullen er geen grote budgetten voor monitoring beschikbaar zijn.”

Een nieuwe taak die de collectieven wacht is het zelf sanctioneren zijn van deelnemers die zich niet aan de afspraken houden. “Bij het samen gaan van ANV's tot collectief, bleken er meestal genoeg voorzitters voorhanden te zijn, maar controleurs zijn moeilijker te vinden. De collectieven zijn namelijk tegelijkertijd Sinterklaas en Zwarte Piet. Een collectief zal scherp moeten zijn op wat er met het geld gebeurt en op tijd boeren die zich niet aan de afspraken houden tot de orde moeten roepen, om te voorkomen dat de boeren die wél hun werk goed doen de dupe worden. Maar het gaat de goede kant op, ik verwacht dat op 1 januari 2016 de 39 collectieven klaar zijn om professioneel aan de gang te gaan met het agrarisch natuurbeheer.”•

foto Judith Westermink

Platbuik, vrouwtje

foto's Fabrice Ottburg

Jan Willem Erisman, Vereniging Collectief Deltaplan Landschap

De bestaande Agrarische Natuurverenigingen zijn eigenlijk overal de basis voor de vorming van een collectief. In sommige gevallen wordt een ANV een collectief, in andere gevallen fuseren enkele ANV's samen tot een collectief. In Zeeland komt bijvoorbeeld maar een enkel collectief voor de hele provincie. In ieder geval kan elke agrariërs zich bij een collectief aansluiten.

Maar sinds april bestaat er ook een landelijk collectief. Dit collectief is opgericht door de Werkgroep Grauwe Kiekendief, Vereniging Nederlands Cultuurlandschap en het Louis Bolkinstituut. De Vereniging Collectief Deltaplan Landschap zoals de nieuwe organisatie heet, wil er voor alle agrariërs en voor alle collectieven zijn, zegt Jan Willem Erisman van het Louis Bolkinstituut en voorzitter van het collectief. Wat voegt een dergelijk landelijk collectief toe aan de 39 inmiddels opgerichte regionaal georganiseerde collectieven? "Wij hebben ons als organisaties van het begin af aan aangeboden om kennis te leveren aan de

collectieven. Die staan immers voor een ingewikkelde nieuwe taak die heel veel kennis behoeft: waar ga je het agrarisch beheer uitvoeren, hoe doe je dat, hoe ga je het monitoren, hoe ga je bijsturen? Allemaal heel ingewikkeld waar wij ze graag bij helpen. We merken echter dat de collectieven vooral bezig zijn met het proces: hoe gaan we de zaken organiseren, de verhouding tot de provincies, de ANV's, de individuele agrariërs. Het belang van goede ecologische kennis onderkennen de collectieven wel, maar ze komen er niet aan toe en dat is niet goed in deze fase. Ik snap dat wel, maar we willen toch dat het agrarisch natuurbeheer nu echt effect gaat krijgen in het veld, dat de natuur er echt beter op gaat worden en dat we de doelen gaan halen. We zien daar nu veel te weinig aandacht voor. Tekenend is bijvoorbeeld dat de terreinbeheerders en soortbeschermende organisaties moeilijk lid kunnen worden van een collectief terwijl daar nu juist enorm veel kennis en ervaring zit die de collectieven zouden kunnen gebruiken."

Maar hoe gaat het Collectief Deltaplan Landschap dan werken? "Wij willen geen concurrent worden van de bestaande 39 collectieven. Wel willen we gaan samenwerken met collectieven, boeren, terreinbeheerders en wie dan ook die zich serieus wil bezig houden met het verbeteren van de

biodiversiteit in het agrarisch gebied. Of we dat in een samenwerking met een collectief doen of dat we zelf een plan maken voor een gebied, is niet zo belangrijk. Wij willen kijken hoe je in een bepaald gebied biodiversiteitswinst kunt behalen in het agrarisch gebied. Ik denk dat we misschien voor een paar gebieden in Nederland al wel een gebiedsofferte zouden kunnen opstellen samen met de agrariërs. Ik verwacht niet dat er dan twee plannen voor een enkel gebied komen te liggen waar tussen de provincie dan moet gaan kiezen. Ik zou graag zien dat wij samen met koplopers die natuurdoelen willen halen, en met bijvoorbeeld terreinbeheerders en publieke partijen zoals gemeentes plannen kunnen maken waar de biodiversiteit beter van wordt."

En daar komt nog eens bij, zo meent Erisman, dat het goed is als er een plek komt waar kennis over agrarisch natuurbeheer gebundeld wordt. "De collectieven gaan nu overal hetzelfde werk verrichten zonder dat er een uitwisseling van kennis en ervaring komt. Ze gaan allemaal zelf een set van maatregelen opstellen om een bepaalde natuurkwaliteit te realiseren. Daar gaat zoveel energie in zitten terwijl ze veel beter van elkaar zouden kunnen leren en elkaar helpen. Wellicht kunnen wij daar ook een rol in spelen." <

KONINKLIJKE NEDERLANDSE
BOSBOUWVERENIGING

AARDHUISSYMPOSIUM 2015

INVESTEREN IN BOS: WEGGEGOOD GELD OF GOED VAKMAN- SCHAP?

Onder leiding van dagvoorzitter Hank Bartelink namen vier sprekers de ruim 90 aanwezigen op donderdag 5 maart mee in de zoektocht naar het antwoord op de vraag: Investeren in bos: weggegooid geld of goed vakmanschap?

De aftrap was voor **Huib Silvis van het LEI** die in opdracht van EZ de trends in kosten en opbrengsten van particulier bosbeheer in kaart brengt. Uit de steekproefcijfers van het netwerk particulier bosbeheer blijkt dat de grotere bosbedrijven de laatste jaren rendabeler zijn geworden, voornamelijk door te bezuinigen op de kosten en door te profiteren van de stijging van de houtprijzen. Huib kon dan ook positief afsluiten met de constatering dat het uitoefenen van het bosbedrijf gemiddeld een licht positief rendement oplevert.

Patrick Jansen van Probos verzorgde de tweede presentatie getiteld: rendement uit bos of bodem? Na een inleiding over de huidige inkomsten uit houtoogst en op de uitdaging om kwalitatief hoogwaardige verjonging van de grond te krijgen, lichtte hij twee theorieën toe die de economische grondslag vormen voor het huidige bosbeheer: Het betrof de bekende Bodenreinertrag, oftewel het bosrenterekenen, en de Waldreinertrag, vrij vertaald met 'going concern'. Patrick zette de verschillen in beheer naast elkaar; waarbij het belangrijk is om in gedachte te houden dat de soort bos, de standplaats en de traditie mede bepalen welke filosofie gevolgd wordt. Waarbij de één niet beter is dan de ander maar waarbij wel duidelijk moet zijn welke filosofie de bosbouwer aanhangt voor een zuivere discussie.

Na de pauze was het woord aan **Tieke Poelen van Kroondomein Het Loo**, die hiermee een thuiswedstrijd speelde. Hij gaf met veel humor een kijkje achter

de schermen bij het voorbereiden van zijn presentatie wat het publiek beloofde met een gulle lach. De titel van zijn bijdrage was: Waarom investeren als het bos je alles al geeft? Deze stelling werd door Tieke onderbouwd met cijfers uit de rijke historie van Kroondomein Het Loo. Door uit te gaan van de Pro Silva uitgangspunten werd de volgende gedachte gedestilleerd: Bij ecologie lijkt het resultaat van je investering van ondergeschikt belang. Bij economie is financieel rendement dwingend, ook op lange termijn! Vervolgens werd met keurige berekeningen aangetoond dat minimaal maar gericht ingrijpen en investeren in de natuurlijke verjonging zeer lonend kan zijn, zelfs met het meenemen van 1,2% prijsindexstijging. En passant werd het oude adagium: 'Boompje groot plantertje dood' omgebogen naar: 'Boompje in 't verschiet, plantertje failliet'.

De vierde en laatste presentatie werd verzorgd door **Frank Nooijens (student aan de WUR)**. Hij toonde door middel van een computersimulatie en een serie berekeningen aan dat de rentabiliteit bij een rente van 1,5 procent en met de houtprijzen van nu voor QD-beheer lager ligt dan bij regulier beheer. Vervolgens werd zowel het break even point (waarbij met beide methodes een opbrengst genereren die de kosten dekt) als het punt waarbij beide methoden gelijke opbrengsten geven berekend. Investeren in bosbeheer is zo gek nog niet was de slotsom van Frank, waarmee hij weer teruggreep op de voorafgaande presentaties: bedenk goed wat is je doel, investeer slim en gericht en maak gebruik van wat de natuur je biedt.

De plenaire discussie die volgde spitste zich toe op een aantal punten:

- De verhouding tussen kwaliteit en kwantiteit en de vraag of de markt vraag of juist het aanbod van de boseigenaar leidend is.
- De vraag of gericht geïnvesteerd moet worden of dat juist grootschaligheid de toekomst heeft.

De dagvoorzitter sloot met een dankwoord richting sprekers en publiek het elfde Aardhuissymposium af.

Meer uitvoering verslag en de presentaties van de sprekers is te vinden op www.knbv.nl.

Gerard van Looijengoed, Activiteitencommissie.

EIKENSTERFTE: REDEN TOT ZORG?

De verhalen over massale eikensterfte in sommige plekken in ons land waren reden voor de activiteitencommissie hierover een inhoudelijke middag te organiseren op 10 april j.l.

Hennie Schoonderwoerd van Silve deed voor ons een aantal rekenoefeningen met data uit de Nationale Bosstatistiek en eigen gegevens van Woodstock inventarisaties. Wat blijkt? De gemiddelde sterfte van zome-reik in eikenbos is bijna 1,5 m³/ha/jaar. Dat verschilt niet veel van grove den in grove dennen bos, es of fijnspar. Jaarringen vertellen dat een droogte en een koude periode, met name voorjaarsvorst leiden tot een dip in de groei bij eik. De ernst verschilt per boswachterij. De jaarringen zijn dun, en na de dip klimmen ze doorgaans weer op. Echt extreme sterfte is er weinig. De stelling van Hennie is dat de sterfte cyclisch is en we over tien jaar waarschijnlijk weer met de KNBV bijeenkomen over dit onderwerp.

Anne Oosterbaan (Alterra) doet al meer dan 40 jaar onderzoek in de eiken. Sterftepieken waren er in '84/'85, '92, '97, '04 en '13. Anne neemt de factoren die met eikensterfte te maken kunnen hebben met de aanwezigen door: het weer; de bodem, insecten, schimmels. In bodemtypen met waterstagnatie of sterk fluctuerend grondwater is meer sterfte. De laatste jaren ook op arme zandgronden. In de jaren negentig was de eikenprachtkever een 'secundair' probleem. Dat kan desastreus zijn, als de boom al zwakker is. Het complex van factoren grijpt in elkaar en ze worden beïnvloed door het klimaat en verzuring. Wel reden tot enige zorg dus. Want er zijn meer pieken in het klimaat te verwachten en er is nog steeds veel

foto Kees van Vliet

stikstofdepositie in Nederland. Voor het beheer gaf Anne mee: wees voorzichtig met aanplant op zure- en droogtegevoelige gronden en gronden gevoelig voor waterstagnatie. Zorg voor afvoer van overtollig water. Heb aandacht voor de voedingssituatie: met name Ca, Mg, K en PO₄. Plant onder of tussen met soorten die een gunstige invloed hebben op de omzetting van mineralen in de bodem en het bodemleven.

Roland Bobbink (B-ware) keek naar de bodemchemie en de bladchemie bij twee bezorgde beheerders. Ook Bobbink zelf is bezorgd vanwege de verzuring. Bij meer regen dan verdamping is er uitspoeling. De basische kationen zijn dan minder beschikbaar en de toxische metalen meer. De hoeveelheid uitwisselbaar K, Ca en Mg blijkt laag in percelen met hoge sterfte.

De bladmonsters genomen in weinig vitale en vitale bomen bevestigen dit beeld. Mg wordt ingebouwd in chlorofyl, en zit in het bladgroen.

Jacob Leidekker vertelt dat de vakken waar we gaan kijken in 1900 zijn aangeplant als hakhout en later doorgegroeid als spaartelg. De laatste vijf à zes jaar gaan veel eiken dood. Moet de rijke natuurlijke verjonging van de Japanse larix uit de naburige vakken het overnemen? Enkele dikkere eiken zien er nog redelijk vitaal uit. Een oude grove den groeit welig. Het blijft gissen wat op welke manier de eikensterfte tegengegaan kan worden en welke beheermaatregelen aan te bevelen zijn.

Presentaties sprekers: www.knbv.nl.

Irma Corten, namens de activiteitencommissie van KNBV

TERUGKOPPELING I79STE ALGEMENE LEDENVERGADERING

Op de eerste echte zonnige dag van 2015 vond op Nationaal Park Hoge Veluwe de 179ste ALV van de KNBV plaats. De zaal was goed gevuld met ruim 70 KNBV leden. Een uitgebreid verslag van alle behandelde agendapunten is te lezen in de notulen die beschikbaar komen op www.knbv.nl. Er zijn een aantal punten die het echter verdienen om op deze verenigingspagina's binnen vakblad Natuur Bos Landschap kort de revue te laten passeren.

Traditioneel staat tijdens de voorjaars-ALV het jaarverslag en de jaarrekening op de agenda. Deze beide documenten zijn zonder wijzigingen vastgesteld. De ALV heeft de penningmeester, onder luid applaus, de charge verleent voor het gevoerde financiële beleid. Sinds 2014 heeft het bestuur hard gewerkt aan een herziening van het Huishoudelijk Reglement van de vereniging. Dit heeft zijn vruchten afgeworpen want de herziening is tijdens de ALV zonder opmerkingen aangenomen. Het nieuwe Huishoudelijk Reglement en het jaarverslag 2014 zijn te lezen op www.knbv.nl. Ook hebben een aantal nieuwe items de revue gepasseerd. Zo wordt er op dit moment hard gewerkt om deze verenigingspagina's in het vakblad in een nieuw jasje te gieten, moet er een nieuwe strategienota geschreven worden en zijn er plannen om een Bosbouw Jaarprijs in het leven te roepen. Als laatste worden de huidige sponsormogelijkheden gemoderniseerd en verder uitbereid. Het bestuur maakt bij deze nieuwe ontwikkelingen graag gebruik van de input van de KNBV leden. Wilt u meedenken, heeft u ideeën of wilt u als bedrijf / werkgever in de bos- en natuurbeheersector meer weten over de nieuwe sponsormogelijkheden? Neem dan contact op met de secretaris. Als laatste kwam ook het aanstaande aftreden van de voorzitter, Hank Bartelink en penningmeester, Gerard Koopmans aan bod. Beide hebben er dit najaar twee volledige bestuurstermijnen opzitten. Het bestuur was blij te kunnen mededelingen dat zij reeds een kandidaat heeft voor het voorzitterschap. KNBV leden die zich ook kandidaat willen stellen voor het voorzitterschap worden van harte uitgenodigd zich te melden bij de secretaris.

De volgende ALV staat gepland voor vrijdag 6 november 2015. Het bestuur hoopt u dan weer in groten getale te mogen begroeten!

Annemieke Visser-Winterink, secretaris KNBV
secretaris@knbv.nl

Duurzame functiecombinaties in het buitengebied

Er bestaat sinds kort een zogenoemde duurzaamheidsladder voor het stedelijk gebied. Deze is wettelijk verankerd in het Besluit ruimtelijke ordening (Bro).¹ De bedoeling is om het lukraak volbouwen (tegenwoordig eufemistisch 'overprogrammering' geheten) tegen te gaan. Ik vraag mij af waarom er niet ook zo'n duurzaamheidsladder voor het buitengebied is.

In de recente departementale handreiking bij deze duurzaamheidsladder wordt er op expliciet gewezen dat de nieuwe ladder alleen het *stedelijk* gebied betreft en wordt bijvoorbeeld over de talrijke rurale 'Ruimte voor ruimte'-regelingen (afbraak stallen en terugbouwen van plattelandsvilla's) gezegd dat daarvoor de ladder dus niet bedoeld is. Dit soort plattelandsregelingen gaan immers niet over het stedelijk gebied.

De duurzame verstedelijkingsladder uit het Bro richt zich tot de decentrale overheden en dus kennelijk niet tot de rijksoverheid zelf. Er moet bij bestemmingsplannen in de toelichting worden

¹ Art. 3.1.6 van het Besluit ruimtelijke ordening (Bro), sinds 1 oktober 2012.

beschreven dat het plan voorziet in een actuele regionale behoefte (trede 1 van de ladder) en zo ja, of dat kan binnen bestaand stedelijk gebied (trede 2). Zo nee, dan moet worden gekeken of er locaties zijn met een aanbod van multimodale en passende ontsluiting en bereikbaarheid (trede 3). De gedachte is dat dit het klakkeloos volbouwen met het zoveelste industrieterrein of woonwijkje ('overaanbod van plancapaciteit') zal tegengaan. Juridisch is het slechts een motiveringseis in een niet-bindend onderdeel van het bestemmingsplan. Je moet er als ambtenaar even tekst aan wijden, meer niet. Het is ook geen spijkerharde resultaatverbintenis, maar meer een inspanningsverbintenis om je best te doen om een bouwplan te motiveren. Bovendien geldt zoals gezegd deze ladder alleen voor de lagere overheid. Het is geen juridisch harde ladder die bovendien ook nog eens alleen voor gemeenten en provincies geldt.

Toch kan deze ladder mijns inziens model staan voor ook een ladder voor het buitengebied: een wettelijke regeling ten behoeve van duurzame functiecombinaties in het buitengebied. Bij voorkeur zou deze ladder dan in een hogere wet moeten en niet in het Bro dat slechts een algemene maatregel van bestuur is. Dat zou al de nieuw voorgenomen Omgevingswet kunnen zijn. Alsdan zou zo'n ladder ook voor de rijksoverheid kunnen gaan gelden.

Als een eerste trede zou dan een weging verplicht

gesteld kunnen worden waarbij een balans van economische, maatschappelijke en ecologische kwaliteitsfactoren nagestreefd zou moeten worden. Vervolgens zou dan imperatief geëist kunnen worden dat er door het plan meerwaarde ontstaat voor productiediensten, immateriële diensten en voor regulerende en ondersteunende diensten. Zo blokkeer je niet langer duurzame functiecombinaties in het buitengebied en ga je planologische apartheid tegen.

Deze imperatieve formulering is nodig zodat het weer niet een losse inspanningsverbintenis is. Er moet sprake zijn van meerwaarde voor ecosysteemdiensten en een *people-profit-planet*-balans. Ecosysteemdiensten krijgen zo een rol bij de bestuurlijke integrale afweging en, belangrijker, ecosysteemdiensten krijgen zo ook eindelijk eens een rol in het recht. Dat wordt immers hoog tijd. Probleem zou nog kunnen zijn dat zo'n duurzaamheidsladder soms in strijd zou kunnen worden geoordeeld met Europese regelgeving (met nog steeds sectorale toetsing: bijvoorbeeld de habitattoets of de soortentoes). Eigenlijk zou deze ladder dus zijn wortels moeten vinden in het EU-recht of op dat niveau geformuleerd moeten gaan worden...

Fred Kistenkas

Het ligt wellicht niet zo voor de hand om naast deze historische boerderij in een aantrekkelijk kleinschalig landschap een fors gebouw neer te zetten. En wat nu als het een duurzaam gebouwde zorgboerderij betreft? (Zorgboerderij & theeschenkerij Hoeve klein Mariëndaal, Arnhem).

Foto: Hans van den Bos, bosbeeld

27 mei 2015

Westhofflezing: Is er nog hoop voor de natuur?

www.ru.nl/westhofflezing

27 mei 2015

Veldwerkplaats: Herstel van beekecosystemen door herinroductie van beekfauna

www.veldwerkplaatsen.nl

3, 4 en 5 juni (+2 dagen)

Cursus bosverjonging

www.klingenbomen.nl

4 en 11 juni

Houtmeten, Verkoop en Inventarisatie

www.bureauschulding.nl

4 juni

Veldwerkplaats: Herstel van akkers in het heidelandschap

www.veldwerkplaatsen.nl

5 juni 2015

Workshop werken met de batdetector

www.zoogdiervereniging.nl

5 juni

Workshop Crowdfunding voor natuurprojecten

www.crowdfundingvoornatuur.nl

9 juni

Excursie Hakhoutbeheer op omgekeerde rabatten

www.pobos.nl

10 juni

Natuurontwikkeling in het Hunzedal

www.veldwerkplaatsen.nl

16 juni

Stikstofkringloop in kalkrijke en kalkarme duinbodems

www.veldwerkplaatsen.nl

23 juni 2015

Veldwerkplaats: Ecologie van stroomdalgraslanden

www.veldwerkplaatsen.nl

KNBV

10 t/m 13 juni 2015

Excursie commissie buitenland

8 oktober 2015

25 jarig jubileum Pro Silva

foto Erna van de Wal

Graanpluizen

Dit keer een plaat van een graanakker in ons geliefde buitengebied. Niet direct een natuuronderwerp kan u denken. Het kan echter geen kwaad om ook af en toe over de schutting bij onze buren te kijken, je weet maar nooit. Zeker als het om mensen gaat die duidelijk met passie bezig zijn iets uit te pluizen. Hier zijn duidelijk kenners aan het werk op een gure zomerdag (gezien de dikke jassen). Kenners van wat is echter de vraag? Of beter, wat wordt hier uitgeplozen?

- a] Ecoboeren en natuurbeheerders leren hier over schimmelbestendige granen.
- b] Vegetatieopname tussen het graan: deze ogenschijnlijk homogene monocultuur graan bevat dankzij de zaaimethode tussen de graanstengels een rijkdom aan lager groeiende wilde kruiden. Deze voor insecten en muizen aantrekkelijker alternatieven verminderen de vraat aan het graan aanzienlijk.
- c] Hier zoeken de mensen naar roofinsecten, die vanuit de kruidenrijke randen, nabije bosschages en omliggende natuur de schadelijke plaaginsecten uit de graanakker houden.
- d] Hier groeit een nieuw soort transgene tarwe, speciaal geschikt voor Galloways door de eiwit-ruwe stofverhouding van de zaden. Deze vezelrijke variant wordt hier geïnspecteerd door de deelnemers aan de excursie Nieuw Natuurbeheer.
- e] Omgeknakte halmen, pootafdrukken in de modder tussen het gewas en een pluk staarthaar aan een aar... deze Groningse graanakker is door de wolf bezocht!

Praktijkraadsel door Renske Schulting en Erwin Al, met dank aan het vaste panel en aan Erna van der Wal van CLM, die deze keer de foto en de informatie voor het raadsel heeft aangeleverd.

Meer informatie: evdwal@clm.nl

Antwoord: Deze belangstelling voor het graan is een mooi voorbeeld van de nog steeds belangrijke relatie tussen natuur en landbouw. Het gaat echter niet om schimmels, muizen, wolven of Galloways. Hier gaat het om insecten! Op de foto krijgen akkerbouwers uitleg over hoe zij het beste kunnen bepalen of er risico is op schade door luizen. Dit wordt gedaan door in het gewas te tellen hoeveel luizen en hoeveel natuurlijke vijanden er zitten en te bepalen of de schade drempel wordt overschreden. Op het moment van de foto is men op zoek naar natuurlijke vijanden. Als er genoeg natuurlijke vijanden zijn om de luizen op te eten hoeft de boer niet te spuiten. Tijdens de uitleg wordt veel aandacht besteed aan herkenning van verschillende soorten: bijvoorbeeld larven van de zweefvlieg, sluipwesp-mummie, eitjes van de gaasvlieg en larven van lieveheersbeestjes. Het goede antwoord is dus c. Natuurlijke vijanden hebben geschikte overwinteringsplekken nodig en sommige soorten ook stuifmeel en nectar. Een boer kan bloemrijke akkerlanden aanleggen om natuurlijke vijanden te stimuleren. Maar ook erfbeplanting, houtwallen en wegbermen of slootkanten met een hoge biodiversiteit zijn hierbij belangrijk!

WITTE
Rentmeesters
en Makelaars

Voor één van onze opdrachtgevers zoeken wij voor een particulier landgoed, gelegen in de Stedendriehoek Deventer – Apeldoorn – Zutphen een

fulltime jachtopzichter / toezichthouder

Functie eisen:

- tenminste- MBO-niveau
- Aanstelling Buitengewoon Opsporing Ambtenaar, dan wel bereidheid deze opleiding te volgen
- Kennis en ervaring met Flora- en Faunabeheer
- In bezit van rijbewijs
- Communicatieve vaardigheden

Voor deze functie zoeken wij een gemotiveerde medewerker, die ook bereid is diensten in de avonden en de weekeinden te draaien.

Witte Rentmeesters en Makelaars

t.a.v. de heer ing. P.K. Witte
Burgemeester Vrijlandweg 6
6997 AC Hoog-Keppel
e-mail: info@witterentmeesters.nl

Bent u geïnteresseerd dan gelieve uw sollicitatiebrief voorzien van een pasfoto en Curriculum Vitae op te sturen per post of per e-mail aan:

WITTE
Rentmeesters
en Makelaars

Voor één van onze opdrachtgevers zoeken wij voor een particulier landgoed, gelegen in de Stedendriehoek Deventer – Apeldoorn – Zutphen een

fulltime vakbekwaam bos- en natuurmedewerker

Hoofdtaken:

Bos-, natuur- en landschapsonderhoud, parkonderhoud, coördinatie werkzaamheden en aansturen personeel.

Functie eisen:

- tenminste 3 jaar praktijkervaring, bos- natuur- en landschapsbouw strekt tot aanbeveling
- zelfstandig kunnen werken
- opleiding MBCS Helicom, bos- en natuurbeheer
- ervaring werken met handgereedschappen en machines
- leidinggevende capaciteiten
- rijbewijs BE

Witte Rentmeesters en Makelaars

t.a.v. de heer ing. P.K. Witte
Burgemeester Vrijlandweg 6
6997 AC Hoog-Keppel
e-mail: info@witterentmeesters.nl

Bent u geïnteresseerd dan gelieve uw sollicitatiebrief voorzien van een pasfoto en Curriculum Vitae op te sturen per post of per e-mail aan:

Staro
NATUUR EN
BUITENGEBIED

**ECOLOGISCH ONDERZOEK
GEBIEDS-EN NATUUR ONTWIKKELING
BOS- EN NATUUR BEHEER**

Lodderdijk 38a
5421 XB Gemert
tel (0492) 450 161
fax (0492) 450 162
info@starobv.nl

www.starobv.nl

Wij plaatsen uw afrastering!

Gaas Schrikdraad

Wildrasters

poda
omheiningen

Poda Midden-Nederland
Woudenberg
tel.: 033-286 16 19
mail: mn@poda.com

Poda Zuid-Nederland
Sint-Oedenrode
tel.: 041-347 03 99
mail: zn@poda.com

www.poda.com